

Handelingen van het
Genootschap voor Geschiedenis

GESTICHT ONDER DE BENAMING

Société d'Emulation

TE BRUGGE

*DRIEMAANDELIJKSCH TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN*

DEEL LXXXIV VAN DE VERZAMELING

JAAR 1947

BRUGGE

Druk. G. BARBIAUX en ZOON, Minderbroedersstraat, 20

1947

Handelingen van het
Genootschap voor Geschiedenis

GESTICHT ONDER DE BENAMING

SOCIÉTÉ D'ÉMULATION

TE BRUGGE

HANDELINGEN

VAN HET

Genootschap voor Geschiedenis

GESTICHT ONDER DE BENAMING

SOCIÉTÉ D'ÉMULATION

TE BRUGGE

DEEL LXXXIV VAN DE VERZAMLING

TOME LXXXIV DE LA COLLECTION

JAAR 1947

ANNÉE 1947

BRUGGE

IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ D'ÉMULATION

1947

LE GÉNÉRAL DIRECTEUR DE LA SOCIÉTÉ D'ÉMULATION

1947

Handelingen van het
Genootschap voor Geschiedenis

GESTICHT ONDER DE BENAMING

Société d'Emulation

TE BRUGGE

*DRIEMAANDELIJKSCH TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN*

DEEL LXXXIV VAN DE VERZAMELING

JAAR 1947

BRUGGE

Druk. G. BARBIAUX en ZOON, Minderbroedersstraat, 20

1947

ANNALES
DE LA
Société d'Emulation

DE BRUGES

*REVUE TRIMESTRIELLE
POUR L'ETUDE
DE L'HISTOIRE ET DES ANTIQUITES
DE LA FLANDRE*

TOME LXXXIV DE LA COLLECTION

ANNÉE 1947

BRUGES
Imp. G. BARBIAUX et FILS, rue des Frères Mineurs, 20
1947

Handwritten text at the top of the page, including the word "ANNALS" and other illegible characters.

Société d'Emulation

DE BRUGES

Faded handwritten text at the bottom of the page, including the word "ANNÉE" and other illegible characters.

Oude en Nieuwe Havens van het IJzerbekken in de Middeleeuwen.

I. — DE OUDE HAVENS VAN HET IJZERBEKKEN, IEPER EN DIKSMUIDE.

Over de IJzeraestuaria hooren we voor het eerst in de vroege Middeleeuwen spreken. Caesar en andere Romeinsche schrijvers, die een descriptie van de Vlaamsche kustvlakte geven, maken inderdaad van den IJzer geen gewag¹. De naam van dien stroom blijkt nochtans van Keltischen oorsprong te zijn². De Vlaamsche kust werd in het Romeinsch tijdvak, d.i. gedurende de vier eerste eeuwen van onze jaartelling, geleidelijk door de zee in bezit genomen³. Kort vóór het vertrek van de Romeinen bleven aan de voormalige kust slechts een reeks eilanden, soort wadden, boven het water uitsteken. Breede zeeboezems, namelijk de mondingen van de Aa, den IJzer, het Zwin en de Schelde, drongen zeer diep het binnenland in⁴. Ongetwijfeld hebben de Romeinen omstreeks 400 ook de IJzergolf in hun kustverdediging tegen de Angelsaksische zeevolken betrokken. De « littus Saxonicum »⁵ kan,

(1) E. Janssens, *Histoire ancienne de la mer du nord*. Bruxelles, 1943, p. 22.

(2) Etymologisch moeten de riviernamen IJzer en Isère van denzelfden Keltischen oorsprong zijn. De Latijnsche benaming van de bijrivier van de Rhône luidde Isara.

(3) E. Janssens, op. cit., p. 62.

(4) R. Blanchard, *La Flandre. Etude géographique de la plaine flamande en France, Belgique et Hollande*. Paris, 1906, p. 146-150.

(5) M. Gysseling, *De Romeinsche kustverdediging in Belgica Secunda, volgens de Notitia Dignitatum*, in *Feestbundel H. J. Van de Wijer*. Leuven, 1944. Deel II, p. 293-296, p. 300.

ons inziens, als uiterste grenzen de aestuaria van de Somme en van den IJzer hebben gehad. We mogen ons dan ook afvragen of in dien tijd reeds geen IJzerhaven bestond. Volgens sommige schrijvers is het mogelijk dat Oudenburg, gelegen aan de oostelijke vertakking van den IJzer en verbonden met de zee, een Romeinsche aanlegplaats geweest is ⁶. Afdoende bewijzen hiervoor ontbreken evenwel vooralsnog ⁷.

De terugwijking van de zee uit het verdrinken land nam eerst een aanvang na de Frankische landname ⁸. Ze zou verschillende eeuwen duren en de bevolking in de gelegenheid stellen talrijke schorren in te polderen. De landwinning binnen de schoot van de IJzergolf en de andere zeegaten kwam reeds in de 9de eeuw in het brandpunt van de economische belangstelling te staan. In dien tijd wordt voor het eerst melding gemaakt van de « pagus Iseretius » of IJzergouw (806) ⁹, de « fluvium Ysere » of IJzerstroom (846) ¹⁰ en de « Iserae Portus » of IJzerhaven (\pm 850) ¹¹. Waar deze lag, is evenwel niet geweten. Toen de Noormannen omstreeks 850 op een van hun rooftochten de IJzermonding binnenvoeren, ontscheepten ze in de « Iserae portus », plunderden het IJzerbekken en drongen — wellicht langs den waterweg — door tot Sint-Omaars ¹². De IJzergouw werd

(6) A. Ronse, *Les ports belges. Recherches historiques relatives à nos communications avec la mer*. Bruges, 1874 (2me éd.), p. 29-30.

(7) M. Gysseling, op. cit., p. 300.

(8) R. Blanchard, op. cit., p. 151.

(9) « Fletrinio, in pago Iseretio ». B. Guérard, *Cartulaire de l'abbaye de Saint-Bertin*. Paris, 1840, p. 68.

(10) « ...in pago Mempisco... super fluvium Ysere ». Halkin-Roland, *Recueil des chartes de l'abbaye de Stavelot-Malmédy*, t. I, Brussel, 1909, p. 78.

(11) « ...in finibus Menapium, sinum quod vocatur Iserae portus ». B. Guérard, op. cit., p. 107, n° XXXVI. Zie volgende voetnota.

(12) « De incursione paganorum. Anno namque regiminis ejus II, cum seva paganorum lues, non tantum circumjacentes terminos, verum etiam seposito regna grassando, ferro igneque consumerat, amica sibi fraude, pecunia avidi, rapina famelici, toto nisu altomari velivolantes, spumantia certatim sulcabant freta, pertinacique cursu tandem applicuerant in finibus Menapium, in sinum qui vocatur Isere portus; ibique prosientes, incendiis ac devastationibus

dan ook door de eerste graven van Vlaanderen in het verdigingsstelsel tegen de Noormannen opgenomen. Aan weerskanten van de breede golf werden, waarschijnlijk op last van Boudewijn II (879-918), de burchten Veurne en Gistel opgericht. De eerste, op een eilandje gelegen, beheerschte den linkeroever en het aestuarium waaruit naderhand de Venepe of Veurnschen waterweg ontstond. De tweede beschermde den rechteroever en de IJzervertakking naar het Zwin, toen misschien Testereep genoemd¹³. Tot in de 12de eeuw bleef de IJzermondung een diepe inham: de golf van Loo¹⁴. Ebbe en vloed deden er zich stroomopwaarts ver gevoelen¹⁵. De meest noordelijk gelegen doorwaadbare plaats bevond zich omstreeks 1100 nog in de nabijheid van Loo¹⁶. De verzanding en landwinning vorderden evenwel met rasse schreden. Van 1050 af werd met koortsachtigen ijver aan de inpoldering van de beide IJzeroevers en de beide IJzervertakkingen gewerkt. Heel waarschijnlijk kwam van dit oogenblik af aan den linker-

nusquam indulgentes, ad famosissimum locum pausationes Christi confessorum Audomari atque Bertini subripiendorum properant aviditate thesaurorum, sabbatoque ebdomadis Pentecostes, hora secunda, pervenerunt ad locum quo tendebant, sed provisione tutantes Dei, nullos ex fratribus ibi reppererunt». B. Guérard, op. cit., p. 107-108, n° XXXVI. Tekst uit de «*Miracula Sancti Bertini*».

(13) J. Dhondt, *Het ontstaan van het vorstendom Vlaanderen*, in *Revue belge de philologie et d'histoire*, t. XXI (1942), p. 68-69. — In de beide termen Venepe en Testereep heeft ons de overeenkomstige uitgang «*epe*» getroffen. We vragen ons af of Venepe soms geen samentrekking van «*Veurnepe*» is. De uitgang «*epe*» beteekent wellicht waterloop en is misschien te vereenzelvigen met het gekende «*effe*».

(14) R. Blanchard, op. cit., p. 149, 158. — De oude golf van Loo is gemakkelijk terug te vinden op een geologische kaart van de Vlaamsche kustvlakte.

(15) R. Blanchard, op. cit., p. 167.

(16) Nog omstreeks 1100 slaagde een escorte, bestaande uit ruitery en voetvolk en door den graaf van Vlaanderen belast met de overbrenging van Boonen naar Brugge van de relikwieën van een drietal middeleeuwsche heiligen, slechts met de grootste moeite er in aldaar bij laag getij door den stroom te waden. *Translatio Sancti Wandregisii*, in *Acta SS. Boll.*, Julii, V, p. 299. — R. Blanchard, op. cit., p. 159, nota 2. — Over de dateering van den tekst, zie J. Dhondt, op. cit., *Revue belge de phil. et d'hist.*, t. XXI (1942), p. 82, nota 1.

oever de groote dijk tot stand, later in den volksmond « Oudenzeedijk » genoemd, en bestemd om het land tusschen Loo en Veurne tegen overstrooming te vrijwaren¹⁷. De rechteroever nochtans bleef, wegens het voortbestaan van het aestuarium naar het Zwin, veel langer aan de inundatie blootgesteld¹⁸.

De inpoldering van het verdronken gebied viel samen met het ontstaan van de steden in de Vlaamsche kustvlakte. Onder invloed van de herleving van den land- en zeehandel in West-Europa kwamen aan de oevers van de inhammen, stroomen en rivieren de havens Sint-Omaars, Burburg, Sint-Winnoksbergen, Veurne, Ieper, Oudenburg, Brugge en Aardenburg tot stand¹⁹. De oudste IJzerhaven, na het onbekende « Iserae portus » uit den Karolingischen tijd, blijkt Ieper te zijn geweest²⁰. Die stad moet oorspronkelijk door de Ieperlee met de golf van Loo in verbinding hebben gestaan. Hoe anders te verklaren, dat men nog in 1127 gewag maakt van haar zeevisschers²¹ en in hetzelfde jaar reeds haar wekelijksche vischmarkt²² en haar jaarmarkt vermeldt²³? De Ieper-

(17) R. Blanchard, op. cit., p. 167. Kaartje, p. 168.

(18) Idem, op. cit., p. 168.

(19) J. Dhondt, op. cit., *Revue belge de phil. et d'hist.*, t. XXI (1942), p. 88. — H. Pirenne, *Les anciennes démocraties des Pays-Bas*. Paris, 1910, vervat in *Les villes et les institutions urbaines*. Paris-Bruxelles, 1939, p. 149-153.

(20) L. A. Warnkoenig - A. Geldolf, *Histoire de la Flandre et de ses institutions civiles et politiques jusqu'à l'année 1305*. Bruxelles, 1835-'64, t. V. (Histoire de la ville d'Ypres).

(21) « marinorum piscium, qui illis in partibus admodum grandes capiuntur ». Walter. Vita Karoli, comitis Flandriae. Edit. K ö p k e, M. G. H., SS., t. XII, p. 537, & 38.

(22) « Et ecce, qui pro piscibus emendis in foro convenerant... ». Kooplieden, die den dag van de terechtstelling van Bertulf, een van de moordenaars van graaf Karel den Goede, op de Iepersche markt samenkomen, vluchten weg. Galbert de Bruges, *Passio Karoli boni comitis Flandriae*. Nouv. édit. par H. Pirenne. Paris, 1891, p. 93.

(23) « Heel toevallig vernemen we in 1127 dat ze (de Italiaansche kooplui) de Iepersche jaarmarkt bezoeken. Een tijdgenoot, de Brugsche klerk Galbert, die dag aan dag de gebeurtenissen opteekent in verband met den moord op Karel den Goede, vertelt daarover het volgende: Kort vóór zijn dood had deze graaf van Vlaanderen bij kooplieden uit Lombardije, die naar de Iepersche voor gekomen waren, voor één en twintig mark een zilveren kan gekocht » enz. H. Van Werveke. *Brugge en Antwerpen* Gent, 1941, p. 22.

lingen onderhielden reeds vroeg handelsbetrekkingen met de landen gelegen rondom de Noordzee en de Oostzee, in de eerste plaats met Engeland²⁴. Ze beschikten over zeeschepen en binnenvaartuigen en genoten tegen de betaling van een recognitiegeld van 1 denier per schip, volledigen tolvrijdom langs den binnenlandschen waterweg, die hun stad via de Ieperlee, den IJzer en de aestuaria met Brugge en het Zwin in betrekking stelde²⁵. De levendige handelsbeweging tusschen Ieper en Engeland ging zeker langs de IJzermonding. De vergelijking met hetgeen in de Aagolf en het Zwin gebeurde leert ons evenwel dat de aanslibbing van de oude Vlaamsche zeeboezems voor de verschillende handelshavens uit de kuststreek gelijksoortige gevolgen had. Sint-Omaars, Ieper en Brugge verloren geleidelijk hun maritieme ligging zonder nochtans volledig van de zee afgesloten te worden. Ze wisten immers dank zij de binnenscheepvaart hun zeevaarttraditie verder hoog te houden. Daartoe maakten ze gretig gebruik

(24) G. G. De pt, *Les marchands flamands et le roi d'Angleterre*, in *Revue du Nord*, t. XII (Lille, 1926), p. 304-305.

« Het Iepersche laken dat in het eerste vierde van de (12de) eeuw te Nowgorod voorhanden was, werd wellicht naar Brugge langs de Ieperleet, die toen in het Zwin uitmonde, aangebracht en van daar uit misschien op Skandinavische schepen en over een Deensche haven — Schleswig? — naar Rusland uitgevoerd ». F. L. Ganshof, *Iets over Brugge gedurende de preconstitutieele periode van haar geschiedenis, in Nederlandsche historischebladen*, 1° jaargang, n° 3 (Juli 1938), p. 288. — « Tusschen 1130 en 1136 wordt het Iepersche (laken) geregeld op de markt van Nowgorod verkocht, waarschijnlijk door bemiddeling van Scandinavische handelaars ». H. Van Werveke, *Economische geschiedenis, in Geschiedenis van Vlaanderen*, t. II, p. 232.

(25) « ...antiquam libertatem burgensium meorum Iprensium transeuntium navi per cursum aque inter locum illum qui vulgo dicitur Scipstal et Dixmutham, hec autem antiqua eorem ibi fuit libertas sicut ipsi in curia mea juramento confirmaverunt, quam et ego eis recognosco et concedo, quod unaquaque navis onerata pecunia eorum dato denario una libera transeat a theloneo et omni exactione inter Scipstal et Dixmutham ». Oorkonde van 3 April 1167. I. L. A. Diegerick, *Inventaire des archives de la ville d'Ypres*. Bruges, 1853-'68, t. I, p. 6, n^o V. Volledige tekst in L. A. Warnkoenig-A. Gheldolf, *Histoire de la Flandre et de ses institutions civiles et politiques jusqu'à l'année 1305*. Bruxelles, 1835-'64, t. V, p. 326.

van de nieuwe havens, die meer stroomafwaarts of aan de kust tot stand kwamen. Dit proces voltrok zich het eerst in de Aamonding, waar de lieden van Sint-Omaars omstreeks 1100 de nieuwe haven te Grevelinge in gebruik namen. Ze wisten er in 1127 tolvrijdom te verwerven²⁶, wat er op wijst dat de graaf er eenigen tijd voordien een tol moet ingesteld hebben²⁷. De verzanding van de golf van Loo gaf omstreeks denzelfden tijd ontstaan aan een nieuwe IJzerhaven te Diksmuide. Deze lag, zooals haar naam het getuigt, nabij sommige werken van indijking en kanalisatie, die er, wellicht met het oog op het onderhoud van den waterweg, uitgevoerd waren geworden²⁸. Van het begin van de 12de eeuw af zien we te Diksmuide een burggraaf tollën heffen, wat het bestaan van een handelsverkeer in en uit de richting van Ieper bevestigt²⁹. De burgers van Sint-Omaars wisten er in 1127 van graaf Willem Clito momenteel tolvrijdom af te dwingen³⁰, privilege, dat nogmaals wijst op het bestaan van een waterweg — wellicht de Venepe — die de Aamonding over Veurne

(26) «...liberos omnes a teloneo facio ad portum Dichesmudae et Graveningis». Keure van Sint-Omaars van 1127, verleend door Willem Clito, § 5. Zie: A. Giry, *Histoire de la ville de Saint-Omer et de ses institutions jusqu'au XIVe siècle*. Paris, 1877, p. 372.

(27) De abdij van Burburg ontving op 27 Maart 1107 van graaf Robert van Jerusalem een rente van een last haring, die jaarlijks door den grafelijken tol te Grevelinge uitgekeerd moest worden: «et unum last allecis per singulos annos de theoloneo Greveninge sancte Marie in Broburch... perpetuo donavimus». Ign. de Coussemaker, *Un Cartulaire de l'Abbaye de N. D. de Bourbourg (1107-1793)*. Lille, 1882-1891, t. I, p. 4.

(28) Volgens Prof. Dr. J. Vercouillie is Diksmuide een frisonisme en beteekent «mond aan den dijk». Zie van dien schrijver: *De Taal van de Kust*, in *Steden en Landschappen*, onder leiding van Prof. Dr. Ir. Stan Leurs, t. V, *De Kust*. Antwerpen, zonder datum, p. 91, nota 2.

(29) De burggraven van Diksmuide verschijnen eerst omstreeks 1100. H. Coppieters Stochove, *Régestes de Thierry d'Alsace, comte de Flandre*, in *Handelingen der maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent*. Gent, deel IV, aflevering 2 (1902). Oorkonden waarin de burggraaf van Diksmuide als getuige voorkomt, passim.

(30) Zie nota 26 hierboven. Het jaar nadien kreeg Sint-Omaars een nieuwe keure waarin bewust tolvrijdom niet meer voorkomt. Zie A. Giry, *Op. cit.*, p. 311.

en Diksmuide met Ieper verbond. Dank zij zijn ligging aan zee en aan een knooppunt van wegen moet Diksmuide in den loop van de 12de eeuw de voerhaven van Ieper en de eerste IJzerhaven geworden zijn. De stad wordt in de gelijktijdige oorkonden « portus » d.i. handelshaven genoemd. Haar ingezetenen genoten « libertas » of vrijheid van handelsbeweging en tolvrijdom niet alleen op de jaarmarkten van Ieper en Meesen ³¹, maar ook gansch Vlaanderen door ³². Naast Diksmuide speelde ook Veurne, gelegen aan de Veneppe ³³, een niet geringe rol in de economie van het IJzerbekken. Henri Pirenne laat zelfs uitschijnen dat Ieper, Diksmuide en Veurne aanvankelijk een zelfstandige hanze moeten hebben gevormd, alvorens bij de Brugsche of Londensche hanze aan te sluiten ³⁴. In dit verbond, dat hoofdzakelijk de bescherming van de Vlaamsche handelsbelangen in Engeland op het oog had en een vijftiental steden groepeerde, bekleedden Ieper en Diksmuide, na Brugge, respectievelijk de tweede en de derde plaats,

(31) Dit blijkt slechts onrechtstreeks uit een oorkonde voor Sint-Omaars. In 1157 verwerven de burgers van deze stad op de jaarmarkten te Meesen en te Ieper dezelfde voorrechten als de lieden van Diksmuide, Veurne, Brugge en Gent. « Preterea idem jus eandemque consuetudinem ac libertatem quam habent Gandavenses, Brugenses, Furnenses, Dichesmueses in nundinis Mencilis et in nundinis Ypre. A. Giry, Op. cit., p. 320, P. J. n° V.

(32) De oorkonde is verloren gegaan. Dat ze dit voorrecht ontvingen, weten we omdat in 1163 de burgers van Nieuwpoort dezelfde « libertas » bekwamen : « concessi etiam eis per totam Flandriam eandem libertatem quam habent oppidani de Dicasmuth ibi ». Keure van Nieuwpoort verleend door Filips van den Elzas in 1163. L. Gilliodts-Van Severen. *Coutumes de la ville et du port de Nieuport*. In *Coutumes des Pays et Comté de Flandre, Quartier de Furnes*, t. V. Bruxelles, 1901, p. 144, art. 16.

(33) In 1139 wordt gewag gemaakt van een « fossatum quod a Isera usque Furnis extenditur ». F. Van de Putte, *Cronica et cartularium monasterii de Dunis, Brugge*, 1864, t. I, CCCXCVIII, n° 435. Zie in hetzelfde werk een dergelijke vermelding van 1163, CCCLXII, n° 450. Dit fossatum moet met de Veneppe vereenzelvigd worden. Zie J. De Cuyper, *Wording van de Hemme, het groot uthof van de Duinenabdij te Ramskapelle*, in *Ann. Soc. d'Emulation de Bruges*, t. LXXXII (1929), p. 80-93.

(34) H. Pirenne, *La hanse flamande de Londres*, in *Bull. de l'Acad. roy. de Belgique*, 3e série, t. XXXVII, n° 1, 2e partie, pp. 65-108, 1899 ; of *Les villes et les institutions urbaines*, op. cit., t. I, p. 172.

wat ongetwijfeld voor het belang van hun koopvaardij pleit³⁵.

De agonie van den IJzerinham deed zich evenwel ook te Diksmuide gevoelen. Reeds in het midden van de 11de eeuw wordt er gewag gemaakt van uitgestrekte schorren, die ten zuiden en ten noorden van de stad in den IJzer tot stand gekomen waren. Omstreeks 1100 is er voor het eerst spraak van schorren in de onmiddellijke nabijheid van Diksmuide zelf. In 1166 ten slotte blijkt de IJzer vóór deze stad de gedaante van een gewonen waterloop te hebben aangenomen³⁶. Dat de aanslibbing en de inpoldering van de oude IJzergolf en van de beide IJzervertakkingen de kanalisatie van de waterwegen voor gevolg moest hebben, ligt voor de hand. In 1167 zien we hoe Filips van den Elzas er toe gebracht wordt het Iepersch privilegie van tolvrijdom op de waterroute Diksmuide-Brugge te bekrachtigen en uit te breiden tot die gedeelten van den waterloop waar wegens « obstructio » kanalisatiewerken uitgevoerd zouden moeten worden of de ontlading en het transport van schepen en lading noodzakelijk zouden zijn. Wat eigenlijk onder « obstructio » in den desbetreffenden tekst dient verstaan te worden, is niet zeer duidelijk³⁷. We mogen nochtans aannemen dat hiermee gezinspeeld werd op de aanslibbing in den waterloop en op het gebruik van waterkeeringen voorzien van overtoomen. De Ieperlingen verkregen immers van den graaf ook vergunning bevaarbare kanalen aan te leggen en die te voorzien van « overdraghs »³⁸. Dit waren dammen met schuine hellingen, die toelieten de schuiten van

(35) *Ibid.*, p. 175, nota 2.

(36) R. Blanchard, *Op. cit.*, p. 167-168.

(37) « Si vero aliquo casu ille cursus aque, qui modo ibi est, obstructus fuerit et aliud ibi fiat fossatum, sicut dictum est, dato nummo uno libera transeat unaquaque navis. Ubi cumque vero in cursu aque illius obstructio est, vel esse poterit, vel naves onere alleviari oportet ut transducantur: liceat sene precio naves eorum alleviari et transduci ab his qui in navibus illis fuerint, vel in navibus que in consortio illarum sunt ». Zie hierboven nota 25.

(38) Datum niet gekend. Blijkt uit een oorkonde van 1187 voor Poperinge. Zie hieronder nota 41.

het eene kanaalpand in het andere over te toomen³⁹. Door dezelfde techniek wisten de Ieperlingen eveneens de Ieperlee te kanaliseeren en bevaarbaar te houden⁴⁰. Hun voorbeeld werd overigens gevolgd door de monniken van de abdij Sint-Bertwin, die in 1187 van den vorst toelating bekwamen den watergang tusschen Poperinge en Ieper door kanalisatie voor het verkeer te water in stand te houden⁴¹. Dat aan den waterweg naar Brugge kanalisatiewerken uitgevoerd werden, blijkt verder uit de vorderingen gemaakt door de inpoldering in de streek van Slijpe, Leffinge en Steene⁴². In 1167 stelde Filips van den Elzas de abdij van Waten in het bezit van 17 gemeten door haar ingepolderden grond gelegen in de omgeving van Slijpe « juxta novum dam et extra fossatum maris », d.i. aan den IJzer op de plaats, die naderhand Nieuwendamme genoemd zou worden⁴³. De « novum dam » waarvan hier sprake is moet een constructie geweest zijn in denzelfden aard als diegene, die de Bruggelingen te Damme aan het Zwin voor de afwatering van de Reie toen deden bouwen, namelijk een

(39) H. Pirenne, *Les « overdragh » et les « portes d'eau » en Flandre au XIIIe siècle*, in *Essays in Medieval history presented to T. F. Tout*, Manchester 1925, pp. 139-140.

(40) L. A. Warnkoenig-A. Gheldolf, *Histoire de la Flandre et de ses institutions*. Op. cit., t. V (Histoire de la ville d'Ypres), p. j. n° VII, p. 327. Oorkonde van 1180. Beslechting van een geschil betreffende de heffing van de tollén te Steenstrate.

(41) « Navigium etiam quando abbati et hominibus suis placuerit in eadem villa facere licebit : et ad hoc faciendum legitimam emtionem terrae, que vulgo dicitur landcoop infra villam et extra, ut ecclesia habeat, praecepi. Sane ubi naves ad praedictam villam transeuntes ad mea vel meorum hominum overdraghe communi navigantium more vectigal persolvent. Ubi vero ecclesia et homines sui in terra, quam emerint, nova overdraghe constituerint : more Yprensiom vectigal ibidem persolvendum erit ». Stuk van 1187. L. A. Warnkoenig, *Flandrische Staats- und Rechtsgechichte bis zum Jahre 1365*. Tübingen, 1835-'42, t. II, 2. P. J. n^o CLXXXIII, p. 105.

(42) R. Blanchard, Op. cit., p. 168.

(43) « Ego Philippus Dei gratia Flandrentium comes, notum facio tam futuris quam presentibus quod ecclesie Watenensis dedi in Slipan 17 mensuras terre perpetuo possidendas juxta novum dam et extra fossatum maris... de terra nova, illa videlicet quam primitis sibi in feodum donavi et quam propriis sumptibus contra marinos fluctus ac impetus circumfodi fecerat... ». *Ann. com. flam. de France*, t. V, p. 352.

waterkeering met sluis ⁴⁴. We mogen ons misschien afvragen of die « nieuwe dam » aan den IJzer soms niet op last van den graaf door de gemeente Ieper opgericht is geworden. Beide instanties hadden er immers later het toezicht over ⁴⁵. De aanslibbing van den IJzerinham en van diens aestuaria legde het verkeer te water, dat in dien tijd technisch nog weinig ontwikkeld was, geenszins lam, maar stelde er alleen nieuwe eischen aan. De groeiende reeks kanalisatiewerken verraadt integendeel een steeds drukker wordende binnenscheepvaart. De Ieperlingen wisten in 1160 te Brugge vrijstelling van betaling van de grafelijke tollén te bekomen ⁴⁶ en in 1167, zooals gezegd, de bekrachtiging van hun voorrecht van tol-vrijdom op den waterweg van Diksmuide naar het Zwin ⁴⁷. De verzanding van den IJzerinham samen met de ontwikkeling van de handelsbeweging had evenwel voor Diksmuide dezelfde gevolgen als eertijds de verzanding van de golf van Loo voor Ieper, namelijk de verschuiving van de eigenlijke IJzerhaven. Stroomafwaarts van Diksmuide ontstond in het midden van de 12de eeuw een nieuwe « Yseram portum », dit maal aan zee zelf ⁴⁸. Het was Nieuwpoort.

(44) « Pro dico et spoya de Dam ». A. De Smet, *L'origine des ports du Zwin. Damme, Mude, Monikerede, Hoeke et Sluis*, in *Etudes d'histoire dédiées à la mémoire de Henri Pirenne*. Bruxelles, 1937.

(45) Dit blijkt genoegzaam uit de Iepersche stadsrekeningen. Aanhoudend vindt men er de vermelding van uitgaven voor het sturen van boden naar Nieuwendamme. G. Des Marex et E. De Sager, *Comptes de la ville d'Ypres, de 1267 à 1329*. Bruxelles, 1909-'13, 2 vol., passim. — A. De Smet, *Le compte de la navigation entre Bruges, Nieuport et Ypres (1395-1404)*, in *Ann. soc. d'émul. de Bruges*. T. 72 (1929), p. 171.

(46) Verloren oorkonde van 1160. L. A. Warnkoenig, *Op. cit.*, t. II, afdeeling 1, p. 139, naar Sanderus, *Flandria Illustrata*, uitgave 1735, t. II, p. 263.

(47) Zie hierboven nota's 25 en 37.

(48) « Terram autem jacentem inter predictam terram (gelegen « citra fossatum que Furnis in parrochia Rammescappelle jacet ») et Yseram portum ». Oorkonde van omstreeks 1150. F. Van de Putte, *Cronica et cartularium monasterii de Dunis*, CCCLII, n° 440.

II. — DE NIEUWE IJZERHAVEN NIEUWPOORT.

Het is opvallend hoe de beide graven van het huis van den Elzas in een tijdsruimte van slechts enkele jaren overgingen tot de stichting aan de kust van minstens vijf nieuwe steden bestemd om als voorhavens te dienen en er hun tol vestigden. Eerst omstreeks 1160 inderdaad besloot Diederik van den Elzas de te Grevelinge tot stand gekomen «portus» tot nieuwe stad in te richten¹. In 1163 deed zijn zoon, die met hem de regeering waarnam, hetzelfde voor de aan de IJzermonding in vorming zijnde «Yseram Portum»² en enkele jaren later, wellicht nadat hij op zijn beurt graaf geworden was, ook voor de «portus» te Duinkerke, Damme en Biervliet³. De beide vorsten blijken met de oprichting van al deze

(1) Oorkonde van Diederik van den Elzas, naar een vidimus van 1266. Staatsarchief van het Departement du Nord te Rijsel, E. 1561, le cart. de Flandre, 44. — J. Finot, *Inventaire sommaire des archives communales de Gravelines, antérieures à 1790*. Lille, 1900, in *Coll. des inventaires sommaires des arch. comm. antér. à 1790. Dép. du nord*, p. I-VI. — «Parrochiani de novo portu Graveninghes». Oorkonde van 1190. D. Haigneré et O. Bled, *Les chartes de Saint-Bertin, d'après le grand cartulaire de dom Dewitte*. Saint-Omer, 1886-'99, t. I. p. 164, n° 373.

(2) Nieuwpoort schijnt te zijn gesticht geweest in 1163, jaar waarin Filips van den Elzas aan de inwoners «in novo opido» zijn bekende keure verleende. L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes de Nieuwpoort*, Op. cit., p. 142, P. J. II.

(3) «Item, une lettre en latin, de la comtesse Jehane... que ceulx de Dunckerke pueent user de leurs lois et drois, comme ilz faisoient du temps le conte Philippe. Donnée à Boubourc, le dimence ès octaves de la Magdelaine, l'an M.CC.XVIII». Oorkonden van 1319. E. De Coussemaker, *Documents relatifs à la Flandre maritime*, in *Ann. Com. flam. de Fr.*, X, p. 278-279. — De «burgenses de novo oppido de Dunckerca» worden in 1188 vermeld. V. Derode, *Histoire de Dunckerque*. Dunckerque, 1856, in-8°, p. 106. — Damme werd blijkbaar in 1180 gesticht. L. Maquet, *Histoire de la ville de Damme, de ses institutions civiles et politiques et de ses monuments*. Bruges, 1856, in-8°, p. 1 et suiv.; A. De Smet, *L'origine des ports du Zwin, Damme, Mude, Monikerede, Hoeke et Sluis*. Op. cit., Extrait Et. d'His. déd. à la mém. de H. Pirenne, p. 5, 6. — Biervliet moet in 1183 of kort er voor gesticht geweest zijn. De stad wordt voor het eerst vermeld in 1183, jaar waarin Filips van den Elzas aan haar «burgenses» vrijstelling van tol en hanzarecht gansch Vlaanderen door verleent. L. A. Warnkoenig, *Flandrische Staats- und Rechtgeschichte*, Op. cit., II, 2, Cod. dipl., n° CCXXIX, p. 209.

nieuwe steden, naast de landwinning en de kolonisatie in het poldergebied, hoofdzakelijk de ontwikkeling van het havenverkeer en de uitbreiding van hun tollën op het oog te hebben gehad. De keure, die Filips van den Elzas in 1163 aan Nieuwpoort schonk, is in dat opzicht veelbetekenend ⁴. Ze verleende aan de Nieuwpoortenaars niet alleen tolvrijdom in hun eigen haven en op hun eigen markt ⁵, maar kende hen bovendien gansch Vlaanderen dezelfde « libertas » toe, als degene, die de lieden van Diksmuide er reeds zekeren tijd genoten ⁶. Voor de heffing van zijn tollën had de graaf er inderdaad alle belang bij dat Nieuwpoort de voornaamste « portus » van het IJzerbekken zou worden en als dusdanig de plaats zou innemen van Diksmuide, waar hij zijn fiscale prerogatieven aan den burggraaf had moeten prijsgeven ⁷. Het toltarief ingelascht in de keure van 1163 leert ons veel over het toenmalig handelsverkeer in de Nieuwpoortsche haven. We stellen er het bestaan van een bedrijvige zeevisscherij, koopvaardij en binnenscheepvaart vast ⁸. We zien er klinkbooten, losbooten, koggen en haringbuizen eenerzijds, invaren en schuiten anderzijds in de reede aanleggen en er elkaar aflossen ⁹. Toch moeten we aan-

(4) « Notum sit tam futuris quam presentibus, quod ego Philippus, Dei gratia Flandrorum comes, hanc legis iusticiam opidanis meis habitantibus in novo opido concesserim ». Keure van 1163. L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes de la ville et du port de Nieuport*, op. cit., p. 142.

(5) « Concessi etiam opidanis meis de novo opido, quod quicumque ibi manserit, ab omni teloneo, nisi sit de terra vel de plumis liber erit, sed teloneario in die Sancti Briccii singulis annis quatuor denarios dabit ». Ibidem, p. 144, art. 15.

(6) « Concessi etiam eis per totam Flandriam eandem libertatem quam habent opidani de Dicasmuth ibi ». Ibid., art. 16, p. 144.

(7) Dat de burggraaf van Diksmuide tollën hief, blijkt uit een oorkonde van 1270. Zie L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes de la ville et du port de Nieuport*, Op. cit., p. 160.

(8) « Si navis advenerit pecuniam portans, non licet alicui extraneo quicumque in ea emere de his que adducit, antequam viderint burgenses, et emerint si voluerint ». Ibid., p. 147.

(9) « De nave, que vocatur scuta, unum denarium ». « De nave que est clincaboiat, duodecim denarios ». « De nave que dicitur losboiat, octo denarios. De nave, que dicitur envara, quatuor denarios. De cogga, octo denarios ». « Si navis intraverit nullus inde aliquid emet, donc navis sedeat ». Ibidem, p. 145.

nemen, dat al deze schepen niet aan lieden van Nieuwpoort, maar wel aan burgers van Brugge, Veurne, Diksmuide en Ieper toebehoorden. Dit leert ons de opsomming van de talrijke waren, die in de nieuwe havenstad verhandeld werden en door hun aard soms duidelijk hun herkomst verraden, aldus de Noordzeevisch¹⁰, de landbouwproducten uit Veurne-Ambacht en de streek van Diksmuide¹¹, de Iepersche lakens¹², de Engelsche wol en garen¹³ en vooral de talrijke producten aangevoerd uit Brugge, waaronder de Indische specerijen¹⁴ en de metalen uit het noorden¹⁵. In 1168 breidde de graaf de Nieuwpoortsche «libertas» uit tot volledige vrijstelling van betaling over gansch het graafschap niet alleen van alle vorstelijke tollén, maar ook van alle stedelijke hanzegelden¹⁶.

(10) «De buza adducente recens allec, octo denarios». «Mille allecia recentia, unum denarium». «Centum salmones, quatuor denarios. Mille macarelli, duos denarios. Centum cabellauri, duos denarios. Centum scelvisse, unum denarium. Centum plathiz, unum denarium. Centum de zebuttis, unum obolum». Ibid., art. 29, p. 147.

(11) «Omnis extraneus de stabulo dabit obolum in die fori. De uno porco obolum. De una ove obolum. De vacca, unum denarium. De palefrido, duos denarios emens et vendens duos. De pelle recenti vendens obolum, emens obolum». — «De pensa caseorum flandrorum, unum denarium. De pensa butiri, unum denarium». «De frumento vendens, de marca sex denarios». Ibidem, pp. 145-146.

(12) «Quicumque pannos ad opus suum, vel uxoris, vel filiorum, vel familie emerit, de teloneo liber erit, si fide sua istud confirmaverit. De filis quinque solidorum, unum denarium. De filis infra quinque solidos, obolum unum». Ibid. p. 145, art. 25 en 26.

(13) «De pensa lane, vendens duos denarios, emens duos. De pensa caseorum anglicorum: qui detulerit, denarium unum, qui venderit, duos denarios, qui emerit duos denarios..... De pensa filorum que defertur ab Anglia, duos denarios». Ibidem, pp. 145, 146, 147.

(14) «De kerca piperis, quatuor denarios. De kerca aluni, quatuor denarios. De kerca brisilli, quatuor denarios. De kerca cumini, quatuor denarios. De kerca graine, quatuor denarios. De istis quinque, quicumque venderit, sex debet denarios de marca». Ibidem, p. 146.

(15) «De pensa plumbi, unum denarium. De millario stagni, quatuor denarios. De plaustrato eris, quatuor denarios. De plaustrato ferri, quatuor denarios. De stagno et ere et ferro, quicumque venderit, de marca una sex denarios». Ibidem, p. 146.

(16) «Vobis omnibus notum volo, quod burgenses meos de Sandeshovetha hac libertate dotaverim, ut quocumque se in Flandria diverterint, ab omni theloneo et traverso liberi sint in perpetuum. Volo ergo ut eis hec libertas per totam Flandrie potestatem permanenter conservetur; voluntas etiam mea est et precipio ut

Dit was een kostbaar voorrecht, dat de Nieuwpoortenaars in staat moest stellen met een minimum van kosten en van tijdsverlies hun waren en in de eerste plaats hun verse visch overal heen te voeren en aan den man te brengen¹⁷. In 1180 en volgende jaren verleende de graaf hetzelfde privilege achtereenvolgens aan Damme¹⁸, Biervliet¹⁹ en Duinkerke²⁰, wat ongetwijfeld wijst op het inzicht de verschillende nieuwe steden in de oude hanzeverbonden te doen opnemen. Grevelinge was immers nog vóór 1163 lid van de hanze van Sint-Omaars geworden²¹. Toch was de ontwikkeling van Nieuwpoort en van de overige kusthavens ver van gelijklopend. Wel is waar nam de stad Veurne onmiddellijk de nieuwe IJzerhaven in gebruik en verwierf er in 1176 volledigen tolvrijdom²², maar dit lag voor de hand. De graaf had immers, om haar betrekkingen met Diksmuide te verbeteren, tusschen de Venepe en de IJzermonding een verbindingskanaal doen graven, zoodat ze voortaan van Nieuwpoort afhing²³. Dit was evenwel niet

consuetudini, quam negociatores mei hansam vocant, non subiaceant et ubicumque burgenses meos invenerint, ab eis hansam non exigant... ». Gilliodts-Van Severen, *Coutumes de Nieuport*, Op. cit., p. 151, n° IV.

(17) W. Stein, *Hansa*, in *Hansische Geschichtsblätter*, XXXVI (1909); H. Pirenne, *La hanse flamande de Londres*, in *Bull. de l'Acad. roy. de Belgique*, 3me série, t. XXXVII, n° 1, 2e partie, pp. 65-108 (1899).

(18) L. A. Warnkoenig, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte*, T. II, deel 2. Cod. dipl., n° CIV, p. 4.

(19) *Ibidem*, n° CCXXIX, p. 209.

(20) P. Faulconnier, *Description historique de Dunkerque*. Bruges, 1730. T. I, p. 11.

(21) H. Pirenne, *La hanse flamande de Londres*, op. cit., p. 77.

(22) « Ego, Philippus, Dei gracia Flandrie et Viromandie comes, notum facio tam modernis quam futuris, quod ego iturus sum ad Sepulcrum Domini, burgensibus meis de Furnis, quicumque infra ballegum habitant, propria liberalitate mea donaverim eos apud novam villam Zandhovedam ab omni theloneo, sive in terra, sive in mari, liberos in perpetuum permanere ». L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes de la ville et châtellenie de Furnes*, t. III, p. 23, n° IV.

(23) « Noverint et presentes et posteri, quod Philippus, comes Flandrie, jussit fieri aqueductum inter Furnes et Dixmuda, incium habentem ab Ysara et se longius extendentem per diversas terras ». Acte van 1183 waardoor de abdi van Eename recht op schadevergoeding krijgt voor de gedeelten van haar grondbezit, die wegens

het geval voor Diksmuide en Ieper. Zoolang de Brugsche hanze bloeide bleven deze beide steden hoofdzakelijk afhankelijk van Brugge en het Zwin, mede omdat de groote waterweg naar dien zeeboezem toen nog langs Nieuwendamme en Slijpe liep²⁴. De scheepsbouw was trouwens te Nieuwpoort nog niet ontwikkeld. Voor de uitrusting van zijn oorlogsschepen moest de graaf in 1186 en 1190 beroep doen op het nabijgelegen Duinkerke²⁵, terwijl de abdij ter Duinen, die evenals Veurne door het nieuw verbindingskanaal met de Nieuwpoortsche haven direct verbonden was, haar vaartuigen meestal in Engeland liet bouwen en herstellen²⁶. Alleen Damme slaagde er in zich in de Brugsche hanze te doen opnemen en dan nog slechts kort vóór 1200²⁷.

Feitelijk was Nieuwpoort slechts een visscherijhaven, waar de bevolking terzelfder tijd ook ietwat aan landbouw deed en overigens sedert 1183 aan de parochiale geestelijkheid de betaling van het haringtiend verschuldigd was²⁸. Het is dan ook

het aanleggen van het nieuw kanaal tusschen Veurne en den IJzer op last van den graaf onteigend werden. Ch. Piot, *Cartulaire de l'abbaye d'Eename*. Bruges, 1881, p. 63, n° 68. — De zorg over de sluis, die de monding van dit verbindings- en afwateringskanaal afsloot en het waterpeil regelde, werd in 1184 door Filips van den Elzas aan de abdij van de Duinen toevertrouwd. Zoo weten we dat deze nieuwe watering vlak ten oosten van Nieuwpoort in den IJzer uitmondde en er haar sluis had. Oorkonde van 22 Maart 1184. F. Van de Putte, *Cronica et cartularium monasterii de Dunis*, op. cit., XLIX, n° 227, p. 166.

(24) E. Van den Bussche, *L'Yperleet*, in *La Flandre*. Revue des monuments, d'histoire et d'antiquités. Bruges, t. XIII (1882), p. 177-247; R. Blanchard, op. cit., p. 168, 276 en 451.

(25) L. A. Warnkoenig, Op. cit., t. II, 2, p. 89. — H. Malo, *Les corsaires dunkerquois et Jean Bart. Des origines à 1702*. Paris, 1912-'13, t. I, p. 23.

(26) L. Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges*. Bruges, 1904-'06, t. I, pp. 31, 41 en 42. Oorkonden van 1214, 1216 en 1233 bevattende telkenmale in dezelfde termen de bekrachtiging door de Engelsche koningen van het voorrecht van de abdij van de Duinen en van haar filiaal ter Doest: « Deditimus etiam eisdem fratribus licentiam novas naves faciendi et veteres emendandi, et ligna quelibet ad usus proprios comparandi ».

(27) H. Pirenne, *La hanse flamande de Londres*. Op. cit., p. 73. Texte latin des statuts (van kort na 1187).

(28) *La pêche du hareng sur les côtes de Flandre au Moyen Age*, in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, 2me série, t. III,

te begrijpen, dat toen in 1213 Filips II August, koning van Frankrijk, Vlaanderen binnenviel, zijn kroniekschrijver, Guillaume le Breton, die hem op dien tocht vergezelde, in zijn verzen wel de macht en de rijkdom van Damme en van Grevellinge bezong²⁹, maar geen woord over Nieuwpoort repte. Slechts als het niet anders kon werd deze haven door de kooplieden en de reizigers uit het IJzerbekken voor hun overtocht naar Engeland in gebruik genomen. Aldus zien we in 1214 ridder Balduinus de Novoportu, gezant van Ferrand van Portugal, graaf van Vlaanderen, met een visschersboot van zijn gemeente naar het Britsche eiland oversteken om er met den Engelschen koning besprekingen te voeren in verband met den Franschen inval in het graafschap³⁰. Hetzelfde jaar poogden Boudewijn van Komen en zijn gezellen, allen vazallen van den graaf, op de vlucht voor de Franschen, Nieuwpoort te bereiken in de hoop van hieruit in Engeland te geraken, wat door hun gevangenneming mislukte³¹. Omgekeerd stellen we vast hoe in 1230 Hendrik III, koning van Engeland, die voor de overtocht van zijn troepen naar Frankrijk schepen noodig had, daartoe de in zijn rijk aanwezige vaartuigen van de Zwinhavens en ook van Nieuwpoort opeischte³². Het reglement van 1247 betreffende de heffing en de verdeeling van de haringtienden leert ons inderdaad dat de Nieuwpoortsche visschers tot ver in de Noordzee hun bedrijf uitoefenden³³ en

p. 344; L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes de la ville et du port de Nieuport*, op. cit., p. 154, P. J. n° VII; R. Degryse, *Vlaanderens Haringbedrijf in de Middeleeuwen*. Antwerpen, 1944, p. 65.

(29) Guillaume le Breton. Philippis. Ed. A. Molinier, A. Pannenburg et G. Waitz. — MG. SS. t. XXVI, pp. 346-349, 312.

(30) Ex Historiis ducum Normanniae et regnum Angliae. MG. SS., t. XXVI, p. 707.

(31) Malbrancq, *De Morinis*, t. III, p. 419.

(32) H. J. Smit, *Handel en scheepvaart in het Noordzeegebied gedurende de XIII^{de} eeuw*, in *Bijdragen voor Vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*, VI^{de} reeks, t. VIII (1928), pp. 163-164.

(33) «...quod piscatores navigantes pro alleciis capiendis sive in Augusto sive post Augustum, in illo mari quod dicitur vulga-

dus de Engelsche en zelfs de Schotsche havens aandeden. Een eigen binnenscheepvaart blijken de Nieuwpoortenaars tot dan toe niet te hebben gehad. In 1247 vernemen we dat ze van gravin Johanna de afschaffing verkrijgen van de tollien, die in hun haven geheven werden op de vreemde schuiten, die hun goederen aanbrachten en op de vreemde wagens en karren, die hun waren wegvoerden³⁴. Een jaar later zien we zelfs de burgers van Muide te Nieuwpoort volledigen tolvrijdom verwerven, wat waarschijnlijk in verband moet worden gebracht met de vrachtvaart van de Zwinhavens voor rekening van Ieper en Diksmuide³⁵. Beide feiten wijzen evenwel op de groeiende beteekenis van Nieuwpoort in het verkeer te water.

III. — NIEUWPOORT, VOORHAVEN VAN HET IJZERBEKKEN.

Het is slechts van het midden van de 13de eeuw af dat de haven van Nieuwpoort de rol begon te spelen haar door de natuur voorbestemd en wel onder invloed van de gestadige en niet te stuiten uitbreiding van de verzanding in den waterweg. Voortaan diende de bevaarbaarheid van den waterloop door

riter Nortover... ». Oorkonde van Mei 1247. L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes de la ville et du port de Nieuport*, op. cit., p. 158. Met Noordover werd de oostkust van Engeland bedoeld. Zie R. Degryse, *Vlaanderens Haringbedrijf in de Middeleeuwen*, cp. cit., p. 27.

(34) « Preterea cum apud Novum Portum exigantur quatuor denarii de curru et de biga deferente bona cujuscumque de quibus theloneum debitum est solutum et de scutis afferentibus bona illorum de Novoportu ibidem duo denarii exigantur. Nos intelligentes hoc esse potius exactionem quam debitum, ipsos de dictis quatuor denariis quam de curru et de biga et de duobus denariis de scutis in perpetuum quitamus et absolvimus pro nobis et successoribus nostris ». Oorkonde van September 1241. Rijsel. Arch. dép. du Nord, B. 1373 (729). Kopij van een verloren stuk. — Vergelijk hierbij den tekst van de keure van Nieuwpoort van 1163: « De nave que vocatur scuta, si non est bordata, unum denarium ». « De plastro abeunte quatuor denarios, et de veniente plastro unum denarium. De biga abeunte duos denarios. De biga intrante, obolum ». L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes de la ville et du port de Nieuport*, op. cit., p. 146-147.

(35) L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées dans le Franc de Bruges*. T. IV, *Coutumes de Mude*, p. 259, P. J. n° 1.

de benutting van de getijden in stand gehouden te worden. In 1251 deden de Ieperlingen gravin Margaretha de verbintenis aangaan in de watering van Diksmuide naar Nieuwpoort, d.i. in den IJzer, het noodige te doen voor de verhooging van het waterpeil en voor de oprichting van « slusae » en « portae », d.i. van spuien en sassluizen ¹. Het waren overigens de burgers van Ieper zelf, die de ontworpen werken deden uitvoeren en er van profiteerden en in het vervolg niet nalieten telkens op dit belangrijk precedent beroep te doen ². In 1275 gelukten ze er in van de vorstin te Nieuwpoort vrijstelling van tol te bekomen voor al de goederen, die ze er zouden doorvoeren ³.

(1) « Margaretha Flandriae et Haynoiae comitissa omnibus praesentes litteras inspecturis, salutem. Notum facimus universis, quod in aquaeductu, qui protenditur a Novoportu versus Ypram dilectis burgensibus nostris de Ypra fluctum competentem sive cursum aquae faciendum haberi, ita quod in eo commodo poterunt navigare. Cum autem idem aquaeductus factus fuerit et consummatus et portae in eo factae fuerint et slusae, prout competet, et visum fuerit expedire... ». Oorkonde van Juni 1251. L. A. Warnkoenig - A. Gheldolf, *Histoire de Flandre*, op. cit., t. V, p. 366, P. J. n° XXXIV. Deze grafelijke verbintenis werd naderhand door videmus bekrachtigd., o.a. in 1301 door Filips IV den Schoonen, koning van Frankrijk, en in 1364 door Lodewijk van Male. I. L. A. Diegerick, *Inventaire des archives de la ville d'Ypres*. Bruges, 1853-'68, t. I, pp. 68 en 170, n° LXXIX en CCXII; t. II, p. 200, n° DCIII. — E. Vanden Bussche, *L'Yser. Notes sur cette rivière*, in *La Flandre. Revue des monuments d'histoire et d'antiquités*, jg. 1875, p. 371-404, inzonderheid p. 391.

(2) Tusschen Diksmuide en Ieper, meer bepaald te Knokke, werden kanalisatiewerken uitgevoerd. Ze werden door de Ieperlingen zelf geleid. L. A. Warnkoenig - A. Gheldolf, *Histoire de Flandre*, op. cit., t. V, p. 54, naar oorkonden van 1252 en 1265; A. De Smet, *Le compte de la navigation entre Bruges, Nieuport et Ypres (1395-1404)*, in *Ann. Soc. d'Emulation de Bruges*, année 1929, t. 72, p. 171.

(3) Verdwenen oorkonde eertijds berustend in het stedelijk archief te Ieper. L. A. Warnkoenig, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschiede*, op. cit., t. II, 2, p. 190.

« Au mois de mai 1275, la comtesse Marguerite et son fils Gui... accordèrent à la communauté et aux bourgeois de leur ville d'Ypres... franchise de tonlieu à Nieuport pour leurs biens et marchandises ». L. A. Warnkoenig - A. Gheldolf, *Histoire de Flandre*, op. cit., t. V, p. 55. — « La comtesse Marguerite et son fils Gui, marquis de Namur... leur accordent le privilège d'être pour toujours exemptes de tout droit de tonlieu pour les marchandises (draps, blés), qu'ils feraient sortir par le port de Nieuport, où y feraient entrer ». A. Meynne, *Histoire de la ville de Nieuport*. Op. cit., p. 46.

Anderzijds ontvingen de Nieuwpoortenaars in 1270 tolvrijdom te Diksmuide ⁴ en achtereenvolgens in 1260, 1272, 1274 en 1279 de bekrachtiging van hun oud voorrecht van tolvrijdom gansch Vlaanderen door ⁵. Dit wijst heel zeker op het tot stand komen van een gekanaliseerde waterroute, die aanvankelijk voldeed aan de eischen door het verkeer te water gesteld. Men weet inderdaad, naar gegevens, die in de Iepersche stadsrekening van 1297 voorkomen, dat tijdens den winter 1296-'97 gedurende een periode van 122 dagen, niet minder dan 3.250 schuiten en 87 marktschepen door de Iepersche overdrags passeerden en er de tolln betaalden ⁶. Dit komt neer op een dagelijksche doorvaart in beide richtingen van gemiddeld 27

(4) « Universis presentis litteras inspecturis Theodericus, dominus de Beverna, castellanus de Dixmuda, et Margaretha uxor eius, castellana de Dixmuda, salutem et cognoscere veritatem universitati vestre notum facimus quod nos... villam de Novoportu ac omnes et singulos manentes et in posterum mansuros infra villam predictam, ac eorumdem bona et mercimonia ab omni thelonio, si quid debebant apud Dixmudam aut dare solebant, pro nobis nostrisque heredibus, quitavimus in perpetuum et quitamus ». Oorkonde van 22 April 1270. L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes de la ville et du port de Nieuport*. Op. cit., p. 160. — Bekrachtiging van dit voorrecht door gravin Margaretha op 25 April 1270. Ibidem, p. 161.

(5) De drie eerste bekrachtigingen gingen uit van gravin Margaretha. L. Gilliodts-Van Severen, Op. cit., pp. 159, 163 en 164. Oorkonden van 2 Oktober 1260, 9 April 1272 en 20 April 1274. — « Guis, cuens de Flandres et marchis de Namur, a tous les baillius de Flandres, salus. Nous vous mandons et commandons ke vous nos borgois de Nueport facies cuitier et delivrer de tous tonlius et de tous traviere par toutes nos baillies. Si avant k il poront monstrier k il en doivent estre cuite et k il en ont este cuite dusques au iour de hui. Et ce faites en teil maniere k il n i aient coust ne damage et ke par nostre defaute il ne les conviegne plus revenir a nous. Ces lettres furent donnees l an de l incarnation mil CC. sissante dis et neuf, le semmedi apres le cruce ». Onuitgegeven oorkonde van 3 Juni 1279. Nieuwpoort. Stadsarchief, n° 403, charter n° 7.

(6) « Nous voyons qu'en 1297 il passait aux « overdraghies » d'Ypres 3250 « escutties » et 87 « marctschepen » pendant une période de 122 jours, ce qui représente un arrivage quotidien de 27 bateaux ». A. De Smet, *Le compte de la navigation entre Bruges, Nieuport et Ypres (1395-1404)*, in *Ann. Soc. d'Emulation de Bruges*. Année 1929, t. 72, p. 171. — G. Des Marez et E. De Sagher, *Comptes de la ville d'Ypres de 1267 à 1329*. Bruxelles, 1909-'13, t. I, p. 127. — H. Pirenne, *Les « overdrach » et les « portes d'eau en Flandre au XIIIe siècle*, in *Essays in Medieval history presented to T. F. Tout*. Manchester, 1925, p. 141.

tolplichtige schepen. Toch blijkt hieruit terzelfder tijd dat de waterweg door de meeste binnenvaartuigen slechts gedurende de wintermaanden bevaren kon worden. Het ligt voor de hand dat alleen dan, wegens de winterregens, het kanaal toegankelijk was. Om de bevaarbaarheid te handhaven was verdere kanalisering noodzakelijk. In 1294 reeds gaf Gwijde van Dampierre aan de gemeente Nieuwpoort toelating stroomafwaarts van Nieuwendamme tusschen de twee oevers spuien op te richten ⁷. Dit wijst ongetwijfeld op de verlegging van het knooppunt van de waterwegen naar de nieuwe IJzerhaven. De politieke gebeurtenissen toonen overigens aan dat Ieper voortaan van Nieuwpoort afhing. In 1297, toen de oorlog tusschen Engeland en Vlaanderen eenerzijds, Frankrijk anderzijds uitbrak, werd de Vlaamsche kust en Brugge door de Franschen, Ieper en Gent integendeel door den graaf en de Engelschen bezet, wat de handelsbetrekkingen in het gedrang bracht ⁸. Iepersche kooplieden ontmoetten te Nieuwpoort allerlei moeilijkheden vanwege de tollenaars, die hun voorrecht van tolvrijdom weigerden te eerbiedigen en hen door den baljuw van Veurne met hun goederen deden arresteren ⁹. Ze maakten

(7) « Nous Guis, cuens de Flandre et marchis de Namur, faisons savoir a tous, que nous avons octroiet as eschevins et a le comunitet de le ville de Nuefport, ke il puissent de traviers le havene entre Nuidam et le mer faire espoies et leur avons aussi octroiet, ke il puissent prendre de le terre entre deus dis, pour faire l'ouvragerie des dites espoies et que nus ne puist dikier dedens le havene devant dit ». L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes de la ville et du port de Nieuport*, op. cit., p. 174, n° XXV. Oorkonde van 4 Jan. 1294.

(8) F. Funck-Brentano, *Philippe le Bel en Flandre*, Paris, 1897. — F. Blockmans, *1302. Vóór en na*. Antwerpen, 1941.

(9) « Item, a Lambert de Koellie por l voiage a Neufport por le delivranche des vins et por autres biens, par 5 jours, 30 s ». Tekst van 18-23 Nov 1297.

« A Lambert de Coellie por l voiage fait a Furnes, por ochoison du tolnieu ke on prent a Neufport par 2 jours, 12 s. ». Tekst van 14-19 April 1298.

« A Lambert de Koellie por l voiage fait a Bruges, au Dam, a Male et a Neufport, por le ochoison du tolnieu de Neufport et de Lille, par 12 jours, 3 lb. 12 s. Item, a maistre Willame Cheurlin en che meisme voiage par 7 jours, 3 lb. ». Tekst van 5-10 Mei 1298.

dienaangaande in 1298 hun beklag bij den graaf, maar dit leverde niets op¹⁰. Slechts in 1300 met de volledige bezetting van het graafschap door de Franschen en zijn inlijving bij Frankrijk kwam er een einde aan de economische belemmering. De Fransche koning stond inderdaad in September 1301 de bekrachtiging van Iepers privilegie van tolvrijdom te Nieuwpoort toe¹¹. Of toen reeds de directe verbinding tusschen de IJzerhaven en Brugge voltrokken was, is eerder onwaarschijnlijk. Eerst in 1304 inderdaad wordt in de Iepersche stadsrekening melding gemaakt van « le wateringhe entre Bruges et Noefport », later genaamd Ieperleed¹². De nieuwe waterweg kwam tot stand door de verbinding van den ouden met de Nieuwpoortsche haven langs een watering, die uit de richting van Leke kwam en een heel eind liep door de schorren van de IJzermonding, waar hij eindigde, namelijk het Lekeleed¹³. Voortaan bestond het waterwegennet rondom Nieuw-

« A Lambert de Koellie por l voiage fait a Lille et a Bruges, por l ochoison poursuivre le tolnieu de Lille et de Neufport, par 3 jours, 18 s. ». Tekst van 12-17 Mei 1298. G. Des Marez et E. De Sagher, *Comptes de la ville d'Ypres. Op. cit.*, t. pp. 129, 132.

(10) « Item de bailliu de Furnes a arestee et fait arrester a Noefport chaus d Ypre et leur biens et ensi enpaicent le quemin, ki doit i estre ofviert par le ordianche des trives ». Klaagschrift van omstreeks 1298. Rijksarchief te Gent. Fonds de Saint-Genois, n° 1043. Zie ook voorgaande nota. — In Oktober 1297 was tusschen beide oorlogvoerende partijen een bestand gesloten geworden.

(11) « Koenig Philipp der Schoene bestaetigt die Zollfreiheit der Yprer in Nieuport und ertheilt ihnen eine gleiche in Bapaumes ». Ontleding van een verloren oorkonde van September 1301. L. A. Warnkoenig. *Flandrische Staats- und Rechtsgeschiede*. Op. cit., t. II, 2, p. 191. — I. L. A. Diegerick, *Inventaire des archives de la ville d'Ypres*. Op. cit., t. I, n° CCXVI.

(12) « Item a maistre Piere le Machon pour l voiage fait a Bruges pour le besoigne de le wateringhe entre Bruges et Neufport, demorans par 2 jours et pour le coust, despens et service des valles, qui mesurerent le leet ». G. Des Marez et E. De Sagher, *Comptes de la ville d'Ypres, de 1267 à 1329*. Op. cit., t. I, p. 167. Uittreksel uit de Iepersche stadsrekening, periode 26 Juli-1 Augustus 1304.

(13) « Onser herve ende riviere gheheeten Yperleedt ofte binnenlandsvaert, die wy van over ouden tiden bi den verrighene van onsen voorders ghehad hebben ende al noch liggende hebben, van de wyde van twee ende veertich voeten of daer ontrent, deur zekere wateringhe in t land van den Vrijen, te wetene : van der

poort uit drie panden, die respectievelijk gingen tot Ieper,

stede van Brugghe tot eenre sluus staende voor ofte jeghen der steide van der Nieuport, gheheeten Leiclsluus». Oorkonde van 12 Febr. 1417. L. Gilliodts-Van Severen, *Coutume du Franc de Bruges*. Bruxelles, 1879-'80, t. II, p. 210.

«Yci schiet la Yperleedt ou Lekewatre et colle ainsi par devers le Leiclsluus parmi laquelle elle chiet en la mer et ou havene de Neufport». — «C est la riviere appelee Leiclet venant de le west et colle ainsi devers la mer». Teksten op een kaart van de IJzerhaven uit de 15de eeuw. K. Loppens, *Sluizen en vaarten van Nieuwpoort in de XV^{de} eeuw. Aanteekeningen bij een oud plan*, in *Biekorf*, 1937, p. 126.

Het Lekeleed wordt het eerst vermeld in 1309 en 1312. Het liep door de schorren, eigendom van de abdij van Oudenburg. Deze gaf in 1309 aan de gemeente Nieuwpoort toelating over dien waterloop een brug te bouwen: «monseigneur le... abbei de Oudembourch et a son convent, et leurs avons priet et suppliet... que il vausisent souffrir que nous fesisiems un pont parmi l' eauwe sour leur hyretage, parmi lequel on peust et porroet chivauchier et alier sans carin sous leur diic a Lombardie et de Lombardie a Nuefport». Oorkonde van Juni 1309, uitgaande van de Nieuwpoortsche schepenen.

— «et chil de Nuefport du commant de nous aient suppliet a religieus hommes le... abbe et le couvent de Oudembourch que il vausissent que chil de Nuefport feissent l pont parmi l ewe sur leur hiretage entre nos dites villes, et li dites... abbes et... couvent amiaulment ce aient fait...». Oorkonde van Juni 1309, uitgaande van den graaf van Vlaanderen.

— «regracions religieus hommes honnoraules et sages monseigneur... abbei de Oudembourch et son convent de la amiste, courtoisie et aye faite a nous et a tous autres passans par le pont que nous fesimes faire sour leur hyritage vers le meer de no espoye...». Oorkonde van 1 Januari 1312, uitgaande van de Nieuwpoortsche schepenen. Deze «espoye» is de Lekesluis. E. Feys et D. Van de Casteele, *Histoire d'Oudenbourg*, t. II, p. 102.

De gegevens, die we bezitten over «Zaghersoverdragt», bevestigen de veronderstelling, dat het Ieperleed eerst na 1300 door een reeks kanalisatiewerken moet tot stand gekomen zijn. In 1313 gaf de graaf aan Jehan de Zaghere opdracht nabij den samenloop van Ieperleed en Lekeleed een overdracht op te richten. Deze was eerst in 1316 voltooid:

«Compte de le cense dou nuviel ouverdrasch du Noviel Dam daleis Noeufpord fait par Jehan le Zaghere et commencha se cense a le Saint Baptiste l an M CCC XV et durra par 3 ans, dont li somme est par an 12 lb., paie a Guidon, receveur, comptant. Et est a savoir que li dis Jehans le Zaghere en doit rendre compte de 3 ans, a savoir est de l an 13, 14 et de l an 15, qu il le tint sans cense pour reprendre ce que mis avoit en dit ouverdrasch faire». Brussel. Rijksarchief. Chambre des comptes de Flandre et de Brabant. Comptes en rouleaux. Inv. van H. Néllis, n° 274. Grafelijke rolrekening van 1316.

Ibidem, n° 269. grafelijke rolrekening van 1317: «...et furent cil koust fait puis que Jehans fist faire l overdrasch et dedens se cense». Van 1316 af trad Jehan de Zagher op als pachter van den door hem gebouwd overtoom.

Brugge en Veurne en zelfs verder. Nu eerst was de IJzerrede de doorvoerhaven, door wier sluizen al de schepen, die in de richting van die steden voeren, moesten passeeren. Van dat oogenblik af ontwikkelden zich dan ook de scheepsbouw en het houtbedrijf te Nieuwpoort. In 1316 zien we hoe de Bruggelingen voor de uitreiding van hun oorlogsvloot beroep doen op Nieuwpoortsche stuurlieden en bootsgezellen, die hun vaartuigen bewapenen, kalfateren en optuigen¹⁴. Anderzijds stellen we vast hoe de Iepersche schepenen het hout, dat ze voor de oprichting van bruggen en openbare gebouwen, waaronder wellicht de hallen, noodig hadden, in 1305, 1308, 1312 en 1321 te Nieuwpoort kochten¹⁵. Vooral poogden ze er de

(14) « Clais Sceede (van Nieuwpoort), van 63 man, 75 lb. 12 s. — Item, den zelve, van den casteel te makene, van den boete te boyene, van den scepe te ballastene ende te ghereedene 15 lb. 11 s. ». — « Claisse van der Nieuwerport, van springalen te ghereedene » ; « Janne van den Poele, Jan Sceden, Clais Scede, Hantyn Nederland ende Jan Muers costen van 10 dagen dat zie hier omboden waren, 12 lb. ». Uittreksels uit de Brugsche rekening « hute ghegheven ter vlote vorseit ». L. Gilliodts-Van Severen, *La Marine militaire Brugoise au XIV siècle*, in *La Flandre*, t. 12 (1881), p. 291-319 (p. 311). Gegevens betreffende een Brugsche oorlogsvloot uitgereed in 1316.

(15) « Item por bos acate a Neufport usef as besongnes de le ville, 85 lb. 15 s. 6 d. ». Tekst van 22 Aug. - 6 Nov. 1305.

« Item, a l homme de Nuefport pour fer et pour clous, 5 lb. Item a Jehan de Flamertinghes pour bos achate al Nuefport et au Suen, 217 lb. 11 s. ». Tekst van 9 Nov. 1308.

« A maistre Piere le Machon pour l voiage fait al Nuefport, par 2 jours demorant par neif, quant il acata le bos, dont on fais les pons de le rirole, et pour le lijfcop, 32 s. ». Tekst van 18 Nov. 1312.

« Item, pour osteir le bos, qui vient del Neufport, de le neif mettre sour terre, 27 s. 8 d. ». Tekst van 13 Jan. 1313.

« Item, a maistre Piere le Machon por bos, que le ville li fist acateir a Nuefport, pour faire le pons de le rirole 12 lb. 3 s. 2 d. de vies gros et l estr., le d. d or conte pour 26 gros, liquel d. d or cousturent a le ville le piece 28 s. 6 d. p. pour tout avecu le perte 173 lb. 5 s. 6 d. Item pour le voiture dou dit bos, pour le kerkier et deskerkier, 17 lb. 15 ½ s. ». Tekst van 13 Jan. 1313.

« Item, pour bos que la ville fist achater al Nuefport, 96 lb. 12 s. 6 d. ». Tekst van 8 Aug. - 24 Oct. 1321. G. Des Marez et E. De Sagher, *Comptes de la ville d'Ypres, de 1267 à 1329*. Op. cit., t. I, pp. 302, 437, 442, 443 ; t. II, p. 211.

— De Nieuwpoortsche « houtmarct », groot 1 gemet en 2 lijnen, komt voor het eerst voor in 1313. Ze was het eigendom van de gemeente : « De houtmarct 43 s. ende ghelt de steide ». R. de Beaucourt de Noortvelde, *Nieuport. Documents historiques*. Oostende, 1904, p. 116. Uittreksel uit het kadaaster van den grafelijken grondcijns opgemaakt in 1313.

vrijheden van hun medeburgers nog uit te breiden. Na den slag bij Kassel maakten ze gretig gebruik van den geldnood, waarin de gemeente Nieuwpoort zich bevond, om hun doel te bereiken. Ze verleenden in 1336 aan de Nieuwpoortenaars, wier haven zich in een deerlijken toestand van verzanding bevond, een hulpgeld bestemd voor de bekostiging van de eerste uitbaggeringswerken en beloofden hun bemiddeling bij den graaf voor de heffing van een « delfgeld ». In ruil hiervoor bekwaamen ze van de wethouders te Nieuwpoort een verregaande fiscale bevoorrechtiging en vrijheid van beweging in de stad en in de haven voor al de goederen, die hun stadsgenooten er zouden aankopen of uitvoeren, uitgenomen nochtans voor wat de versche haring aanging. De Nieuwpoortsche schepenen verbonden zich bovendien in de toekomst geen fiscale lasten op het Iepersch transitoverkeer te leggen, noch nieuwe verordeningen tegen de Ieperlingen uit te vaardigen, noch dezen in hun handelsvrijheid te belemmeren ¹⁶.

Van 1335 af moest in het belang van de binnenscheepvaart voortdurend de hand aan de uitbaggering en aan de kanali-

(16) «...que nous bourgmaistre, eschevin et toute le communte de le dite ville de Nuefport sommes ad ce accorde que desore en avant tout ly bourgeois et habitants de la ville d Ypre avant dite sont franc de tous empeschmens de toutes manieres de marchandises et denrees queles soient qu il achateront en la dite ville de Neufport ou ailleurs, qui passeront parmy icelle en le auwe ou sur terre, mais qu il aient le bonne volente du vendeur de quelconques biens, marchandises ou denrees que ce soient et en quelconque lieu que il les ayent achatez ou bien acquis, venant au dit port ou passant parmy le dit port, que icelz sans empeschemens nul il porront faire emmener la mieulx leur plaira, excepte de fres herens..... Et sommes ainssi accorde que desore en avant nous ne ferons nulles nouvelles keures, ne estatius sour les bourgeois et habitants de la ville d Ypre contrariant les convenences et ordonnances desusdites et ne taillerons leur bien, ne les neifs, qui leurs dis biens menront de tout comme de leur biens, mais faire le porrons des biens qu il menront appartenant a autres gens ». Nieuwpoort. Stedelijk archief, n° 50 (charter n° 25). Oorkonde van 24 Juni 1336, naar een videmus van 16 September 1387. — Deze overeenkomst bleef behouden tot in 1584. Op het vidimus van 1387 staat inderdaad de vermelding: « Dit contract is gecasseert en geannulleert by brieven van den conynck Philips van daten 26 Juny 1584... ». I. L. A. Diegerick, *Inv. arch. ville d'Ypres*. Op. cit., t. II, p. 94, n^o CDLXXXVIII.

satie gehouden worden. Nieuwe spuien en dammen werden opgericht en door opvang van het zeewater poogden de sluismeesters het waterpeil op de voor de bevaarbaarheid gewenschte hoogte te houden¹⁷. Alles bleek evenwel tevergeefs ondernomen. In 1357 vernemen we van de Ieperlingen dat het verkeer te water in en uit de richting van Brugge en Nieuwpoort in steeds moeilijkeren voorwaarden geschiedde en in verval was¹⁸. Een incident dat hetzelfde jaar plaatsvond

(17) In 1335 werd op last van de gemeente Ieper en van de watering van Veurne-Ambacht tot de vernieuwing van de sluizen te Nieuwpoort en te Nieuwendamme overgegaan. De eerste van deze twee waterwerken, sedert 1265 verbouwd tot sassluis, werd voorzien van deuren met windassen, de tweede vervangen door een sassluis eveneens met zulke deuren toegerust. Door scheidsrechterlijke beslissing werd overeengekomen dat te Nieuwendamme « de varsche duere » door de gemeente Ieper en de andere deur, « die zoute duere » door de watering van Veurne-Ambacht zouden bewaakt worden. In 1336 ging de stad Nieuwpoort met de financiële steun van Ieper over tot de uitbaggering van de IJzerhaven zelf. De Ieperlingen namen het op zich hetzelfde te doen voor den geheelen waterweg. In 1338 ontvingen ze van den graaf als vergoeding voor al hun onkosten sedert 1335 gedaan de vergunning op de schepen en de goederen, die langs het kanaal hun stad bereiken of verlieten, een buitengewonen tol te heffen. Na enkele jaren respijt bleken nieuwe kanalisatiewerken noodzakelijk. In 1351 gaf graaf Lodewijk van Male aan de sluismeesters te Nieuwendamme opdracht het water van den IJzer door het sluiten van de sluizen op peil te houden en daartoe desnoods het zeewater op te vangen. Hetzelfde jaar verleende hij aan de Ieperlingen toelating in den IJzer te Diksmuide een dam op te richten en dezen zoolang te laten staan alsdat dit voor de bevoorrading van den waterweg noodig was. In 1355 ging de gemeente Nieuwpoort zelf over tot het aanleggen van nieuwe spuien stroomafwaarts van Nieuwendamme. I. L. A. Liegerick, *Inventaire des archives de la ville d'Ypres*. Op. cit., t. II, passim. — A. De Smet, *Le compte de la navigation entre Bruges, Nieuport et Ypres (1395-1404)*, in *Ann. Soc. d'Emul. de Bruges*. Année 1929, t. LXXII, p. 167-180. — Th. de Limburg-Stirum, *Cartulaire de Louis de Male (1348-1359)*. Bruges, 1898-1901, t. I, pp. 530 en 531, n° DLXXV en DLXXVI. Oorkonden van 5 en 6 April 1355. — F. Van de Putte, *Cronica et cartularium monasterii de Dunis*. Op. cit., p. 357, n° CCLXVIII. Oorkonde van April 1269. Ibidem, p. 31. Bekrachtiging door vidimus op 16 Februari 1309. Ibidem, p. 431. Alle drie betreffende de sassluis te Nieuwpoort.

(18) « hoe dat de leet die langhen tyt voormaels ghelopen heeft van Scepstale bi Brugghe t onser stede waert van Ypre..... zere vervult ende verdonkert es, bi denwelken scepe ende coopmanscepen bi der vorseide leet ende riviere niet varen moghen, ghelyc zy plaghen voemaels ». Oorkonde van 1357. Th. de Limburg-Stirum, *Cartulaire de Louis de Male*. Op. cit., t. I, p. 603.

illustreert op treffende wijze dien toestand. Enkele onbezonnen of kwaadwillige personen zouden op zekerem dag te Nieuwendamme de versche deur van de sluis omhoog getrokken hebben met het boosaardig inzicht het waterpeil te doen zakken en de binnenscheepvaart te hinderen. Op verzoek van de Ieperlingen trad de graaf op, stuurde zijn baljuws van Veurne en Nieuwpoort ter plaats tot instelling van een onderzoek en gaf aan de sluismeesters opdracht door opvanging van het zeewater den waterstand te doen verhoogen¹⁹. Enkele jaren later bleek het noodzakelijk het verkeer door de sassluis te Nieuwendamme te reglementeeren. In 1374 vaardigde Lodewijk van Male een ordonnantie uit, die de schepen toeliet tijdens de wintermaanden met volle lading door de sluis te varen en in de zomermaanden slechts met halve lading²⁰. De troebelen, die

(19) «Lodewyc, grave van Vlaenderer, van Nevers ende van Rethel, onsen gheminden enape ende onsen bailliu van Veurne, Jhan van Ryssele ende Godevaert de Gapere, onsen baillu van der Nieuwerpoort, salut. Ute dien dat vor ons heeft ghedaen toghen onse stede van Ypre zeer claghende, dat eenighe persone nu nieuwinghe comme zyn ten Nieuwendamme, ende hebbe bi crachte ende groeten overwille upghetrocken de verssche doren van der speien, ende t vlieten van den watere so ghemindert ende verachttert, dat gheene scepen bi watere gaen ende commen moghen t onsen forseide stede waert, met porveancen ende anderen goede, also van ouden tiden ghecostumert es, ende der vryheden van onse forseide stede toebehoert, also zy zegghen, supplierende dat wy hier in remedie ende corectie doen wilden zulke als behoeren zoude. So eist dat wy u ombieden ende committeren, dat Ghodevert, bailli van Veurne, alleene of beede te gadere dese letteren ghesien, truct daer behoeren zal te truckene, gheroupen die behoeren gheroupen te sine, inquiet ende ondersouct de rechte waerhede, wie ende hoe de forseide dinghen ghedaen zyn, ende dat ghestelt in gheschriften, sendet ons over besloten onder uwe zeghele om redelike remedie ende correctie derof te doen... ». Th. de Limburg - Stirum, *Cartulaire de Louis de Male*. Op. cit., t. II, p. 145, n° DCCCLXXXIII. Oorkonde van 13 Mei 1356. — I. L. A. Diegerick, Op. cit., t. II, p. 176, n° DLXXVIII. Oorkonde van 12 Augustus 1357.

(20) De sluis te Nieuwendamme met gansch haar personeel werd onder het hoog toezicht van een grafelijk ambtenaar geplaatst. Deze moest de hand houden aan de stipte naleving van al de reglementen betreffende de werking van de sluis. De vaartuigen mochten van begin Oktober tot midden Maart met normale lading door de sluis varen, van midden Maart tot begin Oktober integendeel slechts met de helft van de normale lading. Vooraleer door de sluis te varen, moesten ze twee aan twee aan de palen vastgemeerd worden, de twee eerst aangekomen schepen aan de eerste

Vlaanderen gedurende de laatste jaren van de regeering van denzelfden graaf teisterden, hadden overigens ook hun weerslag op den waterweg. In 1382 werd Ieper door de oproerige Gentenaars vruchteloos belegerd, Nieuwpoort integendeel ingenomen en aan plundering prijsgegeven²¹. Het kanaal naar de zee blijkt als gevolg hiervan op sommige plaatsen ernstig beschadigd te zijn geworden²². Eenmaal de rust hersteld, werd opnieuw tot uitbaggering overgegaan²³, maar dit

paal, de twee volgende aan de tweede en zo voort, en dit zoowel langs de zijde van de versche deur als langs die van de zoute. Stuurlooze schuiten, die op dreef geslagen waren en de sluisdeuren konden beschadigen of beschadigden, werden ten bate van de grafelijke schatkist en het onderhoud van de sluis verbeurd verklaard. Schade, die door de schepen bij hun doorvaart door de sluis onwillekeurig aan de sluisdeuren veroorzaakt werd, moest door het sluispersoneel geschat en door den schipper vergoed worden. Hetzelfde gold voor de booten, die wegens hun te zware lading, binnen de sluis aan den grond liepen. Overtredingen op deze regeling moesten door den grafelijken toezichter zwaar beboet worden. Ten slotte werd tot uitbaggering van de sluis door den vorst het gebruik van een speciaal daartoe gebouwd vaartuig opgelegd. Ontleding van een oorkonde van 9 Juli 1374. Zie I. L. A. Diegerick, *Inv. arch. ville d'Ypres*, t. II, p. 227.

(21) G. Skalweit, *Der Kreuzzug des Bischofs Heinrich von Norwich*. Königsberg, 1898.

(22) « ...et avec ce aient destruit... certains autres passaiges artificiaux par lesquels plusieurs marchandises, qui venoient de la mer, y passoient et repassoient, lesquel conduits et passaiges il convient refaire et reparer la necessite, au autrement la dicte ville seroit tres fort dommaigee, et cousteront yceulx grans sommes de deniers a reparer... ». I. L. A. Diegerick, *Op. cit.*, t. II, p. 303. Oorkonde van 7 December 1383, waardoor Karel VI, koning van Frankrijk, aan de stad Ieper, vijf jaren uitstel van betaling van boete verleent.

(23) « Item, so was de bailliu bevolen met mins gheduchts heeren brieven, daer God die ziele of hebben moete, dat hij reet te Markeem ende te Women, omme d Oostbroekers te beveilne, dat sij t Ypre comen zouden omme te ordinerne van den waterganghe, die gaet van der Niepoort tot Ypre, die sere versant was, also Mijsn gheduchts heeren brief wel verclaerst, daer de bailliu twee daghe omme ute was, 6 lb. ». Uit de rekening van den baljuw van Veurne. J. Vuylsteke, *Rekeningen der stad Gent. Tijdvak van Philips van Artevelde (1376-'89)*. Gent, 1890, p. 262. Rekening van de periode 2 Oct. 1383 - 2 Maart 1384.

« Lettres de Philippe, duc de Bourgogne, comte de Flandre, d'Artois etc., au bailli de Furnes et aux autres officiers et justiciers du pays du Franc et de la châtellenie de Furnes. Il leur ordonne de faire contribuer dans les sommes nécessaires pour l'entretien du canal d'Ypres à Nieuport, tous ceux de leurs châtellenies, qui d'après des anciens usages, étaient obligés d'y contribuer. — Ils leur feront également payer les sommes arriérées, et les obligeront

was voortaan een lapmiddel. De statistiek van het verkeer te water voor de periode 1395-1404 leert ons dat de binnenscheepvaart werkelijk in diep verval was. Gedurende de wintermaanden 1395-'96, 1396-'97, 1397-'98, 1398-'99 en 1399-1400 bevoeren beurtelings 33, 50, 50, 68 en 74 tolplichtige vaartuigen den Ieperschen waterweg, wat op het eerste zicht een stijging in de trafiek verraadt. Dit verschijnsel blijkt evenwel niet aangehouden te hebben. Tijdens de wintermaanden 1400-'01, 1401-'02, 1402-'03 en 1403-'04 bedroeg het aantal schepen, die het kanaal gebruikten en er de tollën betaalden, respectievelijk 39, 57, 22 en 68 eenheden²⁴. In gemiddelden uitgedrukt komt dit neer op zoowat 55 vaartuigen tijdens elken winter van het einde van de 14de eeuw en op ongeveer 46 gedurende elken winter van het begin van de 15de eeuw. Dat deze daling Nieuwpoorts positie van voorhaven versterken moest is duidelijk. Op den duur aarzelden de Nieuwpoortenaars niet hieruit munt te slaan ten nadeele van hen die van hun rede afhingen. Dit blijkt uit een geschil, dat omstreeks 1390 tusschen Nieuwpoort en Diksmuide uitbrak. De pachters van de bierassisen te Diksmuide hadden van oudsher de gewoonte de tonnen bier, die ze besteld hadden,

au travail d'entretien des digues, comme par le passé ». Ontleding van een oorkonde van 12 December 1385. I. L. A. Diegerick, *Inv. arch. ville d'Ypres*, Op. cit., t. II, p. 247, n° DCLIII.

(24) « La navigation sur l'Yperleet devait être en pleine décadence à l'époque de notre compte... Voici à quelles dates se pratiquait la navigation sur l'Yperleet pendant les exercices dont traite notre compte, et quel était le nombre de bateaux qui passaient la rivière pendant chaque exercice :

1°	1395-1396 : du 23 nov. au 28 déc. et du 4 au 16 févr.	33 bateaux
2°	1396-1397 : du 27 nov. au 2 avril	50 bateaux
3°	1397-1398 : du 9 janv. au 13 mars	50 bateaux
4°	1398-1399 : du 21 au 28 nov. et du 24 févr. au 14 mars	68 bateaux
5°	1399-1400 : du 1 au 10 déc. et du 5 janv. au 24 mars	74 bateaux
6°	1400-1401 : du 20 déc. au 20 févr.	39 bateaux
7°	1401-1402 : du 16 nov. au 2 avril	57 bateaux
8°	1402-1403 : le 25 févr.	22 bateaux
9°	1403-1404 : du 2 janv. au 23 avril	68 bateaux
	Total	461 bateaux

A. De Smet, *Le compte de la navigation entre Bruges, Nieuwpoort et Ypres (1395-1404)*, in *Ann. Soc. d'Emul. de Bruges*. Année 1929, t. LXXII, p. 167-180.

in de IJzerrede te doen ontschepen om ze verder over land naar hun gemeente te vervoeren. Het gebeurde omtrent 1390, dat hun Nieuwpoortsche collega's hen op zekeren dag dwongen uit zulk een lading zeven tonnen af te staan, wat zij onmiddellijk te Diksmuide door vergeldingsmaatregelen ten nadeele van de Nieuwpoortenaars, die zich aldaar bevonden, deden beantwoorden²⁵. Voor den Hertogelijken Raad te Rijsel, waar de zaak aanhangig gemaakt geworden was, bekenden de Nieuwpoortsche schepenen de zeven tonnen drank in beslag te hebben laten nemen, maar dit slechts gedaan hadden overeenkomstig een oud gebruik dat hen toeliet zulks in geval van nood te doen²⁶. De Raad van den Hertog ging

(25) «...que les fermiers des assis au-dit lieu de Dicquemue de tel et longtems qu'il n'est memoire du contraire avoient use et acoustume d'achater tant a l'Escluse en Hollande comme ailleurs cervoises de Hollande et tous autres bruvages, vivres et biens quelconques ainsi qu'il leur plaisoit et de les faire venir et amener par mer quant il les avoient achetez au dit lieu de Neufport et de les y fire descharger et que apres ce il les povoient amener et faire amener du dit lieu de Neufport a Dicquemue pour les y despenser affin que par ce les diz assis vaulsissent mieulx et fussent de plus grand valeur et prouffit. Et que nagerre les diz de Neufport de leur volente non raisonne entre certains tonneaux de cervoises que les diz premiers de Dicquemue avoient achetez a certains marchans et yceulx fait amener par mer audit lieu de Neufport pour les faire amener et descharger audit lieu de Dicquemue, ils avoient prins et areste sept d'iceulx tonneaux de cervoises sanz sur ce avoir le gre et consentement des diz premiers ou marchans de Dicquemue ». Oorkonde van 13 Augustus 1392. Nieuwpoort. Stadsarchief, n° 509. Charter n° 30.

(26) « Les diz de Neufport disans et proposans au contraire que eulz avoient este et estoient en bonne saisine et possession paisibles de tel et si longtems qu'il n'estoit memoire du contraire et avoient use et acoustume que toutefois et quantefois que en ladite ville de Neufport a eu necessite de cervoises ou d'autres bruvages, vivres ou autres denrées quelconques amenes par mer et illec descharges eulz pour la permission d'icelle en povoient prendre raisonnablement en paiant la valeur d'icelle et que en usant de leurs dites possessions, coustumes et usages les assiseurs de la dite ville de Neufport pour la necessite des habitans d'illec avoient prins naguaire les sept tonneaux de cervoises devant diz au marchans a qui ilz estoient et depuis li en avoient paie au tel pris et feur que les diz premiers de Dicquemue les avoient achetez et len avoient si bien contente qu'il lui devoit souffrire. Et que neantmoins les diz premiers de Dicquemue muez nagerre de leur volente indeue avoient pour occasion de ce fait prendre et arester plusieurs des bourgeois du dit Neufport que coulpe n'y avoient ensemble certains leurs biens que amenez avoient au dit Dicquemue sanz ce qu'ils les eussent voulu

hiermee niet akkoord. De gemeente Nieuwpoort werd in 1392 tot betaling van een schadevergoeding aan de Diksmuidsche pachters veroordeeld, maar zag haar voorrecht nader geformuleerd. Voortaan zou in tijd van nood of van oorlog alleen nog de kapitein-baljuw van de stad het recht hebben de voor de voeding van de bevolking noodige eetwaren en dranken op te eischen en dit slechts mogen doen tegen betaling van een billijke vergoeding aan de benadeelde kooplui²⁷.

De moeilijkheden allerhande hadden zich in het begin van de 15de eeuw zoodanig opgehoopt dat de stad Ieper besloot den knoop door te hakken en nabij Nieuwendamme tusschen het Ieperleed en den IJzer een nieuw verbindingskanaal te laten graven, ten einde den omweg over Nieuwpoort en de doorvaart door de sluizen aldaar uit te schakelen²⁸. Ze

delivrez combien qu'ilz en eussent este sommez et requiz par plusieurs foiz, mais les aient fait detenir arrestez jusques atant qu'ilz eurent bailli bonne caucion de paier les diz sept tonneaulx de cervoises... ». Ibidem.

(27) « Par mon dit seigneur le chancellier et mes diz seigneurs du conseil et eu sur ce avis et deliberacion ensemble a leurs proposition et tout ce qui en ceste partie faisoit a considerer et mesmement que les diz de Neufport n'avoient ne n'ont privilege aucun par vertu duquel il peussent ne doivent faire le dit arrest, les diz chancellier et les gens dudit conseil ont ordonne et appointie que les coutumes et usages proposees par les diz de Neufport ne sont pas raisonnables ne recevables et ont mis et mettent au neant la prinse et arrest par eulx fait des diz sept tonneaulx de cervoises et que ilz paieront aux diz de Dicquemue iceulz sept tonneaulx de cervoises se paravant ne les avoient paieez ensemble l'interest que ilz ont soustenu en ceste partie reserve a eulz la tauxacion. Et en oultre que les diz de Neufport ne pourront doresnavant prendre ne arrester aucunes cervoises ne autres biens appartenant aux diz de Dicquemue, mais en cas de peril de guerre ou autre peril eminent les capitaine et bailli dudit lieu de Neufport pourront arrester des cervoises et des vivres necessaires pour ladite ville pour obvier aus perilz qui a la dite ville se pourraient ensuivre par deffault d'iceulz vivres en paiant toutefois promptement les deniers de la juste valeur d'iceulz et l'arrest fait comme dessus est dit par les diz de Dicquemue sur les diz bourgeois de Neufport et leurs biens sur qui ilz ne le povoient ne devoient faire de raison, ilz ont mis et mettent du tout au neant, fait en ladite chambre le 13^e jour d'aoust l'an mill CCC XXⁱⁱⁱⁱ et douze. Ibidem.

(28) « ...ende in de zelve herve te doen delvene eene cleene cort rivierkin ende daer in te stellene een overdrach... bi dat niet meer van noden wesen soude te lidene duer de voorsejde Leicsluus jofte

wisten den hertog van Bourgondië te overtuigen hen daartoe toelating te verleenen en met hen een akkoord te sluiten, waardoor hij instemde met de verplaatsing van zijn tol van Nieuwpoort naar Nieuwendamme²⁹. Het nieuw kanaalpand kwam in 1417 tot stand, maar was slechts van korten duur. Het bracht te veel belangen in het gedrang. Tegenstand blijkt o. a. vanwege de stad Gent uitgegaan te zijn³⁰. Ten slotte spanden de pachters van de Lekesluis te Nieuwpoort tegen de gemeente Ieper een proces in³¹ en wisten het pleit te winnen. Einde April 1419 moesten de Ieperlingen

duer de sluus van den Nieuwendamme noch daer enich ghetide te verbeidene omme te commene ter Nieupoort, ooc mede zoude elc voyage varende van Ypre te Brugghe, jofte van Sint Omaers te Brugghe, jof van eldre uten voorseydde Westlande ghecart ende verspoet wesen twee daghen, ende insghelycx als vele in t wederkeeren. Ende dat meer es de coopmanscepe zoude ghevoert zyn met min costen, al te vele zekerer ende zonder enighe ducht van der zee ». L. Gilliodts - Van Severen, *Coutume du Franc de Bruges*. Bruxelles, 1879-'80, t. II, p. 210. Oorkonde van 12 Februari 1417.

(29) « Lettres par lesquelles Jean, duc de Bourgogne, etc., autorise les Yprois à creuser un nouveau canal à l'endroit appelé Nieuwendam, pour abrèger le cours de l'Yperleet ou Binlandsvaert, afin que les bateaux venant de Bruges pour se rendre à Ypres et à Saint-Omer ne soient plus obligés de passer par Nieupoort. — Ils placeront un overdragt à l'endroit le plus convenable. — Afin de compenser la perte du droit de tonlieu à Nieupoort perçu au profit du duc, on établira un tonlieu à son avantage à l'overdragt à construire, et ce tonlieu sera payé par tous les bateaux qui, avant le creusement du nouveau canal, auriert dû passer par Nieupoort. — Outre ce tonlieu, remplaçant celui de Nieupoort, on percevra également à ce nouvel overdragt un droit de passage au profit du duc et de la ville (d'Ypre)... ». Ontleding van een stuk van 18 December 1416. I. L. A. Diegerick, *Inv. arch. ville d'Ypres*. Op. cit., t. III, p. 72, n° DCCXCI.

(30) Zie hieronder bij nota 32.

(31) « Sentence prononcée par les échevins du territoire du Franc au sujet d'un différend surgi entre les riverains de la wateringue de Vladsloo et les échevins d'Ypres. — Les Yprois voulaient construire une nouvelle partie de canal à travers les terres de la wateringue de Vladsloo, opposition y fut faite de la part de quelques riverains de cette wateringue et particulièrement de la part de Jean De Parmentier et de ses compagnons, qui, d'après convention, possédaient encore pour quatre ans la recette de l'écluse de Nieupoort appelée le Leeke Sluus, écluse que les bateaux se rendant de Bruges à Ypres et à Saint-Omer, ne devraient plus passer. — Les échevins du Franc ne prennent pas de décision, mais remettent la sentence définitive à un autre jour de plaid ». Ontleding van een stuk van 5 December 1416. I. L. A. Diegerick, *Op. cit.*, t. III, p. 71, n° DCCXC. Zie ook ibidem, pp. 74, 76 en 78.

aan Gent beloven tot het dempen van het kanaal over te gaan³². Nieuwpoort bleef de voorhaven van Ieper, de poort van het IJzerbekken³³.

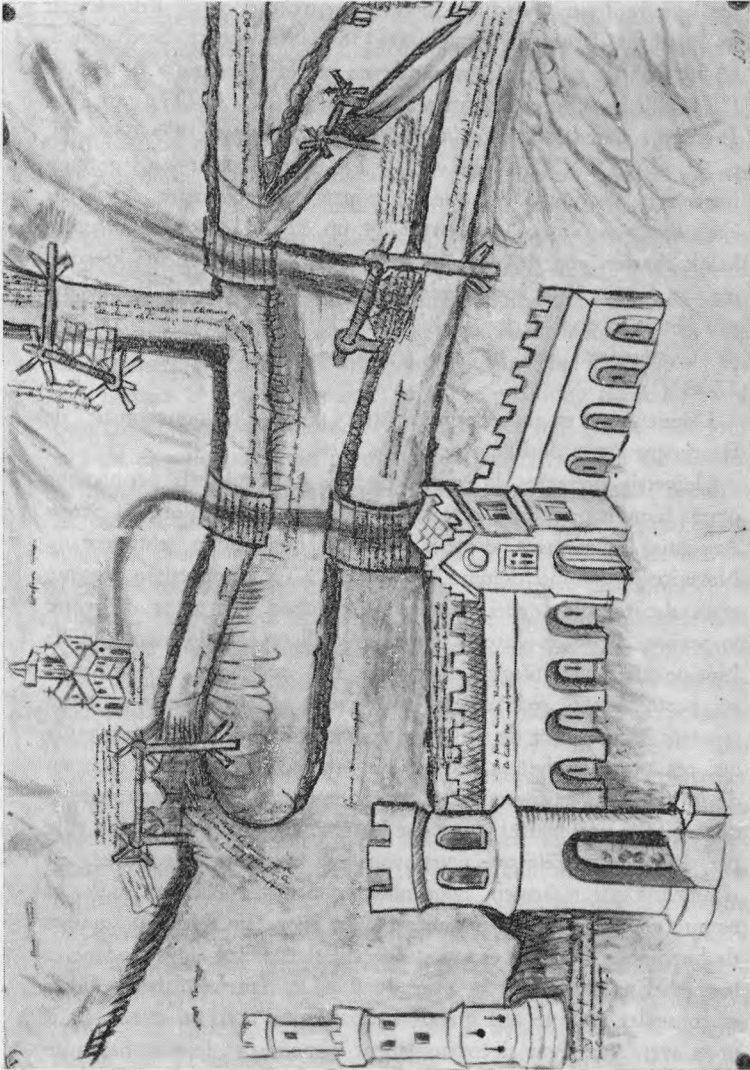
R. Degryse.

BIJLAGE.

Vidimus van het akkoord gesloten op 24 Juni 1336 tusschen Nieuwpoort en Ieper, waardoor de schepenen van de eerste gemeente aan de kooplui van de tweede, in ruil voor een bijdrage van 100 pond Toursche oude grooten, noodig voor de bekostiging van het herstel van de IJzerhaven, volledige vrijstelling van betaling van alle stedelijke « assisen », tollen en belastingen verleenen, uitgenomen voor

(32) « Lettres par lesquelles la ville d'Ypres s'engage envers celle de Gand de ne pas faire continuer le creusement du nouveau canal de l'Iperleet et d'établir une nouvelle digue ». Oorkonde van 30 April 1419. P. Van Duyse et E. De Busscher, *Inventaire analytique des chartes et documents appartenant aux archives de la ville de Gand (1070-1792)*. Gand, 1867, p. 183, n° 524. Aan dit incident danken we het behoud van het oudste plan van de IJzerhaven, een ruwe schets, waarop de teekenaar in groote trekken het waterwegennet rondom Nieuwpoort afbeeldt. Zie : K. Loppens, *Sluizen en vaarten van Nieuwpoort in de XVde eeuw. Aanteekeningen bij een oud plan*, in *Biekorf*, jaargang 1938, p. 125-132-. Dit merkwaardig plan berust in het rijksarchief te Brussel (n° 6.059). Het is gevoegd bij een document van 1497 bevattende een vidimus van het stuk van 18 December 1416 hierboven vermeld in nota 29. Ons inziens is het handschrift van de verklarende tekst, dat op het plan voorkomt, wel van 1416 en niet zooals K. Loppens beweert van de 16de eeuw. Op de teekening zien we de meeste bijzonderheden van het waterwegennet rondom Nieuwpoort schematisch afgebeeld. We bemerken er aan den linkeroever van de reede een van de « vierboeten » of vuurtorens, de Nieuwpoortsche kaaien, de « Langebrug » over den IJzer en de sluis van Nieuwendamme. Aan den anderen oever : de duinen, de monding van het Lekeleed, diens sluis, de Lekesluis en de « Palingbrug » op den weg van Nieuwpoort naar Lombardsijde. Tusschen Lekeleed en Ieperleed bemerkt men het tracé van het nieuw verbindingskanaal, met midden er in de afbeelding van den dijk met overdrag eveneens door de Ieperlingen ontworpen. Op het plan bemerkt men duidelijk hoe het Iperleed in het Lekeleed loopt en hoe die samenvloeiing door Zaghers-overdragt mogelijk gemaakt wordt. Zie hierboven p. 26, nota 13. Van het voormelde plan geven wij op p. 37 een fotografische reproductie.

(33) « Nieuwpoort, poort van het IJzerbekken », het woord is van Prof. Dr. Van Houtte van de Leuvensche Universiteit tijdens een spreekbeurt voor de radio.

Waterwegennet rondom Nieuwpoort, Ruwe schets van 1416.
 Brussel. Alg. rijksarchief n° 6059.
 (Voor commentaar zie p. 36, nota 32).

wat aangaat den aankoop en den uitvoer van versche haring boven de drie last per schip. Gegeven door den proost van de Sint-Maartenskerk te Ieper. Afschrift hiervan verstrekt door de Rekenkamer te Rijsel in datum 28 September 1387. Nieuwpoort. Stadsarchief, n° 50 (charter n° 25). Overgeschreven in het cartularium B, n° 399, f° 11, n° 2. — Ontleding van het akkoord in I. L. A. Diegerick, *Inventaire des archives de la ville d'Ypres*. Bruges, 1853-'68, t. II, p. 92, n^o CDLXXXIX en vlg. — De overeenkomst werd geannuleerd den 26 Juni 1584. Zie *Costumen ende Usantien der Stede ende Port van Nieuwpoort*. Gent, 1774, pp. 326-331. — Het oorspronkelijk charter, voorzien van het zegel van Nieuwpoort, maakte deel uit van het in 1914 vernietigde stadsarchief te Ieper. — Bespreking van het stuk door Edw. Vlietinck, in zijn *Eene bladzijde uit de Geschiedenis van de stad Nieuwpoort*. Oostende, 1889, pp. 17-18 (1).

Donne p... en la Chambre du Conseil de monseigneur de Bourgogne conte de Flandre, à Lille.

Universis presentes litteras inspecturis Christofforus permissione omnia humilis prepositus ecce Sancti Martini Yprensensis ordinis Sancti Augustini Morinensis diocesis, salutem in domino sempiternam. Noveritis nos anno domino millesimo CCC^o octuagesimo septimo sexta decima die mensi Septembris tenuisse, legisse ac diligenter inspexisse quasdam litteras patentes sigillatas sigillo magno ville Noviportus sanas, integras, non rasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte viciatas sed prorsus omni vimo et suspicionem carentes tenorem qui sequitur de verbo ad verbum continentes: A tous ceulx qui ces presentes lettres verront ou orront, bourgmaistre, eschevin de la ville de Neufport, salut. Sacent tout que comme nous entendons a faire ung nouvel port pour le commun pourfit de le dite ville par defaulte de celz que nous avons use jusques a orre, liquelz est si amentis que masement nous nous en poons dorenavant aidier et empire encoire de jour en jour, et nous avons aimablement suppliet de honorables hommes et sages, noz chiers et boins amys l'advoc et les eschevins de la ville d'Ypre qu'il ad ce faire veulsissent aidier et conseiller pour le tres grande necessite que nous en avons. Et il nous ayent sur chou si courtoisement respondu et le response mise en fait que nous bourgmaistre, eschevin et toute le communitie de le

(1) Ik dank de hh. J. Hinneman (Nieuwpoort) en Jos. de Smet (Brugge) voor de hulp, die ze mij bij het collationneeren van het stuk geboden hebben.

dite ville de Nuefport sommes ad ce accorde que desore en avant tout ly bourgeois et habitans de la ville d Yppre avantdite sont franc de tous empeschemens de toutes mannières de marchandises et denrees queles quelles soient qu il achateront en la dite ville de Neufport ou ailleurs, qui passeront parmy icelle en le auwe ou sur terre, mais qu il aient le bonne volente du vendeur de quelconques biens, marchandises ou denrees que ce soient et en quelconque lieu que il les ayent achatez ou bien acquis venant audit port' ou passant parmy ledit port, qui icelz sans empeschemens nul il porront faire emmener la mieulx leur plaira, excepte de fres herengs dont il ne porront en leur saison plus achater que trois laes et desoubz en une neif et se en icelle neif en y eust plus e luy dit bourgeois ou habitant d Yppre icelui achataissent se couverroit que d icelui ilz tenissent le keure de le ville de Neufport. Et est a entendre que une compaignie est compte pour ung homme et ung bourgeois et si vallet pour ung homme et chil peut trois lasts de fres hereng faire emmener a leur plaisir entre jour et nuit et nullement plus se ce ne fust que li sires et au voy les parties le vaulsissent si en aprez rouvier pour le commun prouffit. Et sommes ainssi accorde que desorenavant nous ne ferons nulles nouvelles keures ne estatues sour les bourgeois et habitans de le ville d Yppre contrariant les convenances et ordonances desusdites et ne taillerons leur bien ne les neifs qui leurs dis biens menront de tout comme de leur biens, mais faire le porrons des biens qu il menront appartenant a autres gens. Et ce avons promis et encoire promettons pour nous, noz successeurs et le ville de Neufport a tenir perpetuellement ferme et estable loyallyment en bonne foy sans venir ou faire alencontre aucun temps et leur avons en convent de faire confremer no tres chiere et tres ame dame Madame de Cassel toutes les choses ordonnees dessusdits et se ainsi fust que cil de la ville d'Yppre eussent coust frais ou dommage par le deffault de la confirmation desusdite, nous bourgmaistre, eschevin, consaulz et tous le commun de le ville de Neufport seuriens tenu de rendre et restorer les parmi cent livres de viez gros tournois que ly advoez, eschevins de la ville d Yppre dessus dite nous ont donne et delivre en ayde et confort de faire no nouvel port par la ayde de dieu, si comme devise est. Et avoec ce se ainsi fust ce aucun empeschement ou molestes nous en fuist fait de quiconque que ce fust par quelques euvres porroit estre attaigiez se nous ont ly advoez et li eschevin de la ville d Yppre dessusdit promis loyallyment en bonne foy de ayder de pourcachier par le milleur et le plus sain conseil qu il nous

y farront donner et par les plus aimables et pourfitables parolles et prieres qu il faront dire et faire adfin que les diz griefs et empeschement soient ostes et anientis et encoire nous ont il en convent de aydier a empetrer a monseigneur de Flandres se mestiers est une collection qu on appelle delfghelt sur les biens venans ens en port de Neufport, sauve ce que chil de le ville d Ypre, bourgeois et habitans en celle en soient franc et delivre et tous leurs biens. Et a tout ce que dit est bien et loyalment tenir perpetuellement avons obligie e oblegons nous tous et cascun de nous, noz hoirs et successeurs et le dite ville de Neufport nos biens et les biens de noz hoirs et successeurs et de ledite ville de Neufport par tout ou il faront trouver. Et avons renonchier e renonchons pour nous, noz hoirs et successeurs a toutes exceptions, cavillations, fraudes, bordies et dechevanches a toutes manieres de lettres queles quelles soient, empetrees et a empetrer de quelconque personne que ce soit qui soient contraire de ces presentes lettres et a toutes les raisons, exeptions et parolles que nous en aucune maniere porriems ou no hoir et successeur en aucun temps molestier, proposer et dire que a nous ou a aucun de noz et de noz hoirs et successeurs ou a le dicte ville de Neufport porroient aidier ou valoir pour aler encontre les convenences et acords susdites en tout ou en partie et qui a ledite ville d Ypre bourgeois ou habitans en jcelle porroient grever ou nuire et au droit disant que generable renonciation est de nulle valeur. Et pour ce que nous, Bourgmaistres, Eschevin et toute le communaute de le ville de Neufport sus nos voulons que toutes les choses sus dites et chacune d icelles soient a perpetuite fermes et estables bien et loyaulment tenues et convenues a tous avons ces lettres sellees du grant seel de le avant dite ville de Neufport faites et donnees le jour de la nativite Saint Jehan Baptiste l en de grace mil CCC. trente et siix.

In cuius visionis testimonium presentibus litteris sigillum nostrum ad causas duximus apponendum datum anno et die predictis.

Collation fu faite au vidimus le 28 jour de septembre l an mil CCC. 80 et sept par moy

L e f e v r e

[*Op den rug :*]

Dit contract is gecasseert en geannulleert by brieven van den conynck Philips van date 26 Juny 1584 geregistreert in de camer van rekening tot Rissel den 18 september 1584.

Le Sacramentaire de l'Abbé Manassès de Bergues-Saint-Winoc.

Parmi les sacramentaires et les missels manuscrits que feu le chanoine V. Leroquais a décrits avec cette exactitude et cette minutie qui rendent ses inventaires si précieux, on peut trouver le manuscrit latin 819 de la Bibliothèque Nationale de Paris rangé sous le titre de « Sacramentaire d'une abbaye liégeoise adapté à l'usage de Saint-Bertin. XIe siècle »¹. Or nous croyons que son possesseur se laisse identifier sans trop de peine et que nous nous trouvons ici en face du sacramentaire de l'abbé Manassès de Bergues-Saint-Winoc (1078-1081).

Pour établir cette assertion, nous suivrons la description donnée par le chanoine Leroquais, nous bornant à souligner certaines particularités du manuscrit. Le document que nous allons étudier constitue, on le verra, un émouvant commentaire à l'une des pages les plus dramatiques de l'histoire de ce monastère flamand.

Le manuscrit est de deux mains différentes, mais toutes les deux du XIe siècle : les folios 1 à 39 et 46 à 96 contiennent des éléments assez importants d'un sacramentaire de la région liégeoise ; les folios 40 à 46 et 97 à 142 sont d'une main un peu plus récente. Les seize derniers cahiers « ont appartenu à un sacramentaire de Saint-Bertin ou du moins ont été copiés pour adapter la première partie du manuscrit à l'usage liturgique de cette abbaye ».

Les indices relevés dans le sanctoral sont encore plus explicites. Nous remarquons dans la première partie du sacra-

(1) *Les sacramentaires et les missels manuscrits*, t. I, Paris, 1924, sous le n° 43.

mentaire la présence au calendrier de la fête de saint Laurent avec octave. Le même saint reparait encore au *communicantes* du canon où il figure avant saint Lambert, le grand saint tutélaire de Liège². Dans la seconde partie, les folios 101 à 113 v. contiennent le propre de Saint-Bertin, mais au folio 120 v., dans l'oraison de la messe des confesseurs, le nom de saint Winoc passe avant celui des saints Bertin, Martin, Benoit, etc. ; aussi l'érudit chanoine fait-il observer avec justesse que « cette oraison semble se rapporter à l'abbaye de Saint-Winoc, filiale de Saint-Bertin, dont elle fut d'abord une dépendance »³. On se demande donc pourquoi M. Leroquais a hésité à qualifier son manuscrit d'une manière plus précise de « sacramentaire de Saint-Laurent de Liège à l'usage de l'abbaye de Bergues-Saint-Winoc, filiale de Saint-Bertin ».

Mais voici un détail tout à fait insolite qui vient confirmer nos déductions : la présence, dans le propre repris à Saint-Bertin, de la fête de saint Airy (*Agericus*), évêque de

(2) L. Delisle, *Mémoire sur d'anciens sacramentaires* (*Mém. Acad. Inscriptions et Belles-lettres*, XXXII, 1, Paris, 1886, p. 243) avait surtout été frappé par « les articles du calendrier... particuliers à l'Eglise de Cologne » ; mais il n'avait pas relevé au 16 mars la mention de saint Héribert, archevêque de Cologne († 1021). Cependant c'est peut-être la plus ancienne mention de ce saint qui soit connue (cfr E. Moretus dans *Analecta Bollandiana* XXVII (1908), p. 233) et il convenait de la signaler car elle nous fournit un *terminus a quo* de la composition de notre manuscrit et un indice en faveur de son origine : le culte de saint Héribert semble, en effet, avoir été introduit à Liège par l'abbé Lambert de Saint-Laurent (1060-1069) (cfr Dom U. Berlière, *Monasticon belge*, t. II, Maredsous, 1928, p. 36) ; ce Lambert, ancien écolâtre à Deutz, avait composé vers 1060 une vie de saint Héribert (B H L. 3827-3829) qui fut remaniée vers 1119, par le célèbre Rupert de Deutz (B H L. 3830).

(3) Bergues-Saint-Winoc, Flandre française, diocèse de Térouanne ; cfr *Dict. hist. géo. eccl.*, VIII (1935), article de F. Baix et de L. Jadin, *sub voce*. — Il existait à Bergues-Saint-Winoc, depuis le Xe siècle, un chapitre que le comte de Flandre, Baudouin le Barbu, jugea nécessaire de réformer en même temps que l'abbaye de Saint-Bertin. Il le transforma en monastère et le soumit à Saint-Bertin. L'abbé de Saint-Winoc devait-il être choisi parmi les moines de cette grande abbaye ? Pour Iperius (MGH. SS., XXV, p. 783) cela ne fait pas le moindre doute.

Verdun ⁴. Or les mentions de ce saint, en dehors des frontières de la Lorraine sont extrêmement rares au XIe siècle ⁵. Cette rencontre achève de nous fixer sur la provenance du sacramentaire de Bergues-Saint-Winoc.

On connaît, en effet, un moine de Saint-Airy de Verdun du nom de Manassès qui a occupé au XIe siècle le siège abbatial de Bergues-Saint-Winoc alors que cette abbaye venait, depuis peu, de se rendre indépendante de l'abbaye-mère, Saint-Bertin. Il ne sera pas sans intérêt, croyons-nous, de raconter ici en bref les péripéties de son tumultueux abbatat.

Dans une lettre à Grégoire VII que nous a conservée Hugues de Flavigny, le célèbre légat en Gaule, Hugues de Die, énumère les sanctions qu'il a prises au concile de Poitiers (14 janvier 1078) ⁶. Avec une sévérité rarement dépassée l'impitoyable réformateur a déposé l'archevêque de Tours, suspendu les archevêques de Sens et de Bourges ainsi que les évêques de Rennes et de Téroouanne ; enfin, un certain nombre de prélats soupçonnés de simonie ont été traduits à Rome ⁷. Le document signale encore l'abbé de Bergues-Saint-

De fait, le premier abbé de Bergues-Saint-Winoc, Rumold, fut tiré de Saint-Bertin. Mais déjà son successeur, Ermenger, dont il sera question dans cet article, dérogeait à cette loi. C'est peut-être là qu'il faut chercher l'origine de l'accusation de simonie à laquelle il succomba.

(4) Mort en 588 (L. Duchesne, *Fastes épisc. anc. Gaule*, t. III Paris, 1915, p. 170).

(5) Il est facile de s'en rendre compte en consultant les excellentes tables des différents inventaires de Leroquais. En dehors du diocèse de Verdun nous n'avons trouvé que deux traces du culte de saint Airy : dans un collectaire copié à Stavelot vers 1035 (cfr ma *Note sur un collectaire de Stavelot* à paraître dans le *Bulletin de la Soc. d'art et d'histoire du diocèse de Liège*) ; et dans un évangélaire du XIIe siècle conservé, avant 1940, au grand séminaire de Metz et signalé par dom Germain Morin (*Analecta Bollandiana*, XXII (1904), p. 319). Dom G. Morin croyait avoir trouvé un livre liturgique de l'abbaye de Saint-Airy ; cette identification se heurtait cependant à des difficultés d'ordre paléographique qu'il était le premier à reconnaître. Pour nous, cet évangélaire ne pouvait provenir que de Gorze ; nous eussions souhaité pouvoir nous expliquer à ce sujet, malheureusement le manuscrit a disparu au cours des événements de la récente guerre.

(6) MGH. SS., VIII, p. 419.

(7) Cfr A. Fliche, *La réforme grégorienne*, t. I, Grégoire VII, Paris-Louvain, 1925, p. 224 ; Abbé Rony, *La*

Winoc, Ermenger ; accusé du même crime, lui aussi a été déposé sur le champ.

Tant de rigueur avait effrayé le pape. Par une bulle du 9 mars 1078, Grégoire VII cassa plusieurs de sentences de son légat⁸. Mais la peine portée contre l'abbé de Bergues ne fut pas révoquée.

Ainsi qu'on le sut plus tard, Ermenger était la victime des intrigues d'un jeune moine du nom d'Englebert, parent du comte de Flandre, Robert le Frison⁹. Les efforts d'Ermenger pour restaurer la discipline régulière dans son monastère avaient soulevé contre lui une partie de la communauté : quelques moines aux mœurs relâchées ou peu soucieux de suivre un genre de vie trop sévère refusaient de lui obéir. Très habilement, Englebert avait exploité ce mécontentement pour tâcher de réaliser son ambition. Il comptait évidemment sur l'appui de son illustre parent. Or le comte se prononça contre lui. Ce ne fut pas Englebert qui devint abbé de Bergues-Saint-Winoc, en 1078, mais un moine lorrain du nom de Manassès.

Le religieux de Watten qui écrivit quelques années plus tard la chronique de son monastère, nous a laissé de ces événements un récit circonstancié. Nous pouvons le suivre avec confiance car il n'y a pas lieu de douter qu'il ne le tienne d'un des principaux acteurs de cette histoire, son prieur, Otfried.

Au lendemain du concile de Poitiers, on s'était longtemps disputé à Bergues-Saint-Winoc pour savoir qui allait devenir abbé, les uns tenant pour Englebert, les autres, restés fidèles

politique française de Grégoire VII. Conflit entre le pape et son légat, (Revue des questions historiques, CIX (1928) p. 20).

(8) *Registre de Grégoire VII*, V, 17 (éd. E. Caspar, p. 378-380).

(9) Simon de Saint-Bertin (MGH. SS., XIII, p. 650) ; à compléter par Iperius (MGH. SS., XXV, p. 783). Il est inutile de recourir au *Catalogus reverend. abb. S. Winoci* publié par le P. Alex. Pruvost S. J., *Chronique et cartulaire de l'abbaye de Bergues-Saint-Winoc*, t. I, Bruges, 1875, car on n'y trouvera qu'une compilation, déjà fautive, des sources que nous mettons en œuvre ici (sauf toutefois l'épître 35 du IXe livre du registre de Grégoire VII qui fait également mention de l'abbé Manassès, voir plus loin n. 19).

à l'idéal de l'abbé déposé, n'en voulant à aucun prix. Le parti d'Englebert devait sans doute être le plus puissant car le comte crut pouvoir laisser aux moines la liberté des élections¹⁰.

Cette manœuvre, cependant, échoua car les adversaires d'Englebert avaient fait appel au parti de la réforme en Flandre¹¹. Un conciliabule réunit à Bergues-Saint-Winoc plusieurs personnages connus pour leurs sentiments grégoriens. Le chroniqueur cite seulement le prieur de Watten et un moine clunisien devenu archevêque de Vienne, Warmond¹²; mais il est probable qu'ils ne furent pas les seuls à s'y trouver réunis¹³.

C'est sa qualité de vice-légat qui conduisit Warmond dans ces régions septentrionales. On l'avait déjà vu, peu de temps auparavant, travailler avec Hugues de Die dans le diocèse de Reims¹⁴. Quelque grave affaire ecclésiastique, sans doute la vacance du siège épiscopal de Téroouanne, l'appela à présent en Morinie¹⁵.

Entre le comté de Flandre et la curie romaine un jeu très

(10) Au sujet de la politique des comtes de Flandre en matière d'élections abbatiales, on trouvera quelques notes dans l'article de E. Sabbe, *Deux points concernant l'histoire de l'abbaye de Saint-Pierre au Mont-Blandin (X^e-XIe siècle)*, (*Revue bénédictine*, LVI (1935) p. 57-59).

(11) Ch. Verlinden, *Robert Ier le Frison, comte de Flandre*, Anvers, 1935, p. 116 n. 2, a attiré l'attention sur un texte (*Registre de Grégoire VII*, IV, 11 : « cum aliis veritatis amatoribus ») qui semble attester l'existence en Flandre d'un parti grégorien.

(12) Voir notre article : *Un légat de Grégoire VII en France, Warmond de Vienne*. (*Revue d'histoire ecclésiastique*, XL (1940-45) p. 187-200).

(13) Etant donné le rôle qu'il avait joué à Poitiers et l'activité qu'il déployait en Flandre, il est fort probable que le chanoine de Saint-Omer, Enguerrand, était aussi présent à cette réunion. C'est en tout cas lui qui se chargea de conduire Manassès à Rome. Les textes concernant Enguerrand se trouvent réunis dans A. Giry, *Grégoire VII et les évêques de Téroouanne*, (*Revue historique*, I (1876) p. 392); cfr Ch. Verlinden, *op. cit.*, p. 116.

(14) Cfr. la lettre de Manassès de Reims à Grégoire VII dans Hugues de Flavigny (MGH. SS. VIII. p. 419) et la réponse du pape (*Registre VI*, 2).

(15) Dregon était mort le 22 août 1078; cfr Th. Duchet et A. Giry, *Cartulaire de l'église de Téroouanne, Saint-Omer*, 1881, p. 321.

serré s'était engagé. Le comte, tout puissant dans l'Eglise de Flandre, ne voulait rien perdre des avantages acquis ni renoncer à des droits usurpés ; il comprenait cependant, devant la marée montante de la réforme, la nécessité de faire quelques concessions. Or quand il le fallait, Robert le Frison excellait à sacrifier les autres à sa cause. Englebert en fit l'expérience, en attendant Manassès...

Comme les intrigues ne cessaient pas de déchirer la communauté de Bergues-Saint-Winoc, le comte, intervenant à nouveau dans les élections, confia à Warmond le soin de terminer le débat par voie d'autorité. Le parti de la réforme avait son candidat prêt : un moine de Saint-Airy de Verdun ¹⁶ que le « hasard » amenait justement à l'hôtellerie de Watten. En chargeant l'archevêque de Vienne de désigner un abbé, Robert le Frison, renonçait, provisoirement au moins, à investir son parent de cette dignité. Manassès fut donc élu.

Un tel choix, aux dires d'Otfried, devait assurer l'avenir spirituel du monastère. Ce qui est certain, c'est qu'il ne fit pas le bonheur de Manassès. Comme on pouvait s'y attendre, il fut très mal accueilli par les partisans d'Englebert. Décidés à écarter à tout prix cet intrus, les moines rebelles gagnèrent à leurs vues le nouvel évêque de Térouanne, Hubert (1078-1081). Lorsque Manassès et le prieur de Watten, dont il avait fait son introducteur, se présentèrent devant l'évêque pour en recevoir la bénédiction abbatiale, Hubert les chassa tous les deux et les poursuivit de ses anathèmes.

Pour Manassès ce n'était là que le commencement de ses mésaventures. Sans doute le comte et l'archevêque de Vienne convinrent-ils de le faire bénir par Hugues de Die en personne, le nouvel abbé eut beau aller jusqu'à Rome se faire reconnaître par le pape ¹⁷, ni la malveillance de l'évêque, ni l'opposition des moines n'en désarmèrent pour autant.

(16) Abbaye de bénédictins fondée en 1037 par l'évêque Raimbert de Verdun (MGH. SS., IV, p. 51).

(17) Cfr. la chronique d'Iperius (MGH. SS., XXV, p. 784).

On peut donc douter que son gouvernement ait été fort paisible. Il fut d'ailleurs de courte durée. En 1081, l'avènement de Lambert de Bailleul, succédant à Hubert sur le siège épiscopal de Térouanne, mit le malheureux Manassès dans une position extrêmement critique.

Le nouvel évêque était le candidat du roi de France et du comte Robert. Le pape de son côté refusait de le reconnaître. Ce n'était un secret pour personne que Lambert avait acheté son évêché. De plus il avait été installé de force sur le trône épiscopal ; son entrée dans sa cathédrale, au milieu des violences des gens du comte, avait fait scandale¹⁸. Grégoire VII prescrivait à tous de lui refuser l'obéissance.

Manassès et ses partisans se rallièrent sans hésitation à ce mot d'ordre. Ainsi se trouvait renversée la situation que notre abbé avait connue à son avènement ; avec cette différence toutefois que, si l'abbé refusait de reconnaître l'évêque, c'était l'évêque et non plus l'abbé que le comte soutenait aujourd'hui. Invité par Robert le Frison à entrer en communion avec Lambert, Manassès refusa et fut, en représailles, expulsé de son monastère¹⁹. Englebert, qui attendait son heure, devint abbé après lui²⁰.

(18) Ed. de Moreau, *Histoire de l'Eglise en Belgique des origines aux débuts du XIIe siècle*, t. I, Bruxelles, 1940, p. 330.

(19) *Registre*, IX, 35. Le chroniqueur de Saint-Bertin, Iperius, a laissé de la déposition de Manassès un récit un peu différent qu'il est difficile de faire coïncider avec la version plus laconique du registre : accusé auprès du prince d'avoir dilapidé les biens de son monastère, l'abbé de Bergues lui fit cette réponse, qui rend un son assurément fort « grégorien », « que ce n'était pas le comte qui était abbé mais lui et que c'était à lui, et non pas au comte, à disposer de ses biens ». La riposte de Robert le Frison fut immédiate, il dépouilla Manassès de sa charge (MGH. SS., XXV, p. 784). Jean d'Ypres écrit entre 1365 et 1383 ; il a compilé, avec un esprit critique peu commun pour son temps, un grand nombre de chroniques et de *vitae*, voire de sources d'archives ; cfr L. Van der Essen, *Jean d'Ypres ou de Saint-Bertin* († 1383). *Contribution à l'histoire de l'hagiographie médiévale en Belgique*, (*Revue belge philol. hist.*, I (1922) p. 475-494) ; il connaît certainement le chronique de Watten mais il semble dépendre ici également de sources perdues.

(20) Iperius (MGH. SS., XXV, p. 784) et Simon de

Quant à Manassès, le silence se fait désormais sur son histoire. Il rentra sans doute à Verdun, sans qu'on sache combien d'années lui restaient encore à vivre. Seul quelques nécrologues nous ont conservé, à la date du 27 avril, le souvenir de son décès²¹.

Une dernière particularité de notre manuscrit demande encore un mot d'explication : l'origine liégeoise de la première partie du sacramentaire de Manassès. Ce détail, à première vue insolite, bien loin d'infirmier l'identification que nous venons de proposer, ajoute au contraire un dernier argument en faveur de notre thèse.

Dans un livre qui a apporté une contribution remarquable à la connaissance de la géographie historique de l'Europe médiévale, M. Félix Rousseau a fort bien mis en lumière l'unité culturelle du couloir mosan avant le XIIIe siècle²².

Saint-Bertin (MGH. SS., XIII, p. 650). C'est cet Englebert qui assista, le 30 juillet 1084, à l'élévation des restes de sainte Godelieve de Ghisteltes par l'évêque de Tournai, Radbod ; C. Callewaert, *Les reliques de sainte Godelieve de Ghisteltes et leurs authentiques*, (*Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, LVIII (1908) p. 73).

(21) « V kal. maii, Manasses abbas coenobii Bergensis, monachus nostrae congregationis » (Nécrologe I de Saint-Airy, Verdun, *Bibliothèque municipals*, ms. 10) ; à la même date dans les nécrologues de Saint-Vanne (Verdun, *Bibl. munic.*, ms. 7) et de Saint-Bénigne de Dijon (ed. Montfaucon, *Bibliotheca bibliothecarum*, Paris, 1739, p. 1162). En 1095 les moines de Bergues envoyèrent à leurs confrères de Corbie, à l'occasion de la mort de l'abbé Foulque, un *carmen lugubre* avec une prière qui commence par ces mots : « Orate pro fratribus Rumoldo, Ingelberto, Ermengerio abbatibus, ... » (suivent ensuite les noms des frères, prêtres et diacres ; Manassès n'est pas compris dans cette liste, soit qu'il vécût encore, soit que sa mort à Verdun (ou à Dijon, après l'exil des moines de Saint-Vanne en 1085 ; cf. Hugues de Flavigny, MGH. SS., VIII, p. 468) ait passé inaperçue en Flandre ; le texte du *Carmen lugubre* a été édité par J. Lépreux, *Notice sur les manuscrits de la bibliothèque de Bergues*, (*Mém. Soc. ant. de la Morinie*, 9 (1851-1854) p. 272 ; même texte, légèrement écourté mais avec une meilleure annotation, dans L. Delisle, *Rouleaux des morts du IXe au XVe siècle*, Paris, 1886, n° 25, p. 141 ; ce document a échappé au P. Pruvost, *op. cit.*

(22) *La Meuse et le pays mosan en Belgique. Leur importance historique avant le XIIIe siècle*, Namur, 1930 (t. XXIX des *Annales de la Soc. arch. de Namur*), p. 157. L'auteur est revenu plusieurs fois sur cette synthèse, notamment dans *Introduction historique*

Durant cette première partie du moyen âge, les rapports sont fréquents entre Liège et les évêchés de Lorraine, en particulier avec Metz et Verdun. Les évêques de cette dernière ville possèdent, tout près de Liège, l'important *fiscus* de Jupille que l'empereur saint Henri leur avait donné en 1008²³. A plusieurs reprises, ils en disposent en faveur des monastères de Liège et de Verdun²⁴, encore qu'ils aiment également à y résider, ainsi que nous le savons de l'évêque Richard (1039-1046) et de son successeur Thierry le Grand (1046-1089)²⁵. Mais jamais les relations entre ces deux villes ne furent aussi étroites que le jour où un archidiaque de Verdun, Henri (1075-1095), fut appelé à occuper le siège de Notger.

De leur côté, les moines de Verdun apprennent à connaître leurs confrères de Basse-Lotharingie. Au moment de la Querelle des Investitures, les moines liégeois²⁶ sont nombreux à Verdun où ils se partagent entre les trois abbayes de Saint-Paul, de Saint-Vanne et de Saint-Airy. Ils y jouissent d'une grande considération. Mais, après les événements de 1084, la situation change du tout au tout, car leurs opinions franchement orthodoxes y soulèvent la foule qu'un évêque populaire a entraîné du côté de l'empereur²⁷.

à l'art mosan (*Musées royaux des Beaux-Arts de Belgique*. Conférences 1941-1942).

(23) MGH. SS., IV, p. 47.

(24) MGH. DD., DR., V, n° 54 ; *Bull. Inst. arch. liégeois*. II (1868), p. 505.

(25) *Bull. Inst. arch. liégeois*, *ibid.*

(26) Par « liégeois » il faut entendre les ressortissants du diocèse de Liège. C'est alors le cas, par exemple, du futur abbé d'Affligem, Fulgence, né à Basse-Wavre (Erabant wallon) et successivement moine à Saint-Airy et à Saint-Vanne, ou celui de l'abbé de Saint-Vanne, Laurent, originaire de la partie thioise de ce diocèse (MGH. SS., VIII, p. 105 et X, p. 514).

(27) « Inter haec Viridunensis fere tota humanitatis facie eversa, hac illacque debachabatur ita ut omnis in eo religionis species immutaretur et obsequium quod prius viris religiosus qui tunc Leodio confluerant et ab aliis undique partibus atque sub habitu monastico in coenobiis suburbanis debebant, exhibuerat, verteret in arma furoris » Hugues de Flavigny (MGH. SS., VIII, p. 461).

En ce qui concerne Saint-Airy, les preuves de ses relations avec Liège ne nous font pas défaut. Sans doute, nous n'oserions affirmer que cet abbé, qu'une tradition assez récente nomme Etienne de Liège (11 juin 1076)²⁸, soit réellement originaire de la Cité Ardente ; par contre, on peut être plus catégorique en ce qui concerne son successeur Boson. C'était un liégeois, en ce sens qu'il était du diocèse de Liège, car il était né à Huy. Son oncle était l'archidiacre de Liège, Boson²⁹. L'abbé Boson de Saint-Airy, étant tombé malade au cours d'un séjour qu'il faisait avec son évêque à Jupille, exprima le désir d'être enterré à Saint-Hubert. L'évêque de Liège, Henri de Verdun, vint en personne présider à ses funérailles. Etant donné l'origine distinguée du défunt, toute la noblesse des environs y assista³⁰.

Le *Cantatorium*, auquel nous devons ces détails, nous livre encore un autre exemple de cette parenté spirituelle entre les deux villes mosanes : Wolbodon, abbé de Saint-Laurent, vivait d'une façon indigne de sa profession. Son évêque — c'est toujours Henri de Verdun — le condamna, au synode du 28 octobre 1070, à se retirer, pour y faire pénitence, à Saint-Airy de Verdun³¹. Sans doute Wolbodon refusa-t-il d'obéir à cet ordre, l'exemple n'en illustre pas moins la réputation que Saint-Airy avait à Liège.

(28) Un *Catalogus compendiosus abbatum Sancti Agerici Viridunensis*, composé au XVIIe siècle par un moine de la Congrégation de Saint-Vanne et Hydulphe. C'est de ce document que procèdent les listes d'abbés de Saint-Airy qu'on peut trouver, par exemple, dans la traduction française des *Chroniques générales de l'Ordre de Saint Benoît par dom Antoine Yopez*, publiée en 1647 par dom Martin Rethelois (lui-même abbé de Saint-Airy), ou dans la *Gallia christiana (nova)*, t. XIII (1874), col. 1304 à 1312. Cependant, dans un nécrologe liégeois du XIe siècle, on trouve au 11 janvier la mention suivante : « Obiit domnus abbas Stephanus Viridun. » ; cfr. M. Coens, *Un calendrier-obituaire de Saint-Laurent de Liège*, (*Anal. boll.*, LVIII (1940) p. 58).

(29) S. Balaou, *Boson, archidiacre de Liège*, (*Bull. Soc. d'art et d'hist. du diocèse de Liège*, XIII (1902) p. 1-14).

(30) *Cantatorium ou chronique de Saint-Hubert* (éd. K. Hanquet, Bruxelles, 1906, p. 151).

(31) *Cantatorium*, p. 88-89 ; cfr. Dom U. Berlière, *Monasticon belge*, t. II, Maredsous, 1928, p. 36.

On s'explique désormais la présence d'un manuscrit liégeois à Saint-Airy de Verdun. On comprend également à la suite de quelles circonstances Manassès a été autorisé à l'emporter à Bergues-Saint-Winoc. Ce n'est qu'un exemple de plus, mais combien typique, des voyages assez mouvementés que faisaient souvent, au moyen âge, les livres liturgiques.

Saint-André-lez-Bruges.

Dom Nicolas Huyghebaert O. S. B.

Sint Arnoud en Robrecht de Fries te Rijsel.

In zijn vita van St. Arnoud van Tiegem, bisschop van Soissons, verhaalt ons de schrijver, Hariulf van Ponthieu, hoe eenige Vlaamsche edelen den Fries wilden verjagen en « Rodberto feroce comite deiecto, mitiorem, ut putabant, principem sibi providerent », nl. Boudewijn II van Henegouwen. Doch de samenzweerders werden verraden en door den graaf streng gestraft : « omni molimine suo proditores interceptit aliquantos perimens, aliquantos proscribens, quos etiam rebus et honoribus nudatos extra patriam exulare compulit ». Door tusschenkomst echter van St. Arnoud werd aan de bannelingen, waaronder ook Arnoud, aartsdiaken van Terwaan en proost van St. Omaars, genade verleend en werden hun goederen teruggeschonken ¹.

Ook Galbrecht van Brugge spreekt over deze samenzwering, doch vermeldt de tusschenkomst van St. Arnoud niet ; veeleer ziet hij in den gruwzamen dood van Karel den Goede, kleinzoon van den Fries, de straf des hemels voor de wreedheden door Robrecht begaan, o. m. bij de bestraffing van de aanhangers van Boudewijn van Henegouwen ².

Verder vindt men in het register van Gregorius VII een aantal brieven, die over dezelfde of hiermede samenhangende gebeurtenissen handelen, doch ook hier wordt St. Arnoud niet genoemd ³.

(1) Hariulf, *Vita S. Arnulfi* II, 13 — AASS. Aug. III, 247 ; MGH, SS, XV, 2, 886 v.

(2) H. Pirenne, *Histoire du meurtre de Charles le Bon par Galbert de Bruges*, Paris, 1891, blz. 114.

(3) E. Caspar, *Das Register Gregors VII.*, Berlin, 1920/1923 = MGH, Epist. selectae, t. II, 1/2. De brieven IX, 13, 31, 33, 34, 35 en 36 (blz. 592 en 617 vv.) zijn voor ons van belang ; verder nog de brieven 40, 41 en 42 uit P. H. Jaffé, *Monumenta gregoriana, Epistolae collectae Gregorii VII.*, Berlin, 1865, blz. 567 vv. = *Bibliotheca rerum Germanicarum*, t. II.

Ook eenige kronieken zeggen een woord over de gebeurtenissen, doch de rol, die hierbij door St. Arnoud werd gespeeld, is hun ontgaan.

Tot nu toe heeft, voor zoover wij konden nagaan, geen der moderne geschiedschrijvers zich de moeite gegeven dit punt nauwkeuriger te onderzoeken; enkel Erich Caspar merkt terloops aan: « Wieweit diese Version (van Hariulf) Glauben verdient, muss dahingestellt bleiben »⁴. Laten wij even nagaan of het niet mogelijk is eenige zekerheden hieromtrent te bereiken.

In 1081 werd Lambrecht van Belle aangesteld als bisschop van Terwaan « vi regia comitisque maioris Roberti violentia intrusus »⁵ en « contra voluntatem clericorum », « contradicentibus Tarvannensis ecclesiae clericis renitentibusque »⁶; tevens heeft Lambrecht wellicht ook koning en graaf omgekocht: « publice Tarvannensem episcopatum mercatus est... tam nefariis modis ad episcopatum prorupit... a male mercata et invasa sede... publice simoniacus, aperte divini muneris emptor »⁷; Lambrecht was toen niet eens diaken⁸.

De tegenstanders van Lambrecht te Terwaan werden ruw ter zijde geschoven: « Eos omnibus bonis suis nudatos de terra sua eiecerit (Robertus) pro eo, quod praeceptis apostolicis obediendo, noluerunt (communicare) cuidam Lamberto pseudo-episcopo », « quos — malignorum mortiferis suggestionibus — bonis propriis privatos, in exilium pro obedientia apostolica

(4) A. w., blz, 625, voetnota 1.

(5) Simon, *Gesta abbatum Sithiensium* II, 52 — MGH, SS, 13, 646.

(6) Greg. VII, *Epist. collect.* 40 en 41 — Jaffé 567 v., PL, 148, 639, *Gall. christ.* X, 393.

(7) Ibid.

(8) In zijn brief « ad Flandrenses » (Regist. IX. 35 — Caspar 623) zegt St. Gregorius dat Lambrecht na zijn excommunicatie door het (2de) concilie van Meaux (1082) « se fecit ab episcopis officio suo suspensus consecrari immo potius execrari diaconum, presbyterum, episcopum ». In deze periode was dit trouwens niet zoo zeldzaam.

detrusisti»⁹. Eenige dezer clerici worden bij hun naam vermeld: Arnoud, aartsdiaken en proost van St. Omaars; Manasses, abt van St. Winoksbergen; Ingelram, diaken en kanunnik van St. Omaars¹⁰; in den anderen brief is er tevens sprake van «S. decanus et reliqui»¹¹.

Dezen nu hebben den paus op de hoogte gebracht van den toestand te Terwaan en vooral van hun eigen ellendig lot: «nobis lacrimabilem querimoniam fecerunt»¹². Gregorius tracht den toestand te verhelpen door den graaf over te halen om Lambrecht zijn steun te onttrekken; hierbij blijft hij nochtans Robrecht ten zeerste ontzien en wil hem in niets te na komen, daar de graaf hem een kostbare hulp kan zijn zoowel tegenover den Franschen koning als tegenover den Duitschen keizer¹³.

Gregorius schrijft dan een eersten brief aan den graaf¹⁴. Waarschijnlijk reageerde de graaf niet, want weldra volgde

(9) *Regist.* IX, 35 — Caspar 623 en *Epist. collect.* 42 — Jaffé 569, *Gall. christ.* X, 395.

(10) *Regist.* IX, 35 — Caspar 623.

(11) «...causa clericorum Tarvannensis ecclesiae E(rnulfi) praepositi, S. decani (?), I(ngelramni) diaconi et reliquorum» (*Epist. coll.* 42 — Jaffé 569). Deze Ingelram was trouwens reeds sedert jaren de min of meer officieele tusschenpersoon tusschen paus en graaf. Vgl. ook de Vita Arnulfi II, 13 — AASS 247 B: «intra quos Arnulfus Morinorum archidiaconus et ecclesiae beati Audomari praepositus de omni sua rerum vel officii facultate depulsus, multis diebus profugus, intolerabilem calumniam est perpressus».

(12) *Regist.* IX, 35 — Caspar 623. Vita Arnulfi, t. a. p.: «...Romanum papam, nomine Gregorium, expetiit et quanta calumnia gradus sui honorem et rerum suarum facultatem amisisset, lacrimabiliter proclamavit»; *Epist. coll.* 42 — Jaffé 569: «lacrimabiliter conqueruntur».

(13) *Regist.* IX, 35 — Caspar 623: «...comiti R(oberto) quem antehac pro bona fama, quam sepe de eo audivimus, sicut filium nostrum dileximus et, si monita salutis suae non spreverit, diligere volumus»; *Epist. coll.* 40 — Jaffé 567: «Notum tibi esse non dubitamus, quantum nos hactenus nobilitatem tuam dilexerimus, cuius industriam inter ceteros Franciae principes satis honesta fama commendabat. Unde quia bonis studiis tuis congratulamur...»; *ibid.* 41 — Jaffé 568: «...nos iam dudum satis te diligere, propterea quod te bonis studiis inter ceteros Franciae principes, fama ferente, audivimus eminere» er passim.

(14) *Epist. coll.* 40 — Jaffé 567 v.

een tweede brief ¹⁵, ditmaal aan den graaf en aan de inwoners van Terwaan gericht, ongeveer gelijkkluidend met den eersten, doch den paus voegt er bij dat Lambrecht zich mag komen verantwoorden voor Hugo van Die, aartsbisschop van Lyon. Deze brief dagteekent dus uit de tweede helft van 1082 ¹⁶. Er komt nog geen antwoord; Lambrecht verschijnt niet voor den legaat en belet zelfs vijf clerici bij den paus hun beklag te doen: «*Quinque clericos ad Romanam synodum* ¹⁷ ire et de malicia eius querimoniam volentes facere, captione pessima afflixit» ¹⁸.

Er blijft den paus niets anders over dan Lambrecht te excommuniceren; dit geschiedde op het (2de) concilie van Meaux ¹⁹ door Hugo van Die en Amatus van Oleron. Tevens schrijft Gregorius een tweeden (derden) brief aan den graaf, waarin hij een rechtvaardiger behandeling eischt voor de verbannen en gestrafte clerici ²⁰.

Lambrecht merkt wel dat het langs den wettelijken weg niet meer zal lukken en laat zich plots diaken, priester en bisschop

(15) *Epist. coll.* 41 — Jaffé 568 v.

(16) Nadat de aartsbisschop van Lyon in April 1082 gestorven was, werd Hugo van Die gekozen, doch hij begon pas in het begin van 1083 zijn ambt uit te oefenen; dit belet echter niet dat hij reeds van in 1082 door den paus als aartsbisschop aangesproken werd. Zie Th. Schieffer, *Die päpstlichen Legaten in Frankreich*, Berlin, 1935 = *Histor. Studien*, 263, blz. 132.

(17) Wellicht is de vastensynode van 1081 bedoeld.

(18) Vgl. hiermede de *Vita Arnulfi II*, 13 — AASS 247 C: «*Arnulfus Morinorum... multis diebus profugus intolerabilem calumniam est perpessus: qui sero ad cor rediens Romanum papam, nomine Gregorium, expetiit*». Die oppositie is begrijpelijk; al te dikwijls immers kreeg alwie te Rome «*querimoniam fecit*» gelijk van Gregorius VII; vgl. blz. 60 v.

(19) Over het (of de) concilie(s) van Meaux zie W. Lühe, *Hugo von Die und von Lyon*, Straatsburg, 1898, blz. 150-153. O. i. moeten er twee concilies te Meaux plaats gegrepen hebben: het eerste in 1081, waarop St. Arnoud tot bisschop van Soissons gekozen werd en Ursio werd afgesteld, en het tweede op het einde van 1082, waar Arnoud zelf onderteekende en waarop o. m. de excommunicatie van Lambrecht werd uitgesproken. Over de moeilijkheid dat deze tweede synode door Hugo van Die als zoodanig onderteekend werd en niet als aartsbisschop van Lyon (November 1082!) zie voetnota 16.

(20) *Epist. coll.* 42 — Jaffé 569. Dit stuk werd den graaf wellicht nooit overhandigd; zie verder blz. 58 en blz. 62, voetnota 47.

wijden door gesuspendeerde bisschoppen, trekt, vergezeld van den graaf en een bende krijgsvolk, naar Terwaan, breekt de door de clerici en de geloovigen gesloten kerk open, rukt het Kruisbeeld en den hieraan vastgehechten excommunicatiebrief van de kerkdeur, zoodat hij den rechterarm van het kruisbeeld verbrijzelt, dringt gewapenderhand de kerk binnen, kwetst of verjaagt de aanwezige clerici en laat de huizen van zijn tegenstrevers plunderen : « In qua excommunicatione heretica pravitate se fecit ab episcopis officio suo suspensis consecrari immo potius execrari diaconum presbyterum episcopum. Deinde hostiliter et armata manu, comite R(oberto) cum exercitu secum eunte, ad ipsam civitatem pergens, portas ecclesiae, quas ei clerus et populus obcluserat, in securi et ascia et aliis violenciis incidit atque confregit. Crucem quoque et imaginem Salvatoris libellum contradictorium ante ipsas portas clausas manu dextera sibi quasi porrigentis et velut ore proprio ingressum ecclesiae sibi contradicentis, ita diabolice a portis abstraxit ut dexteram manum, quod numquam antea legimus aut audivimus factum, illi evulserit. Sicque cum lanceis et gladiis evaginatibus fur et latro inrumpens, alios clericorum vulneravit, alios semivivos fugavit, omnium sibi communicare nolentium domos diripuit atque distraxit »²¹. De graaf op zijn beurt verbant de clerici in kwestie en verwaardigt zich niet op den brief van den paus in te gaan, dit alles op aandringen van Lambrecht : « Ipsum vero comitem in tantum seduxit,²² ut omnes clericos sibi obedire nolentes omnibus bonis privatos

(21) *Regist.* IX, 35 — Caspar 623. Vgl. Walter van Terwaan, *Vita Ioannis episcopi Tervanensis* — MGH, SS, XV, 1142 : « Lambertus quidem Bellulanus, prefati comitis astipulante violentia, episcopatum Morinensem, foribus etiam ecclesiae violenter excisis, invasit, clerum fere totum, eo quod sibi non communicaret, per diversa fugavit et ecclesiam per biennium ferme non tam tenuit quam vexavit ».

(22) Aldus vermijdt de paus den graaf rechtstreeks te beschuldigen.

de tota terra sua eiecerit²³ et duas epistolas nostras tam superbe spreverit ut portitoribus earum contumeliosa verba et tanto principi multum indigna protulerit.» (ibid.)

Gregorius, merkend dat hij geen vorderingen maakt, gebruikt zijn gewone methode en wendt zich thans tot het volk.

Hij laat een nieuwen bisschop kiezen: de aartsdiaken Arnoud opteert eerst voor R. (?), later voor Geeraart; de legaat zal de zaak komen onderzoeken²⁴. Tevens schrijft hij « ad Flandrenses », aan de bisschoppen van Kamerijk, Doornik-Noyon en Amiens, aan de kerkelijke en wereldlijke gezagdragers van het graafschap²⁵: zij moeten samen met de dragers van dezen brief²⁶ den graaf gaan vinden, hem 's pausen derden brief²⁷ overhandigen en hem trachten te overtuigen Lambrecht te laten vallen « infra terminum XL dierum post litteras nostra sibi ostensas sive notificatas » of hij wordt geëxcommuniceerd samen met al degenen, « quicumque ei postea scienter in ecclesiasticis officiis communicaverint vel in militia seculari servirint »²⁸.

Zich het wedervaren van de dragers der vorige brieven

(23) Het is evenwel niet uitgesloten dat hier dezelfde personen bedoeld worden, die reeds bij een eersten tegenstand bij de aanstelling « vi regia comitisque violentia » van Lambrecht, verbannen werden en die eenige regels hooger in denzelfden brief vermeld worden; zie boven blz. 53.

(24) *Regist.* IX, 13 — Caspar 592.

(25) *Regist.* IX, 35 — Caspar 622 vv.

(26) « Unde, dilectissimi fratres et filii, vos omnes rogamus... et precipimus, ut eum persuabiliter et honorifice, sicut decet talem et tam nobilem virum, oportuno tempore adeatis, rogetis et increpitis... Vos quoque fratres, G(erarde), R(adbode) et R(orice) (de 3 genoemde bisschoppen) separatim et pre ceteris rogo et precipio, ut vos tres simul, vel semotim, cum litteris nostris, et litterarum portitoribus (de bannelingen zelf?) prefatum principem adeatis et litteras ei legatis... » (ibid. — Caspar 625).

(27) « Pro quibus omnibus prefato comiti exhortatorias et deprecatorias nunc tertio scripsimus litteras ut antichristi membrum (= Lambrecht) amplius non sustentaret atque foveret » (ibid.). Deze derde brief is ongetwijfeld de 42e van de *Epistolae collectae* van Jaffé (539 v.) « lam saepius », waarin de graaf aangemaand wordt « ut eos (de verbannen) ad integrum sicut iustum est restaures... ut ecclesia de praedicto antichristi membro eripias ».

(28) *Regist.* IX, 35 — Caspar 624 en 627.

herinnerend — « ut portitoribus earum contumeliosa verba et tanto principi multum indigna protulerit » (ibid.) — hebben de geadresseerden zich blijkbaar niet gehaast en hebben zeer voorzichtig het « oportunum tempus » (ibid.) afgewacht : « Sed quia nemo potuit inveniri, qui apostolici litteras in praesentiam comitis tam offensi defferre praesumeret, res in longum dilata est », zegt Hariulf ²⁹.

De edelen en de inwoners van Terwaan worden echter ongeduldig en bruskeeren den toestand : na ruggespraak te hebben gehouden met Boudewijn II van Henegouwen en misschien met de geheime bedoeling den Fries te verjagen en Boudewijn tot graaf uit te roepen ³⁰, onder leiding van den ridder O(ildardus?) en den advocatus Eustachius vallen zij de kerk binnen, verminken Lambrecht en bedrijven de misdaden, die zulke omstandigheden dikwijls begeleiden : « Intolerabilis audaciae horribilisque facinoris super vos ad nos relatio venit... Conquestus est nobis Lambertus... quod post tot tantaque sacrilegia, quibus eandem ecclesiam depredati fuistis, ianuas eius infringentes, serica argentea aureaque diversi generis, et innumera ornamenta diripientes ac sacris crucibus comminutis, tam ipsas quam duas capellas et reliquias auferentes, abstrahentes eundem episcopum ab altari, ubi prostratus orabat, linguam ei dexteraeque articulos ad acervum tantorum scelerum detruncastis » ³¹. Wellicht werd bij dezelfde

(29) *Vita Arnulfi* II, 13 — AASS 247 C.

(30) « ...quibusdam nobilicribus et ditioribus gentis suae, qui hoc consilium tractaverunt ut, Rodberto feroce comite deiecto, mitiorem, ut putabant, principem sibi providerent, Balduinum scilicet comitem Montis Castrorum » (Hariulf, t. a. p. — 247 B) ; « ...videntes se a consule suo contempni et despici, seorsum inierunt consilium ut dolo interficerent consulem, et fratrem Arnoldi... Balduinum in consulem susciperent » (Galbrecht van Brugge, n. 70, uitg. Pirenne, blz. 114). Reeds bij den opstand van den Fries tegen Arnoud III in 1071 hadden de Tarvannenses hem niet gesteund ; heel de streek was trouwens meer « Henegouwsch »-gezind, Ch. Verlinden, *Robert Ier le Frison*, Gent, 1935, blz. 55.

(31) *Regist.* IX, 30 — Caspar 617.

gelegenheid Geeraart te Terwaan geïntroniseerd en keerden de verbannen clerici terug³².

De wreedheden door Oilardus, Eustachius en hun handlangers begaan deden natuurlijk meer kwaad dan goed aan hun eigen zaak : zij liepen een scherpe vermaning op vanwege Gregorius VII, in wiens voordeel zij meenden gewerkt te hebben, en moesten zich komen verantwoorden voor Hugo van Lyon en Hugo van Cluny³³.

Dank zij de geleden vervolgingen, verbeterde ook de situatie van Lambrecht tegenover Rome ; Gregorius besefte immers wel dat zijn brief « ad Flandrenses » en heel zijn handelwijze, hoe rechtvaardig ook, niet heelemaal vreemd was aan de bedreven misdaad. Lambrecht en de graaf achten dan het oogenblik gunstig voor een nieuwe poging tot wettelijke erkenning. Lambrecht doet zijn beklag aan den paus — « conquestus est nobis » (ibid.) — en ook de graaf schrijft een brief aan den paus om het wangedrag van zijn al te ijverige aanhangers aan te klagen en eerherstel voor Lambrecht te vragen : « ... comitis Roberti, qui nobis de eo petitorias litteras misit »³⁴ ; de graaf deed het evenwel niet met de passende eerbiedigheid : « Locuta est prudentia tua in litteris suis apostolicae sedi quaedam sicut non decuit »³⁵. Tevens liet de graaf de opstandelingen streng straffen : « ... aliquantos perimens, aliquantos proscribens etiam rebus et honoribus nudatos extra patriam exulare compulit », « ... accusati per consulem evocati et convicti decollati sunt alii et alii exilio dampnati, plures quippe prescripti »³⁶.

(32) Lambertus van St. Omaars, *Chronicum I, ad annum 1082* — MGH, SS, V, 66 : « Reversio canonicorum S. Audomari Lamberto deposito, 13 Kal. Mart » ; Walter van Terwaan, *Vita Ioannis episc. Tervan.* — MGH, SS, XV, 1142 : « Verum hic (Lambertus) sicut hostiliter intraverat, linguae et dexteræ manus digitis pertruncatus, hostiliter (expulsus est). Expulso Gerardus substituitur... ».

(33) *Regist.* IX, 31 — Caspar 618.

(34) *Regist.* IX, 33 — Caspar 620, ad Hugonem.

(35) *Regist.* IX, 34 — Caspar 621, ad Robertum.

(36) Hariulf, *Vita S. Arnulfi* II, 13 — AASS 247 B ; *Galbrecht van Brugge*, 70 — Pirenne 114. Hariulf, die geen ooggetuige

Door de onverstandige voortvarendheid van zijn « Flandrenses » geraakte Gregorius in een zeer delicate situatie : enerzijds kon hij onmogelijk de gebruikte middelen goedkeuren en anderzijds was het bereikte resultaat — het verdwijnen van Lambrecht uit Terwaan — hem te welkom, om niet te trachten dit te handhaven ; bovendien kon hij ook moeilijk zijn partij-gangers zonder meer in den steek laten ^{36 bis} ; toch moest hij ook den graaf blijven ontzien, vooral in dit jaar van uiterst gespannen verhoudingen met keizer en koning. Tevens zijn de redenen, die Lambrecht ter verontschuldiging aanvoert, niet zonder meer af te wijzen : hij zegt niet te weten dat hij geëxcommuniceerd was ; hij wist zelfs niet ooit voor een synode gedaagd te zijn : « Negat siquidem prefatus episcopus sibi notum esse quod eum synodalis per te sententia damnavit, seu ad synodum ullam vocaverit » ³⁷, al hecht toch de paus wellicht niet veel geloof aan zijn woorden ³⁸ ; beter nog spreekt Lambrechts ellendige toestand voor hem ten beste, zoodat Gregorius hem voorwaardelijk absolveert : « compassi multis laboribus ipsius, eum absolvimus, accepto tamen ab

was en pas 30 jaar na de gebeurtenissen zijn Vita S. Arnulfi schreef, heeft in het beknopt overzicht van de gebeurtenissen het perspectief een weinig verwrongen, daar hij pas na deze verbanning den aartsdiaken Arnoud de hulp van Rome laat inroepen. Uit de brieven van Gregorius VII blijkt dat dit reeds vroeger, bij de eerste moeilijkheden met Lambrecht, gebeurd was. Men zou nochtans ook kunnen aannemen dat ook toen reeds, in 1081 dus, gekonkeld werd met Boudewijn van Henegouwen en in dit geval kan men de volgorde der gebeurtenissen, zooals Hariulf ze voorstelt, aanvaarden.

(36 bis) Wij vinden hier ongeveer dezelfde verhoudingen als eenige jaren vroeger te Milaan, ingevolge de geweldenarijen van de Patarii, zie A. Fliche, *La réforme grégorienne*, t. II, Leuven, 1925 = *Spicilegium sacrum Lovaniense*, 9, blz. 148 v. Dergelijke moeilijkheden hebben zich vooral voorgedaan, wanneer een voortvarend man als Hugo van Die in de zaak betrokken was ; Gregorius zelf moest hem meermalen vermanen milder op te treden, A. Fliche, a. w., blz. 224 v. Vgl. ook nog Siegbert van Gemblours, *Apologia* II — MGH, Lib. de lite, II, 438.

(37) *Regist.* IX, 33 — Caspar 620, ad Hugonem.

(38) Vgl. *Regist.* IX, 34 — Caspar 621, ad Robertum : « Licet multo aliter se verba Tarvannensium clericorum, quam litterae tuae nobilitatis habuerint ».

eo prius iuramento quod super episcopatu Tarvannensi sedis apostolicae vel legatorum nostrorum iudicium non exhibit»³⁹. Kort daarop ontvangt hij echter een brief van Hugo — «ante agnitum litterarum tuarum tenorem» (ibid.) —, die de zaak van Lambrecht wellicht minder gunstig voorstelt.

Ten einde uit zijn moeilijke positie te geraken, benoemt Gregorius een commissie, die de zaak zal beslechten: de legaat Hugo van Die, aartsbisschop van Lyon, en de abt Hugo van Cluny, welke den legaat ter zijde gesteld werd, daar deze noch door den koning, noch door den graaf, noch door Lambrecht zelf gezien is: «Et quoniam memorato episcopo, propter regem Francorum qui a te dissidet, suspectus es»⁴⁰; «Quoniam Lugdunensis archiepiscopus, quamvis de eo satis confidam, vobis suspectus est»⁴¹.

Voor hen zullen de «milites Tarvannenses» zich te verantwoorden hebben en zij zullen hun straf niet ontgaan: «Quapropter monemus et... precipimus ut... aut ante legatos nostros... satisfacturi veniatis, aut secundum consilium vel mandatorum ipsorum satisfacere Deo et sanctae ecclesiae nullatenus detrectetis»⁴². Ook het geval van Lambrecht zal «diligentius» onderzocht worden⁴³ en de legaat wordt zelfs verzocht dat hij «cum misericordia tractetur et, quantum salva iustitia potest, canonum rigor compassionis respectu temperetur»⁴⁴. Doch anderzijds moet ook de graaf rechtvaardig zijn jegens de opstandelingen: «Sicut autem volumus industriam tuam in hoc negotio iustitiae amorem habere, ita quoque et in causa ceterorum clericorum et laicorum, qui membra sunt eiusdem ecclesiae, te aequitatem servare monemus, et

(39) *Regist.* IX, 33 — Caspar 620, ad Hugonem.

(40) *Ibid.*

(41) *Ibid.* 34 — Caspar 621, ad Robertum.

(42) *Ibid.* 31 — Caspar 617 v.

(43) *Ibid.* 34 — Caspar 621.

(44) *Ibid.* 33 — Caspar 620.

rogamus ut, rebus eorum redditis, deinceps, si quid de eis statuendum est⁴⁵, secundum iustitiam diffiniatur»⁴⁶.

Deze brief⁴⁷ is het wellicht, dien de paus aan den graaf liet bestellen door St. Arnoud, die tevens moest trachten genade te bekomen voor de al te doortastende «gregorianisten»: «Dominus Papa Gregorius scriptas et bullatas epistolas dirigit reverentissimo pontifici Arnulfo⁴⁸ mandans et imperans, ut litteras interventrices et personas, de quibus agebatur, ad praesentiam comitis Rodberti in suo conductu offerret, illisque veniam vel copiam se purgandi ad honorem apostolicae sedis impartiret»⁴⁹. Het is zeer goed mogelijk dat er in 's pausen omgeving, waar men den brief «Comitis tam offensi» (ibid.) gelezen had, waarin de graaf wel niet zeer zachtzinnig had gesproken — «Locuta est prudentia tua in litteris suis apostolicae sedi quaedam sicut non decuit»⁵⁰ — en waar men zich nog herinnerde hoe de dragers van vroeger brieven «contumeliosa verba et multum indigna» te verduren hadden⁵¹, slechts weinigen bereid waren 's pausen boodschap over te brengen. Wellicht was Hugo van Cluny, die hiervoor Arnoud uitkoos, zijn vroegeren volgeling⁵² en vriend⁵³. Zijn

(45) Vgl. *Epist. coll.* 42 — Jaffé 539, welke vóór de misdaad van Oillardus en Eustachius geschreven werd, waarin de paus eischt: «...ut ad integrum sicut iustum est, restaurares».

(46) *Regist.* IX, 34 — Caspar 622, ad Robertum.

(47) De vorige brief «Iam saepius» (*Epist. coll.* 42), dien de «portitores» (de verbannen geestelijken zelf?) samen met de bisschoppen van Kamerijk, Doornik — Noyon en Amiens aan den graaf moesten afgeven, werd hem wellicht nooit overhandigd.

(48) Dezen aan St. Arnoud gerichtten brief bezitten wij niet; bovendien wordt hij enkel door Hariulf vermeld; men heeft dan ook Hariulf's getuigenis in twijfel getrokken. Men weet nochtans hoe onvolledig en verward het laatste boek van het register tot ons gekomen is, waarin het grootste deel der overige brieven betreffende deze zaak bewaard bleven.

(49) Hariulf, a. w., II, 13 — AASS 247 C-D.

(50) *Regist.* IX, 24 — Caspar 622, ad Robertum.

(51) Ibid. 35 — Caspar 623.

(52) *Vita Arnulfi* I, 19 — AASS 237 F: «Habebat (Arnulfus) in hoc praeceptores atque consolatores... Romanum papam Gregorium VII, Hugonem venerabilem Cluniaci abbatem divinae institutionis ducem atque peritum doctorem...».

(53) Vgl. de ontvangst van St. Arnoud door Hugo in het «venerabile coenobium Cluniacense», *Vita* II, 5 — AASS 244 E-F.

keuze was inderdaad zeer gelukkig : Arnoud, zelf van edelen Dietschen stam⁵⁴, kon voor den graaf geen onbekende zijn ; Arnoud kende tevens de « rabies occidenti et furor ulciscendi » van de « duricordes Flandrigenae »⁵⁵, zijn landgenooten, en hij sprak hun taal. Bovendien was hij op de hoogte van de gebeurtenissen te Terwaan, daar hij op het concilie van Meaux, waar Lambrecht geëxcommuniceerd werd, tegenwoordig was.

Arnoud ontmoette den Fries te Rijsel, wellicht in 1083 : « Vir pietate fortis... cum quibusdam illorum venit ad oppidum Insulam nuncupatum, ubi reperto comite Rodberto sacra apostolici praesentavit. Quae dum legerentur, interim accusati clam se submittentes, tenuerunt pedes eius⁵⁶. O furor, a rabies, o motio fellis amara, quae tunc fronte, oculis et toto vultu comitis ferbuerunt, quando sensit exosos suos tetigisse pedes suos. Sed quid illa ferocitas ante virum iustum faceret ? Affuit illi, qui respicit terram et facit eam tremere, et tam obtenu sanctitatis eius, quam pro reverentia sedis apostolicae, salus et vita rerumque facultas indultae sunt »⁵⁷.

Ch. Verlinden heeft deze samenkomst in verband gebracht

(54) Hariulf zegt het meermalen uitdrukkelijk (Vita I, 1 en 3 — AASS 231 B en F) en het blijkt bovendien uit geheel de geschiedenis van zijn jeugdijaren vóór zijn intrede in de St. Medardusabdij te Soissons, zie de eerste hoofdstukken der Vita, vooral in den vorm, dien Surius ons heeft overgeleverd, *De probatis Sanctorum historiis*, t. IV, Keulen, 1579, blz. 714 vv.

(55) *Vita Arnulfi* II, 14 en 19—AASS 247 E en 249 D.

(56) Vgl. *Galbrecht*, 70 — *Pirenne* 114 : « Unus militum, qui intererat traditioni, ad pedes comitis provolutus, accusavit ceteros nefandae traditionis illius complices, qui mortem comitis iuraverunt ».

(57) Hariulf, a.w., II, 13 — AASS 247 D. « Cum quibusdam illorum », met eenige van de bannelingen. Zouden het enkel de geestelijken geweest zijn, Arnoud van Terwaan, Ingelram, enz. ? Het is mogelijk ; toch lijkt het ons waarschijnlijker dat St. Arnoud ook voor de ridders genade moest vragen. Spreekt Galbrecht niet van « unus militum » en is de nederige houding van de smeekelingen, die « clam se submittentes tenuerunt pedes eius (Roberti) » (cfr « ad pedes comitis provolutus ») niet eerder deze van opstandige ridders dan die van (wel is waar min of meer medeplichtige) geestelijken, die in tegenwoordigheid van bisschop Arnoud, 's pausen gezant, voor den graaf verschijnen ?

met den brief « ad Flandrenses » (Regist. IX, 35), waarin de bisschoppen van Kamerijk, Doornik-Noyon en Amiens samen met de dragers van 's pausen brief naar den graaf gezonden worden⁵⁸. Doch deze brief werd verzonden vóór de wandaden van Eustachius en de zijnen en dan begrijpt men niet goed voor welke « suspecti » St. Arnoud hier op pauselijk bevel genade komt vragen en welke « accusati » de voeten van den graaf komen omhelzen⁵⁹. Plaatst men daarentegen het onderhoud te Rijsel na den « putsch » van Eustachius, dan wordt het verhaal van Hariulf zonneklaar: de paus doet St. Arnoud genade vragen voor zijn al te voortvarende partijgangere, die inderdaad wel iets op hun geweten hebben, waardoor hun nederige houding en toorn van den Fries verstaanbaar worden.

De zaken verliepen wellicht zooals Hariulf ze ons verhaalt: de graaf, onder den invloed van de ontzagwekkende verschijning van St. Arnoud en aangegrepen door het heilige, dat hem in dezen man als het ware onder tastbare vormen tegemoettrad, ontving de opstandelingen genadiglijk. Toch bleef hij zijn mannen in het oog houden en bij een volgende gelegenheid, die de turbulente advocatus Eustachius hem weldra (in 1084) verschafte, zien wij hem op definitieve wijze de macht van den voogd beperken⁶⁰. Ook den verbannen clericus Arnoud van St. Omaars werd genade verleend: wij zien hem eenige jaren later aan het hoofd van een gezantschap, door het concilie van Reims (1092) naar den Fries gezonden

(58) A.w., blz. 122. Men vindt ongeveer dezelfde voorstelling bij J. J. de Smet, *Biographie nationale* I (1866) col. 474 v. en bij E. Caspar, a.w., blz. 625 voetnota 1.

(59) En dergelijke opmerking werd reeds gemaakt door E. de Moreau, *Hist. de l'Eglise en Belgique*, Brussel, 1940, t. II, blz. 323 voetnota 1.

(60) H. van Werveke, *Het bisdom Terwaan*, Gent, 1924, blz. 83 en 94 v. De onverbeterlijke liet zich echter niet gezeggen en nog Karel de Goede zal met hem last hebben, Th. Duchet et A. Giry, *Cartulaire de l'Eglise de Téroouanne*, St-Omer, 1881, blz. 5.

om teruggave te eischen van in beslag genomen goederen van overleden geestelijken ; het gezantschap bereikte zijn doel ten volle ⁶¹.

Over bisschop Lambrecht hooren wij niet veel meer. Wat er precies voor de legaten gebeurd is, weten wij niet ; enkel staat vast dat de uitslag voor Lambrecht niet gunstig was : « traditus est satanae » en dat Geeraert, « canonicè electus et ecclesiam Tarvannensem per ostium, id est, per Christum ingrediens », zijn opvolger werd ⁶². Lambrecht daarentegen, nog steeds gesteund door den graaf, zocht toenadering tot Wibert van Ravenna, den tegenpaus Clemens III, zodat Gregorius Robrecht nogmaals dringend uitnoodigt met hem af te breken ⁶³ ; nadien hooren wij niets meer over hem. Blijkbaar heeft dus St. Arnoud op dit punt den graaf niet kunnen overhalen.

* * *

Men heeft het belang van deze tusschenkomst van St. Arnoud wel eens overschat ⁶⁴ ; anderen daarentegen gaan deze episode stilzwijgend voorbij ⁶⁵. Zooals gewoonlijk ligt de waarheid wel tusschen deze twee uitersten.

(61) Lambrecht van St. Omaars, *Genealogia comitum Flandriae*, MGH, SS, IX, 3 II.

(62) *Regist.* IX, 36 -- Caspar 629, ad Robertum (einde 1083).

(63) Het bleek achteraf dat ook Geeraert niet heelemaal zuiver in zijn schoenen stond, Walter van Terwaan, *Vita Ioannis episcopi Teruanensis*, 5 -- MGH, SS, XV, 1142 : « Expulso (Lamberto) Gerardus substituitur, a clero quidem electus et expetitus a populo, sed, ut postea declaratum est, non satis canonicè, conciliato sibi favore regio : etenim pecuniae pactio intervenerat, ipso tamen, ut aiunt, ignorante, donec exactus solvere coactus est quod pactum fuerat ».

(64) Kervijn de Lettenhove, *Histoire de Flandre*, t. I. Brugge, 1874, blz. 97, en U. Berlière, *Le huitième centenaire de St. Arnoul d'Oudenburg*, *Revue bénédictine* IV (1887), blz. 225, houden zich min of meer aan den tekst van de Vita ; J. Ferrant, *Vie de St. Arnold*, t. II, Brugge, 1887, blz. 35 vv. vindt hier natuurlijk overvloedige stof voor stichtelijke beschouwingen.

(65) De nieuwere werken, die vooral steunen op A. Giry, *Grégoire VII et les évêques de Térouanne*, *Revue historique* I (1876), blz. 387-409, welke de Vita Arnulfi niet gebruikte, spreken gewoonlijk niet over de samenkomst te Rijsel, b. v. de *Geschiedenis*

Zooals uit het voorgaande blijkt, past het verhaal van Hariulf uitstekend bij de historische gegevens, welke ons vooral door de briefwisseling van Gregorius VII verstrekt worden; bovendien is het er een niet onaardige aanvulling en bevestiging van; enkel geeft Hariulf een zeer ineengedrongen overzicht van de gebeurtenissen, waarbij nochtans de chronologische volgorde ietwat onduidelijk werd.

Doch in dit verhaal, dat ter verheerlijking van St. Arnoud werd geschreven, wordt de nadruk al te eenzijdig op één feit gelegd, nl. op het onderhoud te Rijsel, terwijl dit in werkelijkheid slechts het besluit was van één episode uit den strijd tusschen Lambrecht en Robrecht eenerzijds en de «gregorianisten» anderzijds en waarvan de inzet het bezit van het bisdom Terwaan was. En deze twist is op zijn beurt wederom slechts een episode — zij het ook een der meest spannende — uit den eindeloozen strijd om de kerkelijke hervorming in het bisdom Terwaan in te voeren, welke strijd onder den tweeden voorganger van Lambrecht, Drogo (1030-1078) begon en eerst onder zijn tweeden opvolger, den zaligen Jan van Waasten, gelukkig kon besloten worden⁶⁶.

Welnu, alleen reeds het feit dat de tusschenkomst van St. Arnoud nergens vermeld wordt in de nochtans betrekkelijk talrijke en uitvoerige bronnen, die over dezen twist te Terwaan handelen, waarschuwt ons de rol van St. Arnoud niet te

van Vlaanderen, verschenen onder leiding van R. van Roosbroek, de *Histoire de Belgique* van H. Pirenne, het aangehaalde werk van P. de Moreau, die nochtans op een andere plaats over de tusschenkomst van St. Arnoud spreekt, *La réforme grégorienne* van A. Fliche, *Het Bisdom Terwaan* van H. van Werveke. Alleen Ch. Verlinden, J. J. De Smet, en E. Caspar hebben gepoogd, zooals wij reeds zagen, de gebeurtenissen te Rijsel in het relaas van de moeilijkheden te Terwaan in te lassen.

(66) Deze geschiedenis is meermalen verhaald geworden, zie b. v. het aangehaalde artikel van A. Giry; A. Fliche, *La réforme grégorienne*, t. II, Leuven, 1925 — *Spicilegium sacrum lovaniense*, 9, blz. 255-260; E. de Moreau, *Histoire de l'Eglise en Belgique*, t. I, Brusel, 1940, blz. 327-335; 372-376.

overschatten. Het lijkt ons evenwel niet oorbaar uit dit stilzwijgen te besluiten, dat het optreden van St. Arnoud geen verband hield met de moeilijkheden te Terwaan, of zelfs dat heel deze episode uit St. Arnoud's leven door Hariulf zelf werd uitgedacht, die zich hierbij liet inspireeren door de brieven van Gregorius. Wanneer men het gebeurde te Rijsel tot de ware — en ten slotte vrij bescheiden — proporties terugbrengt, zooals wij verder in dit opstel zullen trachten te doen, zal men toegeven dat het zwijgen der overige bronnen niet meer zoo onrustbarend is als op het eerste zicht mocht lijken: de algemeene gang van zaken te Terwaan zelf werd slechts in geringe mate beïnvloed door de samenkomst te Rijsel; zij gold immers vooral de persoonlijke verhoudingen tusschen den graaf en eenigen zijner onderdanen en kon dus gemakkelijk voorbijgegaan worden door de oude bronnen, die ons de gebeurtenissen te Terwaan verhaalden, te meer daar St. Arnoud, althans vóór de verheffing van zijn gebeente in 1121, blijkbaar een weinig bekend figuur was in Vlaanderen. Bovendien, zoo Hariulf zelf heel het gebeurde had verzonnen, zou hij ongetwijfeld geen alom bekende persoon als den aartsdiaken Arnoud er in betrokken hebben; veeleer had hij zich dan vergenoegd met een « talis quidam », die verder onbekend was. Ook kan men hem niet verdenken met opzet de samenkomst te Rijsel in verband te hebben gebracht met de moeilijkheden te Terwaan, waarmede zij in werkelijkheid echter niets zou te maken gehad hebben. In dit geval zou hij ongetwijfeld het verband meer hebben beklemtoond en zou tevens de aandacht gevestigd hebben op de rol, door St. Arnoud gespeeld in de hervorming van het bisdom Terwaan. Hariulf schreef immers zijn Vita om de elevatie van de relikwieën van St. Arnoud te verkrijgen van het concilie van Bavaai, waar precies de toenmalige bisschop van Terwaan en vurig voorstander van de hervorming, de gelukzalige Jan van Waasten, aanwezig was. Zijn vrij onschuldig

dramatiseeren van het gebeurde wijst er op dat Hariulf zich — in dezen passus althans — als eerlijk historicus, of beter als eerlijk hagiograaf gedraagt.

Zal men vervolgens den goeden afloop van de Rijzelsche samenkomst heel en al aan St. Arnoud toeschrijven, zooals Hariulf doet? Daar geen enkele andere bron ons hierover iets mededeelt, is het moeilijk de *Vita Arnulfi* te controleren. Laten wij echter niet vergeten dat Hariulf zijn *Vita* ter verheerlijking van St. Arnoud schreef en « de sanctis numquam satis »; bovendien behoorde sedert Martinus van Tours en Ambrosius van Milaan⁶⁷ een dergelijk tooneel, waarin de bisschop voor den vorst treedt en deze door zijn imposante verschijning tot het beoefenen der deugden van rechtvaardigheid en barmhartigheid brengt, tot wat men het « commune sanctorum pontificum » der hagiografen zou kunnen noemen. En Hariulf kende zijn taak van hagiograaf!

Heeft de graaf waarschijnlijk wel den indruk van het ontzagwekkend figuur van Arnoud den Sterke⁶⁸ ondergaan en heeft hij de heiligheid, die deze uitstraalde, ervaren — « obtentu sanctitatis eius », — anderzijds zal zijn politiek doorzicht hem ook wel hebben doen inzien dat hij beter was met verzoende edelen in zijn land dan met verbitterde bannelingen

(67) Zie Suplicius Severus, *Vita S. Martini*, 20 — *Corp. script. eccl. latin.* I, 128 v.; Sozomenus, *Historia ecclesiastica* VII, 25-PG, 67, 1493; Rufinus, *Historia ecclesiastica* II, 18-PL, 21, 526; Paulinus, *Vita S. Ambrosii*, 24-PL, 1435 v. Vgl. nog de houding van St. Germanus van Auxerre voor den Alanen-koning Gochar, *Vita*, II, 5(62) — AASS Julii VII (1731) 216 v. Deze laatste werken bevonden zich in de bibliotheek van St. Rikiers, toen Hariulf aldaar scholaster was, *Chronicon Centulense* IV, 32- uitg. F. Lot, Paris, 1894, blz. 262 en 263. Doch beter nog past bij onzen tekst van Hariulf hk. III, 11 v. van de dialogen van Sulpicius Severus (C. S. E. L., I, 208 vv.), waar verhaald wordt hoe St. Maarten bij keizer Maximus ten beste spreekt voor de aanhangers van Gratianus, den vermoorden tegenstander van Maximus; deze laatste scheldt ten slotte alles kwijt, « indulget omnia ». Ook nog op andere plaatsen bij Hariulf is trouwens de invloed van Sulpicius Severus merkbaar, zooals wij elders nog zullen uiteenzetten.

(68) *Vita S. Arnulfi* I, 3-AASS, 231 E. Zie ook de hoofdstukken 3 en 4 in de uitgave van Surius (a. w., blz. 716 v.: « De quibusdam ad eo fortiter gestis »), welke echter door Hariulf in de 2de uitgave van zijn *Vita* werden weggelaten.

buiten⁶⁹; wellicht was de graaf zelfs gelukkig dank zij de tusschenkomst van St. Arnoud genade te kunnen verleenen zonder zijn hoogmoed gekrenkt te voelen.

Het is mogelijk dat ook het gezag van paus Gregorius en van den H. Stoel, dat St. Arnoud hier vertegenwoordigde, zijn gewicht in de schaal heeft gelegd; men wachte zich nochtans dit te overschatten: de Fries heeft zich nooit een verkleefd aanhanger van Gregorius VII getoond en enkel als de pauselijke wenschen met zijn belangen strookten, heeft hij ze ingevolgd⁷⁰; wij zien trouwens hoe hij in het geval van bisschop Lambrecht aan den paus niets toegeeft⁷¹.

Om beter de draagwijdte van St. Arnouds tusschenkomst af te wegen, kan men ze nog vergelijken met de rol, gespeeld door Theofried, abt van Echternach, in de moeilijkheden te Middelburg; de beteekenis hiervan werd onlangs door Ch. Verlinden in het licht gesteld⁷². Uit het vrij opgeschroefd relaas⁷³ van den «ygumenus philochristus», Theofried zelf, die op verre na niet de sluwe bescheidenheid en ook niet het gezond verstand van Hariulf bezat, haalt Ch. Verlinden de volgende historische gegevens: de bewoners van Middelburg, die tevens den Fries niet gunstig gezind waren, lagen in de 80er jaren der XIe eeuw onderling in veete; het was 's graven taak hier vrede te doen heerschen en hij landde dus met een

(69) Over de soepele politiek van den graaf, die zijn vijanden nooit tot het uiterste dreef, doch, na ze murw gemaakt te hebben, altijd bereid was vriendschappelijke betrekkingen aan te knopen, zie Ch. Verlinden, a.w., blz. 71, 89 v. et passim.

(70) Zie ook hiervoor het werk van Ch. Verlinden, blz. 115, waar de verhoudingen beter weergegeven worden dan door A. Fliche, a.w., blz. 256 vv. en door H. Pirenne, *Robert le Frison, Biographie nationale* XIX (1907), col. 434.

(71) Vgl. P. Allossery, *Intervention flamande, à Cambrai, dans la querelle des investitures, Compte rendu du Congrès archéologique et historique de Bruges, 1902*, blz. 383 v.

(72) *Flandre et Zélande sous Robert Ier le Frison, Revue belge de phil. et d'hist.* XI (1931), blz. 1086-1093 (= Robert Ier le Frison, comte de Flandre, Gent, 1935, blz. 30 vv.); *L'organisation primitive de l'île de Walcheren*, *ibid.* XIV (1935), 1191-1193.

(73) *Vita S. Willibrordi*, 36. — MGH. SS, XXXIII, 28 v.

legertje op het eiland Walcheren. De zaken wilden echter niet vlotten. De arbitrage van Theofried, als opvolger van St. Wilibrord, werd ingeroepen ; deze gelukte er in de strijdende partijen tot een akkoord te brengen ⁷⁴.

De toestanden te Terwaan en de rol van St. Arnoud waren blijkbaar van denzelfden aard, met dit verschil nochtans dat Terwaan toen veel belangrijker was — zoowel op zich zelf als omwille van zijn ligging — dan het eiland Walcheren en dat de twist hier tevens nauw samenhang met de kerkelijke hervorming in onze gewesten. Aan de talrijke en deels ongewoon lange brieven van Gregorius VII ⁷⁵, evenals aan den hoogen rang der personen, die opgeroepen worden om de moeilijkheden op te lossen, merkt men wel hoezeer de zaken te Terwaan en in Zuid-Vlaanderen aller aandacht vestigden.

* * *

Wij hebben dit kleine feitje vrij uitvoerig behandeld ; het is immers een der weinige bijzonderheden, waarbij wij de gegevens van de Vita S. Arnulfi met deze van andere bronnen kunnen vergelijken en aldus den graad van haar betrouwbaarheid bepalen. Het is hierbij gebleken dat Hariulf de rol van zijn held op een voor een middeleeuwsch hagiograaf betrekkelijk matige wijze heeft overdreven en de gebeurtenissen een weinig heeft gedramatiseerd.

Ook werpt heel deze episode een merkwaardig licht eenerzijds op de verhouding van graaf Robrecht de Fries tegenover de Kerk en anderzijds op de methodes van Gregorius VII en haar soms onverwachte gevolgen voor den paus, die veel meer een heilige was en een onbuigzaam voorvechter der kerkelijke wetten en principes dan een sluw en vooruitziend politieker.

Steenbrugge.

Dom Eligius Dekkers O. S. B.

(74) Ch. Verlinden, t. a. p., blz. 1091.

(75) Vgl. *Reg.* IX, — Caspar 627 : « Quia non est consuetudinis nostrae alicui tam prolixam epistolam facere, nisi res magna sit valde ».

De repressie te Brugge na de slag bij Westrozebeke.

1 December 1382 — 31 Augustus 1384.

BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN DE SOCIALE EN ECONOMISCHE TOESTAND VAN DE BRUGSE BEVOLKING.

Het laatste vierde van de XIVe eeuw was een beroerde tijd in het graafschap Vlaanderen. In de Vlaamse steden heerste onenigheid tussen de «goeden» en de «quaden». De goeden waren de partijgangers van graaf Lodewijk van Male en behoorden tot de rijke poorters, de kooplieden en de welgestelde ambachtslieden. De arme ambachtslieden vormden de partij der kwaden.

In 1379 had Brugge van de graaf de toelating bekomen om een kanaal te graven van het Zwin naar de Leie, ten einde meer water naar het Zwin aan te voeren, en er alzo de verzanding tegen te werken.

Toen de Brugse werklieden met hun graafwerken te Aalter het grondgebied van de Oude Burg van Gent bereikten, werden ze vermoord en hun werken vernield door de Gentse Witte Kaproenen onder leiding van Jan Yoens, deken der Gentse schippers. Deze laatsten vreesden dat de gehele scheepvaart van de Leie naar Brugge zou afgeleid worden tot grote schade van de stad Gent.

Bij het terugkeren van de Witte Kaproenen te Gent, maakten de Gentse wevers zich meester van het stadsbestuur. Te Brugge en te Ieper volgden de wevers hun voorbeeld. Gent werd meester over geheel Vlaanderen, waar alleen de stad Oudenaarde getrouw bleef aan Lodewijk van Male.

Deze laatste was verplicht te onderhandelen met de opstandelingen en beloofde op 1 December 1379 hun grieven te onderzoeken.

Dit onderzoek gaf aanleiding tot nieuwe moeilijkheden. De Gentse wevers kwamen opnieuw onder de wapens. Hun Brugse collegas die niet talrijk genoeg waren om zich van het stadsbestuur meester te maken, riepen de hulp in van hun Gentse ambtgenoten. Toen deze laatsten te Brugge toekwamen op 29 Mei 1380 werden ze uiteengeslagen door de makelaars, de beenhouwers en de vishandelaars, bijgestaan door de meerderheid der andere Brugse ambachten.

Gent alleen bleef in opstand. In de twee volgende jaren werd deze stad driemaal belegerd, zonder dat de graaf ze tot overgave kon dwingen. In 1382 heerste er hongersnood te Gent. Liever dan zich te onderwerpen, besloot Filips van Artevelde, die er het gezag voerde, met 5.000 man Brugge aan te vallen, die het hoofd was van de partij der goeden, en waar de graaf verbleef.

Op 3 Mei 1382, Heilig Bloeddag, wachtte het Gentse leger zijn tegenstrevers af op het Beverhoutsveld. Na de processie van het H. Bloed, en in volle feestroes, trokken de Bruggelingen de vijand te gemoet, niettegenstaande de graaf hun had aangeraden de aanval uit te stellen tot de volgende dag. De Bruggelingen werden op de vlucht gejaagd en op den voet gevolgd door de Gentenaren die zich van de stad Brugge meester maakten. De graaf kon verkleed de stad verlaten gedurende de nacht.

Als gouverneur van Brugge werd de Gentenaar Pieter van den Bossche aangesteld, bijgestaan door een Brugse kapitein, de lijnwaadhandelaar Pieter de Winter.

Om de Bruggelingen te beletten het Gentse juk af te werpen, liet Filips van Artevelde, op 4 Mei drie stadspoorten : de Katelijne-, de Gent- en de Kruispoorten afbreken en er de stadsvesting opvullen.

Vierhonderd rijke Brugse poorters werden als gijzelaars naar Gent gevoerd, om er borg te staan voor de getrouwheid van hun vaderstad.

Weldra waren de Gentenaren opnieuw meester in geheel Vlaanderen, waar alleen Dendermonde en Oudenaarde tegenstand boden.

Lodewijk van Male was verplicht de hulp in te roepen van de Franse koning, die in October 1382 met zijn leger naar Vlaanderen kwam. De eerste tegenstand ontmoette hij te Komen. Het Vlaamse leger, waar de meeste strijders opgetrokken waren onder dwang van de Gentenaren, werd op 27 November 1382 uiteengeslagen op den Goudberg tussen Passchendale en Westrozebeke, waar Filips van Artevelde sneuvelde.

Brugge zond terstond vier Minderbroeders naar de koning van Frankrijk om de onderwerping van de stad aan te bieden.

Gent hield echter nog stand onder de leiding van Frans Ackerman, en sloot slechts vrede met hertog Filips de Stoute op 18 December 1385.

DE VERBEURDVERKLARINGEN TE BRUGGE.

I. BRONNEN¹.

Over de repressie zijn we tamelijk goed ingelicht dank aan de rekeningen van de verbeurde goederen en aan de baljuwrekeningen.

We bezitten zes rekeningen van de verbeurde goederen :

1°. Rekening van Joos van Halewin en Willem Slijp, ontvangers der verbeurde goederen in de stad Brugge van 1 De-

(1) Voor de verzendingen naar de bronnen wordt ieder rekening aangeduid door zijn volgnummer in Romeinse cijfers (I tot IX) ; het tweede cijfer geeft het volgnummer van de verbeurdverklaring in de rekening. Voor de door N. de Pauw uitgegeven rekeningen, wordt verzonden naar de bladzijde.

cember tot 14 Januari 1383. (Algemeen Rijksarchief te Brussel. Rolrekening n^r 2018).

2°. Rekening van Willem Slijp en Gilles Spierinc, van 4 Januari tot 4 Mei 1383. (Rolrekening n^r 2017).

3°. Rekening van Willem Slijp en Gilles Spierinc van 5 Mei tot 6 Augustus 1383 (Algemeen Rijksarchief te Brussel, Rekenkamer, reg. n^r 18244).

4°. Rekening van Willem Slijp en Thomas van Scoenvelt, van 5 Augustus 1383 tot 10 Maart 1384. (Rekenkamer, reg. n^r 48986).

5°. Rekening van Willem Slijp en Thomas van Scoenvelt, van 2 Maart tot 19 September 1384. (Rolrekening, n^r 2019).

6°. Rekening van Willem Slijp en Thomas van Scoenvelt, van 17 September tot 31 October 1384. (Rolrekening, n^r 2020).

De eerste twee rekeningen geven alleen de opbrengst van de verbeurdverklaring, steunende op de inventarissen die ervan werden opgemaakt «alsoot tinventoris verclaerst». Deze inventarissen zijn verdwenen. De vier volgende rekeningen geven voor ieder verbeurdverklaring een gedetailleerde inventaris van het aanwezige bezit. Enkele dezer inventarissen, die buitengewoon belangrijk zijn voor de kennis van het bezit van onze voorouders, worden in bijlage afgedrukt.

Wanneer het een huwelijksgemeenschap betreft, werd de helft van het bezit verbeurd verklaard. Dit verbeurde bezit werd meestal aangekocht door de vrouw of de kinderen van de gestrafte. Slechts bij gemis aan familieleden, of als deze weigerden het goed af te kopen, werd het bezit verkocht aan vreemden.

Voor het opmaken van de inventaris gingen de ontvangers rond met hun gevolg. Ze werden begeleid door de «colvedragers» of politiewacht van den baljuw, «mits dat sise hemlieden hebben moesten ghelijc dat noet was, ghemerct den

staet vander stede »². Alles was dus nog niet rustig te Brugge.

De getuigenis van de geburen werd ingeroepen om het verdoken goed terug te vinden en om over het bedrag van de schulden ingelicht te zijn. Er werd ook beroep gedaan op verklikkers. Zo zien we dat Martin den Ardre, samen met den trompetter van de Brugse kapitein Pieter de Winter, ter kennis van de ontvangers brachten waar het zilver van Pieter weggedoken was, alsook een som van 180 lib. par., die aan de « joncvrouwe sVrients » in bewaring gegeven was. De verklikkers ontvingen voor hun moeite 72 lib.³. Deze « joncvrouwe » werd daarom veroordeeld tot 240 lib. boete⁴.

Een erfenis werd verbeurd die toekwam aan minderjarige kinderen uit Lokeren en Sint-Niklaas, omdat deze op vijandelijk gebied verbleven. Degene die deze erfenis ter kennis hadden gebracht van den baljuw, « diet wrouchden », ontvingen 6 lb. op 120 lb.⁵.

De rekeningen van de te Brugge verbeurde goederen zijn niet volledig. Nog andere Brugse opstandelingen, die terecht gesteld werden, zijn er niet in opgenomen.

Nevens de rekeningen van de verbeurde goederen hebben we nog drie rekeningen van den baljuw van Brugge :

7°. Rekening van Willem Slijp, baljuw van Brugge, van 4 Januari tot 3 Mei 1383. Uitgegeven door N. de Pauw, *Jehan Froissart's Cronyke van Vlaenderen*. Gent, Kon. Vlaamsche Academie, 1900, II° Deel, bl. 58-95.

8°. Rekening van dezelfde baljuw, van 4 Mei 1383 tot 1 Maart 1384. (Algemeen Rijksarchief te Brussel, Rolrekening, n° 1032. Alleen de uitgaven staan afgedrukt bij N. de Pauw, a. w., bl. 96-106).

9°. Rekening van dezelfde baljuw, van 2 Maart tot 19 Sep-

(2) Rekening II, uitgaven.

(3) I, 54.

(4) VII, bl. 82.

(5) III, 14.

tember 1384. (Rolrekening, n^r 1033. Alleen de uitgaven staan afgedrukt bij N. de Pauw, *a. w.*, bl. 107-114).

Gebruikte Munt.

De rekeningen werden opgemaakt in ponden parisis ($1\frac{1}{12}$ van een pond groten). Overal waar een andere munt gebruikt werd, heb ik ze, voor deze studie, omgerekend in parisis munt.

II. DE REPRESSIE.

De repressie van den opstand was zeer streng. Veel mensen werden aangehouden. De grafelijke gevangenis « het Steen », was te klein, en men had ze ondergebracht in de « Love » of woonhuis van den graaf op den Burg⁶. De meeste van deze gevangenen werden later terecht gesteld.

Van Januari tot Mei 1383 werden 123 personen ter dood gebracht ; één ervan werd gevierendeeld. In de rekening van de Brugse baljuw, van Mei 1383 tot Maart 1384, staan de namen van de 26 opstandelingen die te Brugge terecht gesteld werden door de schout en 53 door de baljuw. Van deze door den schout terecht gesteld staat de wijze van uitvoering erbij geschreven : één werd gesleept, 16 stierven op het wiel, negen werden onthoofd, daaronder Jan van Atrecht, een geestelijke gehecht aan den persoon van Pieter van den Bossche, en een stierf aan de galg⁷.

Later, van Maart tot September 1384, werden nog vijf opstandelingen te Brugge terecht gesteld : twee op een wiel, een aan de galg, een aan een boom, en een werd onthoofd. Daarbij werden er nog zestien ter dood gebracht op bevel van den baljuw⁸. Deze 224 terechtgestelden waren niet allen Bruggelingen.

(6) VII, bl. 94.

(7) VIII, bl. 104-106. De gevierendeelde was Clais f. Gillis, een verrader uit het Brugse Vrije. Zijn hoofd werd op een lans geplaatst aan een van de stadspoorten. Voor de gewone terechtstellingen ontving de beul één lb. « tstic » ; voor het vierendelen 12 lb. (II, uitgaven).

(8) IX, bl. 114.

Andere beschuldigten werden losgelaten na het betalen van een geldboete. Ze hadden zich schuldig gemaakt aan het stelen van het goed van de graaf en van zijn partijgangers, na de slag van het Beverhoutsveld. Meestal kon hun schuld niet bewezen worden, en zo werd een transactie gesloten voor hun vrijlating. Andere hadden goed achtergehouden van gevluchte opstandelingen. Nog andere hadden « worden gheseit... contrarie minen heere ».

Betrekkingen met de vijand, vooral met de stad Gent, zonder de toelating van de graaf of van de baljuw, werden gestraft met 120 lb. boete als het bewezen was, en met mindere sommen 48 lb. en 7 lb. 4 s., wanneer « ment niet claerlijke... bevinden ne mochte »⁹. Een ambachtsman werd 120 lb. geboet omdat hij « scharwettere » geweest was van Pieter de Winter. Hij was geen opstandeling, maar zijn ambacht moest een schaarwetter of politieagent leveren en het lot viel op hem¹⁰. Iemand die zou beweerd hebben dat hij te Rozebeke medegestreden had, werd 40 lb. geboet, alhoewel men het niet kon bewijzen¹¹.

De klederen van Jan Boid van Nieuwpoort, die daar gestorven was, werden aangeslagen bij een oude klederkoper te Sluis. De enen beweerden dat Jan gesneuveld was al strijdende tegen de Engelsen die in Vlaanderen binnengevallen waren met den bisschop van Norwich, de andere beweerden dat hij als opstandeling medestreed met de Engelsen. Alhoewel men geen zekerheid had, moest zijn weduwe toch 24 lb. betalen aan den ontvanger der verbeurde goederen¹².

Ook de gijzelaars, die na de slag van het Beverhoutsveld door de stad Brugge naar Gent moesten gezonden worden, als waarborg van de getrouwheid van hun stad aan Filips van

(9) VII, bl. 75-81.

(10) VII, bl. 81.

(11) VII, bl. 83

(12) IV, 11.

Artevelde, en die uit Gent niet weggevlucht waren, werden op dezelfde voet gesteld als de opstandelingen. Hun goed werd ook verbeurd. Een ervan, Willem Snellaers, was te Gent als gijzelaar gestorven. Met zijn weduwe en zijn kinderen sloot de baljuw een transactie voor 500 lb., omdat men tegen hem geen andere beschuldigingen kon inbrengen dan zijn gijzelaarschap¹³.

De baljuw liet zekere verdachten terugkeren mits het betalen van een bepaalde som; maar ze moesten borgen stellen die ervoor moesten zorg dragen dat de verdachte voor de baljuw zou verschijnen, wanneer hij opgeroepen werd om te verantwoorden in geval men zwaardere feiten te zijnen laste ontdekte. Zo mocht de schachtmaker Pieter Witstert terugkeren, maar hij moest borgen stellen dat hij zich te Rijsel zou gaan verrechtvaardigen voor de graaf. Hij vluchtte echter en de borgen moesten 360 lb. boete betalen, die ze dan later terugvorderden uit het bezit van Pieter¹⁴.

De vrouw van den hoofdschuldige Pieter de Winter werd op 1 Januari 1383 naar Rijsel gevoerd om voor de graaf te verschijnen, samen met mevrouw van Straten. Deze laatste was begeleid door een «cameniere» en een meid. Reeds vroeger was het zilverwerk, dat bij mevrouw van Straten gevonden was, naar Rijsel overgebracht. Wat haar of haar echtgenoot ten laste gelegd werd, kon ik niet vinden¹⁵.

Claikin den Clerc, een dertienjarige jongen, was uit Brugge weggetrokken rond de tijd van de slag bij Rozebeke. Alhoewel zijn voogden beweerden dat hij te jong was om wapens te dragen en dat hij naar Frankrijk was vertrokken, eiste de baljuw toch 96 lb. van de 240 lb. die hij als wees bezat¹⁶. De erfgenamen van de schoenmaker Gillis Coppiere, die te

(13) IV, 9.

(14) Zie bijlage, n° 3.

(15) II, uitgaven.

(16) IV, 13.

Rozebeke gesneuveld was, moesten toch 7 lb. 4 s. betalen, alhoewel het een « onnoosel man » was, die verplicht werd op te trekken¹⁷.

De wever Jacob Tibelin had geen deel genomen aan de opstand, maar toen hij vernam na de slag bij Rozebeke dat het Franse leger, met zijn Bretoense wapenlieden naar Brugge afkwam, was hij uit de stad gevlucht. Deze Bretoenen immers waren berucht om hun wreedheid. Jan Tibelin mocht terugkeren mits het betalen van 180 lb. en het verlies van 60 lb. die de baljuw in zijn plaats ontvangen had van een schuldenaar. Zijn schrik koste hem dus 240 lb.¹⁸.

Inwoners van het vijandelijk gebied, die moesten erven van een Brugse ingezetene, zagen hun erfdeel verbeurd¹⁹.

Gedurende de onlusten waren de stedelijke voorrechten geschorst. Zoo zien we het goed verbeuren van de overleden vrouw van Augustin de Moor, omdat ze bastaard was. Noch zij, noch haar man hadden deelgenomen aan de opstand²⁰.

III. REDEN DER VERBEURDVERKLARING.

Het goed van 281 personen werd te Brugge verbeurd. Voor de meeste werd de oorzaak van de verbeurdverklaring vermeld.

A. *Gesneuveld vóór Oudenaarde* : 1 kleermaker.

B. *Gesneuveld te Komen* : 7.

(17) I, 27.

(18) I, 47. Te Diksmuide had « Margriete, Clais Maderswive » haar zelfmoord uit vrees van de Bretoenen, toch werd het derde van haar bezit door den baljuw verbeurd (VIII, bl. 67). Te Bekegem hadden ze de twee kinderen van Jan van der Lepe, gesneuveld als opstandeling, medegenomen en er veel geplunderd (Algemeen Rijksarchief te Brussel, Rekenkamer, reg. n° 48987, f° 25).

(19) VI, 1 ; IV, 33 ; en V, 8.

(20) V, 9. In Mei 1289 verzaakte graaf Gwijde van Dampierre aan zijn rechten op de nalatenschap van de Brugse bastaarden. (L. Gilliodts, *Coutume de la Ville de Bruges*. Deel I, Brussel, 1874, bl. 256).

1 tapijtwever.	1 metsersknaap.
1 graanhandelaar.	2 waarvan het beroep niet
1 plaveier.	werd aangegeven.
1 gareelkruier.	

C. *Gesneuveld te Westrozebeke* : 111.

14 wevers, waaronder 2 lin-	1 kleinsmid (lormier).
nenwevers.	1 zouthandelaar.
9 kleermakers.	1 brouwer.
5 smeden.	1 schoenmaker.
5 schoenmakers.	1 schoenlapper.
4 messenmakers.	1 herbergier.
3 makelaars.	1 grauwwerker.
3 timmerlieden.	1 grauwwerkersknaap.
3 bakkers.	1 dagloner (winnebrood).
3 scheerders.	1 mercenier.
2 volders.	1 kaarsgieter.
2 huidevetters.	1 bontwerker (voederare).
2 ketelslagers.	1 mostaardmaker.
2 kortewagenkruiers.	1 pijnder.
1 draaier.	1 kaardenmaker.
1 paternostermaker.	1 teerlingmaker.
1 bleker.	1 wagenvoerder.
1 stadstrompetter.	1 lakenstrijker.
31 waarvan het beroep niet	1 stedegarsoen.
werd aangegeven.	

D. *Gesneuveld te Saint-Venant* met het Engelse leger van den bisschop van Norwich : 2 wevers.

E. *Terecht gesteld* : 29.

3 wevers.	1 schoenlapper.
2 timmerlieden.	1 advocaat (taelman).
2 oude kleerkopers.	1 arbeider van de vismarkt.
2 plaasteraars.	1 scheerder.
2 schoenmakers.	1 beul van de stad Brugge.

1 tegeldekker.	1 smid.
1 makelaar.	9 waarvan het beroep niet
1 bakker.	werd aangegeven.

F. *Gestorven zonder nadere aangave* : 27.

4 wevers.	1 kleinsmid.
2 schoenmakers.	1 pasteibakker.
2 timmerlieden.	1 kleermaker.
2 bakkers.	1 metsers.
1 pijnder.	1 pottengieter.
1 oude kleerkoper.	8 waarvan het beroep niet
1 huidevetter.	werd aangegeven.
1 smid.	

G. *Gevlucht en gebannen* : 88.

21 wevers.	1 fruitenier.
3 smeden.	1 schrijnwerker.
3 merceniërs.	1 grauwwerker.
2 huidevetters.	1 bakker.
2 schoenmakers.	1 pelsmaker.
2 messenmakers.	1 timmerman.
2 barbiers.	1 schachtmaker.
2 vleeshouwers.	1 stadspensionaris.
2 oude kleerkopers.	1 stadsklerk.
1 volder.	3 gijzelaars.
1 verver.	1 Genuëes.
1 schipper.	1 Oosterling.
1 scheerder.	2 hosteliers.
1 kortewagenkruier.	26 waarvan het beroep niet
1 oude ijzerkoper.	werd aangegeven.
1 kaarsgieter.	

H. *Personen waarvan het goed verbeurd werd, zonder opgave van reden* : 12.

2 wevers.	1 vleeshouwersknaap.
1 volder.	1 wielmaker.

1 ketelslager.	de Winter en zijn vrouw.
1 wannenmaker.	Mevrouw van Straten.
1 kortewagenkruier.	De lakenkoopman Jan van
De lijnwaadhandelaar Pieter	Varsenare.
- I. *Andere gevallen* : 4.
 Een poorter waarvan de erfgenamen Engelsen waren.
 1 kind van 13 jaren dat de stad verlaten had.
 1 wever gevlucht uit vrees voor de Bretoenen.
 1 bastaard.

V. DE VERBEURDE GEBOUWEN.

1. *Toestand dezer gebouwen.*

Van de aangeslagen *grote huizen* werden er 38 huizen, 5 halve huizen, een $\frac{3}{4}$, een $\frac{5}{8}$ en een $\frac{3}{8}$ van een huis verkocht ; daarvan waren 37 huizen in goeden staat ; en 9 huizen in slechten staat ; dus 19 %. Slechts vijf huizen waren niet belast met renten of cijzen.

Er werden 27 *huisjes* en een half huisje verkocht. 13 huisjes waren in goeden staat en 15 huisjes in slechten staat ; dus 54 %. Slechts een huisje en een half huisje waren niet belast met renten of cijzen.

Er werden 42 *kamers* verkocht, waarvan 32 in goeden staat waren en 10 in slechten staat ; dus 24 %. Slechts een was niet belast met renten of cijzen.

Van de twee verkochte « loven » (schuren), was er één in slechten staat.

Tien aangeslagen huizen werden niet verkocht, drie ervan waren in slechten staat. Van de 9 aangeslagen en niet verkochte huisjes, waren er vier in slechten staat, en van de 8 aangeslagen en niet verkochte kamers, was er één in slechten staat.

2. *Lasten op de huizen.*

Het huis « ten Hane » in de Vlamingstraat, was jaarlijks belast met 113 lb. 10 s. par. ervelijke rente en 96 lb. par. lijfrente (bijlage, 5).

Een huis in de Langestraat was jaarlijks belast met 48 lb. rente en 108 lb. cijnsschuld. Na aftrek van de schulden, werd de waarde ervan geschat op 48 lb. (III, 4).

Een huis in de Spanjaardstraat moest ieder jaar 12 lb. lijfrente en 4 lb. ervelijke landcijns opbrengen. Na aftrek van de schulden, werden $\frac{5}{8}$ ervan verkocht voor 372 lb. Geheel het huis was dus 595 lb. 4 s. waard (V, 24).

Een ander huis op het Sint-Jacobplein was belast met 30 lb. jaarlijkse erfcijs, daarvan was 7 lb. 10 s. niet betaald, en 1 lb. 14 s. jaarlijkse landbouwcijs, die sedert vijf jaren niet betaald was. De waarde van het huis werd geschat, na aftrek van de schulden, op 80 lb. (VI, 5).

Een huis in de Oude Burg was in slechten staat ; het was belast met 6 lb. 12 s. per jaar, die sedert 4 jaren niet meer betaald werden. Zijn waarde werd geschat op 168 lb. (VI, 2).

Twee huizen ten Hoye waren samen belast met een jaarlijkse landcijns van 4 lb. 16 s. Ieder huis werd verhuurd tegen 9 lb. 12 s. per jaar. En een huis op den Steenhoudersdijk was belast met 7 lb. 4 s. per jaar en werd verhuurd tegen een jaarlijkse som van 24 lb. (IV, 26).

Twee huizen, één op de Sinte-Annarei en het ander in het Gistelhof waren jaarlijks belast, het eerste met 15 s., die sedert drie jaren niet betaald werden, en het ander met 4 lb. 4 s. sedert vier jaren niet betaald. Hun waarde werd samen geschat op 180 lb. (VI, 1).

Op de Spinolarei was een huis jaarlijks belast met 48 lb. ervelijke rente en 3 lb. 17 s. eeuwige cijns ; deze laatste was sedert twee jaren niet betaald. Na aftrek van de schulden werd de waarde van het huis geschat op 120 lb. (IV, 3).

Een onbewoonbaar huis in de Steenstraat was belast met 10 lb. ervelijke rente per jaar ; deze waren niet betaald in zes jaren. Na aftrek van de schulden werd het huis geraamd op 40 lb. (VI, 6).

Een ander huis in de Zilverstraat, dat zeer vervallen was,

en met een niet aangegeven bedrag aan schulden belast was, werd geschat op 180 lb. (IV, 54).

Een slecht huis in de Carmersstraat was belast met 24 lb. rente per jaar en 1 lb. 15 s. landcijns, waarvan het 84 lb. ten achter stond (bijlage 31).

De lasten op de kleine huisjes waren niet minder. Een slecht huisje bij de vesting was belast met 6 lb. ervelijke rente, die in vier jaren niet betaald was, en met 2 lb. 4 s. landcijns. Na afrekening van de schulden werd het geschat op 12 lb. par. (IV, 36).

Een ander slecht huisje in de Wulfhagestraat, jaarlijks belast met 2 lb. 16 s. die in vijf jaren niet betaald waren, werd geschat, na afrekening van de schulden, op 30 lb. (V, 9).

Een huisje in de Eekhoutstraat, dat meer belast was dan zijn waarde, werd verhuurd tegen 6 lb. per jaar (IV, 60).

Een vervallen huisje met een «love», bij het Sinte Clara-klooster, belast met veel renten die in vijf jaren niet betaald werden, was geschat op 24 lb. (V, 23).

Een rieten huisje, in slechten toestand, in de Kleine Sint-Janstraat, was belast met 3 lb. per jaar. Het huisje met zijn armen inboedel was geschat op 8 lb. (IV, 20).

Drie kamertjes en een «love» in de Kandelaarstraat, allen vervallen en zonder dak, waren jaarlijks belast met 2 lb. Ze werden geschat op 48 lb. (IV, 38).

Veel huizen stonden dus jaren ten achter met het uitbetalen van de grondrente en de cijzen. Onder de grote huizen stond er een zes jaren ten achter, drie 5 jaren, vijf 4 jaren, één drie jaren en één 2 jaren. Van de kleine huisjes waren er drie 5 jaren ten achter in het betalen, en drie 4 jaren. Van de kamers was er een 3 jaren ten achter en een 2 jaren.

3. Huurprijs van de huizen.

In 21 gevallen werden huizen of delen van huizen verbeurd

en vonden geen koper. Zo komt het dat in de rekeningen, de huurprijzen van enkele huizen onder de ontvangsten opgetekend staan.

Een huis in de Violierstraat (Vylrestrate), dat behoorde aan een gevluchte wever, bleef verder bewoond door zijn vrouw, die voor de helft van het huis een wekelijkse huursom van 2 schellingen moest betalen (IV, 66 en V, 15). Een verbeurd verklaard huisje in slechten staat in de Oude Gentweg had twee huurders, die respectievelijk 2 sch. en 1 sch. 6 den. per week betaalden (IV, 43, 44). Een huisje in de Gapaardstraat (Boninswal), was verhuurd voor 2 sch. per week (IV, 65). Drie verbeurde huizen in de Eekhoutstraat werden respectievelijk verhuurd voor 8 sch. per maand, 5 lb. per jaar (nadat de huurder er voor 6 sch. herstellingen betaald had) en het derde voor 6 lb. per jaar (IV, 60-62, 76). Een huisje op Sint-Gillisdorp werd 3 sch. per week verhuurd (V, 18). Drie kleine huisjes (kamers) brachten 3 sch. per week op en een huisje 1 sch. 6 den. (IV, 71, 72). Nog een ander huisje bracht 3 sch. per week op (V, 17). Het huis van een verbannen wever in de Kwekersstraat (Ser Zegerstrate) betaalde 7 sch. per week, maar de helft van de pachtsom moest aan de kinderen uitbetaald worden (IV, 58). Een ander huis in de Baliestraat betaalde wekelijks 4 sch. (IV, 73); en een huis in de Hauwerstraat 3 sch. (IV, 57). Een «ontdect» huis Bachten Walle (Walplaats of -straat) werd voor een jaar verhuurd tegen 6 lb., nadat er voor 4 lb. 4 s. herstellingen aan uitgevoerd waren (IV, 67). Voor een huis in de Sint-Amandstraat werd 5 sch. per week betaald (IV, 59); terwijl een huis op de Vlamingdam 7 lb. 4 s. per jaar verhuurd werd; de huurder moest echter voor 4 lb. herstellingen en belastingen betalen. Het huisje ernevens betaalde 3 sch. per jaar (IV, 74, 75). Een huisje in de Baliestraat «zeere ontdect» werd 3 sch. per week verhuurd (V, 14). Vijf kamertjes in Groeninge betaalden

respectievelijk 12 sch. per jaar, 1 sch. 8 d., 12 den., 10 den. en 6 den. per week (IV, 68, 69). Een huis in de Jacobinessenstraat (Clofhamerstrate) werd 2 sch. per week verhuurd (V, 16).

De huurprijzen schommelden nogal veel en stonden niet heel vast.

VI. GELDELIJKE TOESTAND DER OPSTANDELINGEN.

Bij het doorlopen van de inventarissen, ziet men dat veel personen overbelast zijn met schulden. Er schijnt dus veel armoede te heersen in de stad, wat wel een gevolg is van de onlusten der vorige jaren.

Van al de inventarissen is er slechts één waar lopend geld aanwezig is, namelijk bij de poorter Willem Koucke, die geen opstandeling was, maar waarvan de erfgenamen Engelsens waren. Bij hem vond men 360 lb. in klinkende munt. Er was nog een te goed van 1311 lb. tegenover een schuld van 355 lb. 12 s. Al zijn bezittingen: anderhalf huis, veel zilverwerk en rijke meubels werden geschat op 1200 lb. (bijlage, 1).

Buiten deze rijke poorter, vinden we nog slechts vier personen waarvan het te goed groter was dan de schuld. Namelijk de schachtmaker Pieter Witstert, die, alles samengerekend, 200 lb. bezat; zijn te goed beliep 185 lb., en zijn schulden 156 lb. (bijlage, 3). De messenmaker Hannekin Michiel Meeuszone, wiens bezit gerekend werd op 234 lb., had geen schulden, maar een te goed van 120 lb. (bijlage, 7). We kunnen er nog de kleermaker Gossin Everwyn bijvoegen, die 44 lb. bezat en veel te goed had van geleverd werk (bijlage, 16). Een van de gijzelaars die te Gent verbleven, namelijk Jacop den Buersemaker, bezat 72 lb.; zijn te goed beliep 42 lb. 10 s. tegen over een schuld van 24 lb. 12 s. (bijlage, 9).

In al de andere inventarissen overtreffen de schulden het te goed. De poorter Daniel van Poperinge, waarvan het

zuiver bezit 744 lb. bedroeg, had een te goed van 664 lb. 16 s. en voor 1269 lb. 16 s. schulden (bijlage 2). Het bezit van den brouwer Matthys Bouds werd geschat op 410 lb., na aftrek van 216 lb. schuld (V, 12). De vleeshouwer Jan van Moerkerke had, na afrekening van 230 lb. 8 s. schuld, nog een bezit van 324 lb.; ook de meid was niet betaald en had 12 lb. te goed (bijlage 6). De schipper Jan van Biervliet, bij wie het zuiver bezit geschat werd op 240 lb., had een te goed van 784 lb. 16 s., tegen over een schuld van 2458 lb. 4 s. (bijlage 8). De schrijnwerker Pieter van Lembeke bezat 144 lb., na afrekening van 60 lb. schuld (V, 7); en de kleermaker Jan Schyne, die aangeschreven stond met veel schulden, bezat evenveel (IV, 28). Een wever, Willem Maes, met een zuiver bezit van 132 lb., had ook veel schulden (IV, 30). Jan de Haze hezat 120 lb., na aftrek van 48 lb. schuld (IV, 3). Een ander wever, Pieter de Grave, had voor 168 lb. schulden, zijn zuiver bezit beliep 120 lb. (bijlage 17). Bij den tegeldekker Willem Dankaerd, met een bezit van 84 lb., waren ook veel schulden vermeld (III, 15). De kinderen van de gestorven bakker Bazelis de Mets verzaakten aan de erfenis van hun vader, omdat er te veel schulden waren; deze erfenis werd dan verkocht aan vreemden voor 42 lb. (II, 88). De makelaar Willem van den Paradise, waarvan het zuiver bezit geschat werd op 48 lb., had voor 108 lb. schulden (bijlage 13). Mathieus Christiaens, gesneuveld te Rozebeke, bezat ook 48 lb., zijn te goed bedroeg 19 lb., en zijn schuld 187 lb. 4 s. (IV, 42). De zouthandelaar Jan Keyser, met een schuld van 281 lb. 8 s., bezat slechts 30 lb. (bijlage 15). De gevluchte opstandeling Jan Ekaerd had 300 lb. schuld en zijn bezit bedroeg slechts 20 lb. (III, 8). Willem van de Capelle uit Zuid-Beveland, die ook gevlucht was, had 18 lb. schuld, zijn zuiver bezit bedroeg slechts 8 lb. (III, 17). De paternoster-maker Jacob Baervoet, die een inboedel bezat van 84 lb., werd na aftrek van de schulden geschat op 10 lb. (bijlage 31).

Van een weduwe, waarvan de man Jan Sappe te Rozebeke sneuvelde, en die daarna zelf overleed zonder erfgenamen, werden de meubels verkocht voor 22 lb. 4 s. De schulden bedroegen 11 lb. 8 s., de te betalen huishuur 1 lb. 9 s., de uitvaart 2 lb. 15 s., het loon van de personen die ze verpleegd hadden in haar ziekte 1 lb. 10 s., en de kosten van doodkist en graf 1 lb. 4 s. Voor de graaf bleven slechts 3 lb. 18 s. over (IV, 44).

De gevluichte smid Pieter Coukermoes had 165 lb. schuld; de helft van zijn meubels en zijn smisalaam konden geen koper vinden omdat er te veel schuld was (bijlage 26). Om dezelfde reden werd geen betaling geeist van de erfgenamen van de onthoofde Jacop Hoeme (II, 12). Dit gebeurde ook met het goed van Gheraert Quintin, Coppin van Stookevelt en Clays Vyd (IV, 39, bijlage 33, en II, 21).

VII. WOONPLAATS VAN DE OPSTANDELINGEN.

Voor zover het mogelijk was, heb ik nagegaan waar de personen woonden, waarvan het goed verbeurd werd.

Voor zes en zestig personen kon de woonplaats gevonden worden. Wat hierbij opvalt is dat de negentien wevers niet ver van de vesting woonden²¹, dus op een zekere afstand van het centrum van de stad. We vinden er twee vermeld op de vesting zonder nadere bepaling, namelijk Jan Kiel (IV, 36) en Heinric Dominus (IV, 49). Eén op de vesting tussen de Smede- en Ezelpoorten: Pauwels Storem (III, 2). Vijf bij de Ezelpoort, waarvan vier te Cattevoorde (in de omgeving van de huidige Raam- en Gieterijstraten): Pieterkin en Gillekin Perbome (VI, 7); Willem Roegiers (bijlage 18) en Pieter van der Sloot (IV, 55, 56); en één in de Ezelstraat, namelijk Clays van den Boongarde (bijlage 19). Twee bij de Smedenpoort, namelijk Jan van de Walle in de Kleine Sint-Janstraat

(21) Volgens J. Gailliard, *De ambachten en neringen van Brugge*, Tweede deel, Brugge, 1854, bl 60, werden de linnenwevers vroeger *vestenaren* genoemd, omdat ze meest allen beneden de stadsvestingen woonden.

(IV, 20) en Pieter de Grave in Sint-Maartensbilk (bijlage 17). Vijf bij de Gentpoort : Willem Maes bachten Leestkin (Boninsvest ; — IV, 30), Pieter Annys in de Vylrestrate (Violierstraat ; — IV, 66), Jan den Clerc op Boninwal (Gapaardstraat ; — IV, 65), Heinric den Wale in de Clolhamerstrate (Jacobijnessenstraat ; — V, 16), en Gheeraerd de Buc, linnenwever, in de Oude Gentweg (III, 13). Twee bij de Komvest : Michiel Dume, bij het Sinte Claraklooster (Sinte-Clarastraat ; — V, 23), en Clais den Neve in de Baliestraat (IV, 73). Eén bij de Dampoort : Roeger den Grooten bachten Stuvemberg (tussen de Snaggaerdstraat en de Dampoort ; — IV, 71, 72). En tot slot één bij de Kruispoort, namelijk Jan de Lepelare in de Ser Zegherstrate (Kwekersstraat ; — IV, 58).

Van de twee volders woonde de ene, Lamsin Smet, in Groeninge (IV, 68, 69) en de andere Gillis van Zynghem bachten Walle (Walplaats en -straat ; zie bijlage 21).

Van de drie timmerlieden woonde Jan Brune op het Sint-Jacobplein (VI, 5), Jacop van den Werve in de Nieuwe Zac (Zakske ; — III, 11), en Gheeraert de Wulf op de Steenhouwersdijk (IV, 26).

De wielmaker Pselin Capellaen woonde op het Zand (Vrijdagmarkt ; — II, 76) ; de smid Jan Zuutvoet in de Minderbroedersstraat (V, 12) ; de messenmaker Hannekin Michiel Meeuszone in de Zwarte Leertouwersstraat (bijlage 7), evenals de tegeldekker Willem Dankaerd (III, 15). De metsersknaap Pieter Loys woonde op Stuvemberg (IV, 6), evenals de kleermaker Jan Schyne (IV, 28) en de schoenmaker Jan Otte (IV, 34). De paternostermaker Jacob Baervoet woonde in de Carmersstraat (bijlage 31) en de oude kleerkoper Willem Brantin in de Moerstraat (bijlage 23). De barbier Willem Staessin woonde in de Korte Winkel (bijlage 10), de kaarsgieter Lauwers van Coolkerke bij de Predikheren (tussen de Langestraat en de Predikherenrei ; —

bijlage 14), en de vleeshouwer Jan van Moerkerke achter Sint-Salvators (bijlage 6).

We kennen de woonplaats van twee hosteliers : Joris van Roengeville woonde in de Naaldenstraat (bijlage 4) en Pieter Huerel in de Vlamingstraat (bijlage 5). De makelaar Willem van den Paradise verbleef in de Langestraat (bijlage 13). De houder van een badstoof, Jan Hellin, woonde in de Moerstraat (bijlage 34). De zouthandelaar Jan Keyser woonde bij de Eekhoutbrug, waarschijnlijk op de Rozenhoedkaai, die vroeger Zoutdijk heete (bijlage 15). De schipper Jan van Biervliet was gevestigd op de Potterierei (bijlage 8) en de brouwer Mathys Bouts in de Noordzandstraat (IV, 46).

De bleker Coppin van Stokevelt woonde buiten de Katelynepoort, langs de huidige Steenbrugse Wandeling, bij Screybome (Lappersfort) (bijlage 33). Wouter de Puud, die waarschijnlijk hovenier was, daar er twee spaden vermeld staan onder zijn arm bezit, woonde in het Zandstraatje (verdwenen in de hovingen van het groot Seminarie op de Potterierei ; — bijlage 27).

Meester Jacob Scotelare, stadspensionnaris en koopman, woonde in de Lange Winkel (Spanjaardsstraat ; — V, 24) en de stadsklerk Gillis de Hond in de Steenstraat (VI, 6).

De lijnwaadhandelaar Pieter de Winter, die tot kapitein van de stad aangesteld werd door Filips van Artevelde, woonde in de Oude Burg (VI, 2). We kennen de woonplaats van drie gijzelaars die te Gent moesten verantwoorden voor hun stad, en die tot de vooraanstaande burgers behoorden : Daniel van Poperinge woonde op de Vrijdagmarkt (bijlage 2), Willem Snellaers in de Oude Zak, op den hoek van de Leeuwenstraat (IV, 9), en Pieter Witstert in de Hallestraat (bijlage 3).

De andere Bruggelingen vermeld in de verbeurdverklaringen en waarvan we de woonplaats kennen, waren Arnout Algote, in de Kandelaarstraat (IV, 38) ; Mathys

den Brunen in de Oude Gentweg (IV, 43, 44); Mathieus Christiaens in de Maagdenstraat (IV, 42), Willem van Damme in de Eekhoutstraat (IV, 60); Clais metten Gelde in de Sint-Gillisdorpstraat (V, 18); Jan Godscalcs in de Smoutstrate (nu verdwenen, ze liep van de Oude Zak naar de Beenhouwersstraat; — IV, 43); Mactild Janszoens in de Willemijnendreef (IV, 24); Augustijn de Moor in de Wulfhage (Wulfhage- of Beenhouwersstraat; — V, 9); Pieter Quaethane in de Hauwerstraat (IV, 57); Hannekin van Ramsbeke bachten Walle (Walplaats of -straat; — IV, 67); Pieter van Risele in de Sint-Amandstraat (IV, 59); Michiel Scaerlaken in de Zilverstraat (IV, 54); Clais Slimpin op de Vlamingdam (V, 10, 14); Pieter van der Stove op de Steenhouwersdijk (V, 19); Jan Telre in de Hauwerstraat (IV, 70); en Jan van Tielt op Scottendijc (Sinte-Annarei; — I, 41).

VIII. OPSTANDELINGEN DIE EEN POLITIEKE ROL SPEELDEN VOOR 1382.

De terechtgestelde Jan Alout, wiens weduwe een transactie sloot over zijn goed voor 144 lb. en 3 marc 9 lood zilver, was in 1378 tweemaal belast met een zending door de stad; eerst naar de werken van het nieuwe kanaal naar de Leie te Sint-Joris-ten-Distel en daarna naar de graaf²².

De gebannen schipper Jan van Biervliet, was schepen van Brugge in 1378-1379 en 1381-1383²³.

De terechtgestelde schoenmaker Jan Brand, wiens bezit verkocht werd voor 138 lb., was in 1379 schaarwetter²⁴.

(22) Rekening I, n^{rs} 45 en 62. L. Gilliodts, *Inventaire des Archives de la Ville de Bruges*, IIe deel, bl. 370 en 373.

(23) Zie bijlage n^r 8 en L. Gilliodts, *Inventaire*, II, bl. 365 en 407.

(24) Rek. II, n^r 10; en *Inventaire*, II, bl. 393.

De gevluchte Jacob de Brauwere, wiens bezit geschonken werd aan de keukenmeester van de graaf, werd in 1378 als afgevaardigde van de stad gezonden naar de graaf en in 1380 naar Gent ²⁵.

Jacop van der Colve, voor wie de baljuw twee schulden ontving en veel zilverwerk verkocht, samen voor 1442 lb. 7 s., was in 1380 afgevaardigde van de stad te Gent ²⁶.

De gesneuvele timmerman, Jan de Crooc, over wiens goed een transactie gesloten werd voor 96 lb., maakte in 1378 deel uit van een Brugse deputatie naar de graaf; later was hij kapitein van 25 serjanten in het beleg van Oudenaarde ²⁷.

De gevluchte scheerder Jacob Dankaerd, wiens goed verkocht werd voor 54 lb., was in 1379 vaandrig en in 1381 kapitein van serjanten te Kortrijk ²⁸.

De gesneuvelde wever Jacop de Hont, over wiens goed een transactie gesloten werd voor 18 lb., was in 1381 schepen van de stad ²⁹.

Jan f. Clais, die sneuvelde te Rozebeke, en wiens bezit verkocht werd voor 12 lb., was in 1378 dizenier bij het beleg van Oudenaarde ³⁰.

De zouthandelaar Jan Keyser, die sneuvelde te Rozebeke, maakte in 1378 deel uit van een Brugse deputatie bij de graaf te Dendermonde ³¹.

De gevluchte huidevetter Jan de Vos, bij wie huiden en alaan verkocht werden voor 230 lb. 16 s., was in 1379 belast met het voeren van onderhandelingen met de graaf; in 1381 bekleedde hij het ambt van thesaurier van de stad Brugge ³².

De gevluchte wever Lodewijc de Vos, waar het meeste

(25) Rek. II, 87; en *Invent.*, II, bl. 312 en 387.

(26) Rek. II, 141 en 142; en *Invent.*, II, bl. 385 en 386.

(27) Rek. I, 22; en *Invent.*, II, bl. 373 en 374.

(28) Rek. II, 97; en *Invent.*, II, bl. 376, 391, 401 en 409.

(29) Rek. II, 129; en *Invent.*, II, bl. 407.

(30) Rek. II, 128; en *Invent.*, II, bl. 390.

(31) Zie bijlage, n° 15; en *Invent.*, II, bl. 373.

(32) Rek. I, 24; Rek. II, 85; en *Invent.*, II, bl. 373 en 407.

goed gestolen was en het overige verkocht werd voor 26 lb. 8 s., was raadsheer van de stad in 1378 en 1381³³. In de lijst der Brugse wevers staat hij vermeld als « dher Lodewijc de Vos » ; hij was dus waarschijnlijk geen gewone wever, maar een ondernemer³⁴.

De gebannen mercenier Pieter van der Zole, wiens vrouw later vluchtte naar Gent, en bij wie voor 120 lb. goed verbeurd werd, was in 1381 een van de hoofden van de stad Brugge³⁵.

IX. ANDERE INLICHTINGEN.

1. *Ambachtsgerief.*

In de inventarissen staan slechts weinig vermeldingen van ambachtsgerief.

Pieter de Winter, door Filips van Artevelde tot kapitein van Brugge aangesteld, was lijnwaadkoopman. Zijn vrouw had een verkoopstal in de halle, waar men 3116 ellen lijnwaad vond. Bij de kraan lagen twee vaten wede waarmee het lijnwaad blauwgeverfd werd, en die aan Pieter toebehoorden (I, 52 ; IV, 15).

Jan van Varsenare was lakenkoopman, die zijn lakens deed bewerken door ambachtslieden. Zo werden twee lakens aangeslagen bij Jan den Quinkel die ze bewerkte en als loon 7 lb. 4 s. ontving (I, 57).

De stadspensionaris Jacob Scotelare was zeer rijk. Hij bezat talrijke huizen, want vier stadswerklieden waren belast met het schatten en het verkavelen van deze huizen. Van hem werd zeem verbeurd en hij bezat een verkoopstal in de

(33) Rek. II, 77 ; en *Invent.*, II, bl. 467.

(34) Zie H. van Werveke, *De koopman-ondernemer en de ondernemer in de Vlaamsche lakennijverheid van de middeleeuwen*. Kon. Vlaamsche Academie van België. Mededeeling van de Klasse der Letteren. VIII, n° 4. 1946.

(35) Reken. II, 2 ; Rek. V, 3 ; en *Invent.*, II, bl. 467.

kruidhalle, die verkocht werd aan zijn vrouw voor 180 lb.³⁶

In de inventarissen der wevers, vinden we slechts eenmaal drie weefgetouwen en dan nog bij een lijnwaadwever Willem Roegiers, die in een strooien huisje woonde te Cattevoorde, en wiens bezit geraamd werd op 22 lb. (bijlage 18). De wever Pieter de Grave, die een bezit had van 180 lb., bezat twee weefgetouwen (bijlage 17). Clays van den Boongaerde bezat één weefgetouw (bijlage 19); Jan Kiel een weefgetouw en veel stukken van oude weefgetouwen (IV, 36); en Willem Maes een oud gebroken weefgetouw (IV, 30).

Van de huidevetters bezat Jan Ryckolf 100 huiden in een put (bijlage 12), en Jan de Vos slechts 12 huiden die gereed waren en verkocht werden tegen 15 lb. 12 s. per stuk (I, 24); later werden de overige huiden en het ambachtsgerief verkocht voor 216 lb. (II, 85).

De schoenmaker Pieter Daniels, die een weduwe naliet met zeven kindertjes, bezat 61 paar schoenen, twee paar overschoenen, veel leesten en een weinig leder (bijlage 30).

Bij de grauwerker Jacob van Orchies werd een vat met 42 temmer (van 40 stuks) zweedse vellen en 23 temmer schevenessen (een soort pelsen) verkocht (II, 150).

Bij de brouwer Mathys Bouts werd het gebrouwd bier, na aftrek van de kosten, geschat op 61 lb. (I, 9). De arme bakker Jan de Grote bezat slechts wat meel en wat brandhout (bijlage 25). De kaarsgieter Lauwers van Coolkerke bezat veel roeten kaarsen (bijlage 14).

Bij twee smeden wordt het smisgereedschap vermeld; voor Jan Zuutvoet «de smesse, 3 hanebilte, de allame vander smesse, de slypstenen, 2 vaten ozemonts (Zweeds ijzer), 12

(36) Rekening IV, uitgaven; en II, 135. In de Kruidhalle werden vooral producten uit Zuid-Europa verkocht: as, tin, vijgen, garen, zeem, Spaanse wol (deze was van mindere hoedanigheid en werd daarom verwezen naar de Kruidhalle). Het reglement van de Kruidhalle, uit het jaar 1304, staat afgedrukt in het derde deel van het *Hansisches Urkundenbuch*, onder n° 624.

roeden yser», alsook een verkoopstal in de « meshalle » (V, 12) ; bij Pieter Coukermoes vinden we een aambeeld, het smisgereedschap, een deel hoefijzers, twee tangen en 26 « kaerven » of kerfstokken waarop de schuld ingekerfd stond voor het beslaan van de paarden van 26 klanten, alsook voor 12 lb. kolen (bijlage 26). Bij de messenmaker Hannekin Michiel Meeuszone, die naar Gent gevlucht was nadat zijn vader te Rozebeke sneuvelde, was er een smis met het messenmakers gereedschap en vier slijpstenen ; in afwezigheid van Hannekin, werd het werk voortgezet door een kleine knecht (bijlage 7 ; I, 4).

De paternostermaker Jacob Baervoet bezat een slijpsteen (bijlage 31). De draaier Stevin van Anderne had veel doodkisten en veel andere kisten, waarop hij veel schuldig stond (bijlage 24).

De schipper Jan van Biervliet bezat zeven « scuten », waarvan enkele in slechten staat (bijlage 8) ; ook de brouwer Mathys Bouts bezat een oud slecht schip (IV, 46).

Bij de schachtmaker Pieter Witstert vond men een deel schachten van lanssen, alsook snoeren, misschien voor bogen (bijlage 3).

Jan Pillaerd was waarschijnlijk wijnhandelaar, want zijn vrouw sloot een transactie met de baljuw voor 60 lb., en daarbij een vat wijn van Ostie geleverd aan de keuken van de graaf (I, 3).

Bij de ketelslager Pieter Roels werd zijn goed verkocht voor 54 lb., en daarenboven voor 22 lb. 4 s. keukengerief, « hallame van der cokene », te leveren aan de graaf (II, 29).

Wouter de Puud, die waarschijnlijk hovenier was, bezat twee spaden (bijlage 27).

Van twee opstandelingen had de vrouw een eigen beroep. Deze van de wever Jan de Clerc, die sneuvelde te Rozebeke, was « hoenrecutsighe » ; ze verkocht dus hoenders (IV, 17).

En de weduwe van Quintin Raes, die buiten de vesting woonde, en op het land van de Karthuizers twee lijnen (29 a. 49 ca.) oude meekrappen bezat, was een « melkighe » ; ze had twee kleine kinderen van haar eerste echtgenoot, waaraan ze, over hun vaders deel, 36 lb. schuldig was. Haar gerief bestond uit « vele melctubben (melktonnen) ende melcteelen (melkvaten) » (IV, 18).

De hostelier Joris van Roengeville bezat een boek (Bijlage 4).

2. Zilver.

Het zilver dat gevonden werd bij de opstandelingen was zeer gezocht. Van Jacob van der Colve werden 89 marc en 9 lood geleverd aan het grafelijk hof (II, 142), evenals het zilverwerk van mevrouw van Straten (II, uitgaven).

De « financemeester » kocht van het verbeurd zilver 43 marc en 11 ½ lood tegen 5 lb. 16 s. de marc, en daarna nog 28 marc, samen voor 504 lb. (I, 51). Bij Jan Alout werd een overeenkomst gesloten tussen de vrouw en de baljuw voor 144 lb. en 3 marc en 9 lood zilver (I, 45, 62). Bij de teerlingmaker Michiel Ruekelin vond men 24 marc en 4 lood zilver, waarvan er 9 marc en 9 lood verkocht werden als aandeel van de graaf, tegen 7 lb. 4 s. (I, 61).

3. Wapens.

Drie Brugse burgers bezaten een volledige wapenrusting.

De poorter Willem Koucke beschikte over een pantser, twee scheenplaten, een helm met zijstukken, twee handschoenen, een tweesnijdende strijdbijl en een zwaard (Bijlage 1).

De hostelier Pieter Huerel bezat een voetboog, een helm, vier zwaarden, twee paar « balancheron » (?), een paar achterlappen en twee ijzeren kousen (Bijlage 5).

Bij de poorter Jacob de Buersemaker vond men een pantserhemd, een borstplaat, een ketelhelm met een « hontsknevelare) » (?), een paar scheenplaten, een paar ijzeren handschoenen, een zwaard en een strijdbijl (Bijlage 9).

4. *Verdere Inlichtingen.*

In de taverne van de gevluchte Oosterling Heinric Herbrecht, die ook wijn geleverd had aan de stad, werden 28.200 miten kleingeld gevonden. De baljuw verkocht deze per gewicht aan de « joncwvven » of meiden van de Sint-Donaasen O. L. Vrouwkerken, die ze kochten tegen een lb. parisise het pond gewicht. Voor deze prijs waren ze gewoon het offergeld uit hun kerken af te kopen (II, 148, 139).

Niet al het verbeurde goed werd verkocht. Het achtergelaten goed van Loys Borchgraven werd geschonken aan zijn vrouw en zijn knecht (II, 75). Het goed van Jacob de Brauwere werd geschonken aan een van de keukenmeesters van de graaf (II, 87). De roerende goederen van de kaarsgieter Lauwers van Coolkerke werden geschonken aan de vrouw en aan de kinderen; alleen het huis werd verkocht (bijlage 14).

X. BIJLAGEN.

Enkele Boedelinventarissen.

Over de meubels en de klederen van onze veertiende eeuwse voorouders weten we zeer weinig. In de baljuwrekeningen treft men soms inventarissen aan van het goed van bastaards of van vreemdelingen die stierven zonder erfgenamen. Het zijn gewoonlijk arme mensen.

In de rekeningen van de verbeurde goederen vinden we inventarissen van het bezit zowel van rijke als van arme opstandelingen. We krijgen er een volledig overzicht van het bezit van de verscheidene klassen der Brugse bevolking. Wat ons opvalt is het gemis aan die kleinigheden die onze huiskring gezellig maken, namelijk beelden, prenten, enz.

De rekeningen der verbeurde goederen en de slotsom van ieder verbeurdverklaring werden opgemaakt in ponden (lb.), schellingen (s.) en deniers (d.) paretis, het twaalfde deel van de ponden, schellingen en deniers groten (gro.).

Enkele van de gebruikte vaktermen werden opgenomen in een kort glossarium. Voor verscheidene termen echter kon de betekenis niet gevonden worden.

A. INBOEDEL'S VAN RIJKE INWONERS.

1. *Willem Koucke, poorter.*

Willem Koucke poortere in Brucghe, gheboren vut Inghland, gestorven.

Ghearresterd onder zine weduwe, mits dat sine aeldingers Inghelschen zijn, de pertseelen hier naer volghende. Eerst in ghelde 30 lb. groten. Item in zelve 1 scale, 1 pladin nap. Item in wullen ontrent 8 lb. gro. Item 1 stoop flessche, 1 vierendeel flessche, 1 pinte flessche. Item 2 tenin stopen, 5 vierendele, 2 candelaren, een groot beekin. Item 5 scrinen onder cleene ende groot, 3 lisen, eene cleene beekin. Item eenen pansier, 2 pipen, 1 huve met kaken. Item 2 handscoen, eene baerdhaex, een zwaerd. Item 6 bedden onder quaet ende goet, alle ghestoffert elc naer zijnre waerde, 1 lettelkin houdt, 1 lettelkin torven, 6 boffetten. Item 2 frox die der weduwe zijn ende 3 caproenen zonder knoppen. Item 't huus daer soe in woend ende 't half huus der naest. Item 2 witte ketelen, 2 zwarte ketelen ende 1 mottaline potten, 1 spit, 2 wenders, 2 staelysers. Item 18 sticken scotelen onder cleene ende groot. Item eenen zac meels. Item eenen omhanc omtrent der vrouwen bedde. Item 4 bandleederen, 16 zittecussens. Item 1 flessche van 2 stopen. Item 4 oorcussens cleene, 3 zetele. Item 2 taflen 4 scraghen. Item so es men der voorseider weduwen sculdich also soe verclaerde ende over gaf. Eerst Jan van Bouchoute 50 lb. gro. Item Jan uten Rosen 4 lb. 16 s. gro. Item Jan Woesteland te Brucghe 50 s. gro. Item Olevier Rijcquaerd te Brucghe 40 s. gro. Item Jan Volpond te Brucghe 19 lb. gro. Item de joncvrouwe Lotiers weduwe 6 lb. 6 s. gro. Item der vrouwe Scouthetens te Brucghe 14 s. gro. Item de vrouwe vander Noordpale te Brucghe 10 lb. gro. Item Olevier de Conine te Brucghe 11 lb. 5 s. gro. Item Jan f. Symoens te Brucghe 5 lb. 10 s. gro. Item Gillis vander Velde te Brucghe 4 lb. 6 s. gro.

Ende dit eist de voorseide weduwe sculdich es :

Eerst Lambrecht Buswoerden 26 lb. 8 s. gro. Item Adame Goriyens

45 lb. gro. Item den zelven Adame 20 lb. gro. Item joncvrouwe Boelres van huushuere 28 s. gro. Item Janne Herlym 2 lb. gro. Item Janne den Dievel 30 s. gro.

Vercocht mijns heeren deel van al desen pertselen Janne der weduwe svorseits Willems, mits dat zoe blijft in alle de sculden die de voorseide Willem sculdich bleef, ghelijc dat verclaerst staet in ene cirographen, omme 600 lb.

Rekening IV, n^r 29.

2. *Daniel van Poperinghe, poorter.*

Van den goede Daniels van Poperinghe, ghiselle te Ghend ende van danen ghetrocken in Zeelant daer hi es ghestorven als fugityf om causen van moyten.

Eerst ene heltscede van enen huus staende bi der Vrydachmaerct, daer de weduwe tsvorseyts Daniels nu wuent met 52 s. gro ewelyc cheins der ute ghaende, al gheheel ende metten landcheinse diere ute ghaet, die de weduwe also soe seit niet ne weet. Item 2 andere husen staende in de Dweerstrate met 53 s. gro. 's iaers ewelyc cheins ende metten landcheinse der ute ghaende. Item 1 ander huus staende inde Zuudsandstrate, naesten Jans huus vanden Popeliere of een zide ende Willems Backers huus of ander zide, mit 15 s. gro. 's iaers ewelyc cheins der ute ghaende. Item de helt van eenre love staende up de Reye tusscen der Noortsantbrughe ende der Zuutsantbrughe, metten landchense diere ute ghaet, die men niet ne weet. Item twee cameren staende in Sinte Trudenstraetkin bider veste metten laste. Item 1 huus in Groeninghe metten laste. Item 20 s. gro. 's iaers ervelike an 1 huus staende inde Zuudsantstrate, toe behorende Gillis den Proost. Item 4 s. gro. 's iaers eweliker renten an 1 huus bi den Westvleeschuse. Item in baterien de werde van 18 lb. gro. Item in tinninnen werke, selvere ende cledere ghepryst 18 lb. gro. Item de bedden ende 't lynwaed van den huus ghepryst 5 lb. gro. Item 't facelment achter huse van bedden, scrinen, banken, stoelen, taflen, scraghen ende ander plonder ghepryst 30 s. gro. Ende met 55 lb. ende 8 s. gro van insculden. Ende dese pertselen belast met 105 lb. 16 s. gro. van uutsculden naer 't overgheven van der wedewen.

Vercocht myns heren deel van al desen vorseiden paertselen der weduwen tsvorseyts Danieels, met dat soe blijft in de scult, om 372 lb. *Rekening V, n^r 11.*

3. Pieter Witstert, schachtmaker.

Van den kindren Pieters Witsterts van tsorseits Pieters goede, ghebannen van moyten bi der wet van Brucghe. Eerst 1 huus staende naester niewer halle upten houc van enen denen straatkinne, met 12 s. 6 d. gro. 's iaers der utegaende. Ende die t'achtere van 4 jaren. Jtem 't sestendedeel ende 't vier ende twintichste deel van enen huus daer naest. Jtem drie vierendeel an een huus ten Hoye metten laste die men niet ne weet als noch. Jtem 't huus daer hi wuende staende an den wissel, te sinen live om 4 lb. gro. 's iaers te betaelne die van Sinte Donaes, daer of es men hemleden 't achter 7 lb. gro. en varync noch 4 lb. gro. Jtem 1 bedde alsoo 't staet, 1 mans froc, 1 vrouwen voeders, 1 vrouwen froc met saye ghevoedert, 1 dobbele clocke, 1 vrouwen roc, 1 deel gharens, 1 grote scrine, 7 cleene beddekinne, 6 paer slaepplakene, 2 flasschen, 2 vierendele, 1 mortier, 1 quade scaperade, 2 paer scraghen, 1 staelysere, 1 yser wendepanne, 1 lavoer, 16 stix scotelen, platelen ende sausieren, 1 tinnin stoop, 1 vrouwen riemkin sonder smelt met selvere beslegghen, 1 quaet scrinekin, 1 bedde cleet, 3 cussinne, 1 fortsierkin, 6 oorcussinne, 8 stix scolakene ende dwalen, 1 wit ketel, 3 zwarte ketels, 4 mottalinne potten, 1 quaet becxin, 1 tafle, 1 tinnin zoutvat, 1 deel scuppen, 1 deel scachten van glavien, vele ouder futselinghe, 1 deel Poperinxer matten, 1 deel sneesen. Met 14 lb. gro. van insculden die hem der stede Brucghe sculdich es, ende noch Clais de Smet 20 s. gro. Ende Griele Toolnaers 10 s. gro. Jtem es de vorseide Pieter sculdich den wesen Jans Smouters 10 lb. gro. ghewedt als weseghelt. Jtem Jan den Smoutere 3 lb. gro. Ende an dese vorseide paertselen hebben de kinder Pieter Witsterts vorseit de helt, want sy met hem saten onverdeelt van haerre moeder doot. Voord staet de vorseide Pieter allene in calaengen van 30 lb. gro. jeghen Janne van Thorout ende sinen gheselle diene verborgheden dat hi te Riselle trecken soude ende daer bliven te myns heren wille, als hi quam van Ghent ute sinen gheselscepe, 't welke hi niet ne vulquam ende trac wech sonder oorlof, daer of de borghen ghecalengiert waren. Ende zij vermeiten hem up de wet van Brucghe dat hise scadeloos beloofde te quitene.

Ontfanghen van myns heeren dele van desen vorseiden paertselen, vercocht Copkinne ende Hannekinne, svorseits Pieters kinderen, de welke bliven in allen laste ende uutsculden ende insculden : 100 lb. *Rekening V, nr. 21.*

4. Joris van Roengeville, *hostelier*.

Joris van Roengeville, bedraghen van conspiracien, ghevloen.

Zijn wijf hier over ghegheven. Eerst sine stede staende in de Naeltstrate bi Jacops van Aertrike, daerin ghearrestert : eerst jn de slaep camere een groot breed bedde ghestoffeirt metten ombancke, eenen zetel, een cleene scrinekin, 2 lisen, 1 vondtafle, eenen voetbooghe, 12 cussene met aermen ghewrocht, 1 drichoir, een coufer, een scrinekin met 2 laden, 1 coetse met eenen smalen bedde, 3 bandederen, 3 oorcussene, een sticke lakens, 1 kemmeneel. Jtem in een ander camer : 8 bedden met coetsen ende met datter toe behoord. Jtem noch in een andere camer 7 bedden. Jtem noch in een ander camer 1 beddekin ghestoffeirt, een handvat, een lijs, 1 tafle, 2 scrage. Jtem in ander camer 2 bedden ghestoffeirt, eenen zetel, 1 tafle, 2 scraghen. Jtem noch in twe andere cameren 8 bedden. Jtem in de kokene 4 motalinne potten, 5 akers, 5 pannen, 2 yseren speten, 2 roosters, een hancyser, 2 staelyseren, 1 scaprade, 1 docke, 3 dosinen teninswerx, 2 grote pannen. Jtem in de spende : 1 scaprade, 1 scrine, 3 vierendelen, eenen stoop, 4 flesschen, 12 stix scolakene, 12 stic dwalen, 6 candelaers. Jtem beneden jnt zaelkin : 1 tafle, 2 scraghen, 1 lijs, 1 drechoir, eenen bouc, 3 handvaten, 3 beckine, een bang, 6 kemeneelen. In den vloer beneden : 1 lijs, 1 tafle, 2 scraghen, eenen zetel, 1 dritsoir, 3 bancken. Jtem 2 faelgen. Jtem 18 boffetten.

Vercocht mijns heeren deel van desen paercelen den wive 's vorseits Joris mits dat soe bleef in de scult omme 744 lb.

Rekening III, n° 16.

5. Pieter Huerel, *hostelier*.

Pieter Huerel, wonende ten Hane in de Vlaminchstrate, ghevloen ende gheruumt.

Eerst thuus ten Hane daer hi woenden, met 113 lb. 10 s. parisiss 's iaers ervelike uitgaende. Jtem met 48 lb. par. 's iaers uitgaende ten live van Jtem met 48 lb. par. 's iaers der uitgaende ten live van, ende dese laetste 48 lb. of te lossene den denier omme 10 als hi wille dies 't huus es. Jtem 8 teninne kannen eic van 4 stopen, 7 flesschen van 2 stopen, een flessche van eenen stope, 9 stopen, 4 pinte, 6 andere flasscen, 12 vierendeel, 9 beckinne, 3 handvaten, 1 loodin lavoir, 10 pannen met oren, 3 crauwels, 4 yserinne lepelen, 2 visch pannen, 3 kettelen, 3 yserinne speyten, 2 moertieren, 2 wenders ende 2 capmessen.

Inde kuckenne : 4 staelysere 5 roosters, vive mottaline potten, 6 douzouinen sausieren, 30 diepe holle scotelen, 4 dousinen platelen, 26 andere platelen, 6 grote platelen, 2 hollen teelen, 4 tenine standers, 4 flasschen elke van tweeen stooopen, 4 andere flasschen, 3 vierendele, 14 stopen. Jtem 8 vierendele, 100 stocvisschen, 2 vaten beercores, 1 tonnekin aysijns, eene cupe met ghesoutene vleesche, 1 lettelkin bootren in eene cupe, een cupe zouts. 16 scolakens, 16 dwalen ende 6 andere, 3 frox, 1 cuers, 2 faelgen, eene clocke, 3 parijsche candelaers, 2 witte cuelcten, 3 breede bedden, 4 paer breedden lijnlakenen, 11 smale bedden, 6 paer smaelle lijnlakens, 10 saergen, een ombanc al gheheel, 3 banceledren, 12 cussene op de camere bachten. Jtem 2 blaewe banceledren, 2 saergen, 1 coetse, 2 witte cleedre, 2 lijsen, 2 branders, 3 scrinen, een drechoir, een banc, een pruische tafle, een foersierken, eenen mantele ghevoedert, 2 zeitels, 2 wambaissen, 1 taerge, 3 coetsen, 6 brootcoerve, een lij, 2 taflen, vier scragen, 2 branders, 3 dousinen cussene, eene scrine met roetinnenkersen, 2 branders, 1 tafele, 2 scragen, 4 bancken, een drechoir, 1 contoair, 2 vederieren, 12 scotelen, 7 stadelbarden, 1 scrine, 15 oercussenen, eene scrine met oude lijnwade, 2 bancken, een tonne met aerweten, 24 cussene van wapenen ende 3 banceledren der toe, 4 niewe scolakene, 3 dwalen, 10 zelvérine scalen, eene dousine lepelen, 6 tafle metten scragen, 4 lisen, een contoair, 4 tanghen, vele branders, 12 candelaers ende 3 groete branders, eenen voetboghe, 1 beckinneel, 4 zwaerde, 3 par balancheron, 1 par achterlappen, 2 yseren cousen. Jnt contoair vele dinx van specerijen, van brieven, van anderen dingen in cleene paertseelen, 1 mettaline moortierkin ; vele holds, torve ende berninghe.

Vercocht mijns heeren deel, hute gedaen de helt van den huus die mijn heere behout metten laste, Marien's vooseits Pieters wive, mits dat soe blijft in uitsculden ende insculden omme 120 lb.

Rekening III, n° 6.

6. Jan van Moerkerke, vleeshouwer.

Jan van Moerkerke, een vleeshauwere, balling zijnde bij wetten, die weder jn cam binnen Lippins tiden ; ende der naer, als mijn heere jnt land quam, vlo ende nu voer Yper lach metten viande.

Ghearesteerd onder zijn wijf. Eerst eene stede staende basten Zinte Salvatoors bij mer vrouwen van Straten, met 12 s. groten 's iaers

erfelike der uitgaende, van 4 jaren t'achter. Jtem 6 bedden ghestoffert. Jtem 5 scrinen, 4 lisen, een dritsoir, 3 taflen, 4 scragen, 2 tanghen, een staelyser, 2 ketelen, een flessche, een vierendeel, een dousine onder tenin scotelen, platelen ende sausieren.

Hier jeghen es Cateline 't wijf 't vorseits Jans sculdich Catelinen van den Dorne van weese goede 9 lb. groten, also zoe zeid. Jtem Claise den Man 30 s. gro. Jtem van biere 18 scilden. Jtem Betten haren joncwive 20 s. gro. Jtem Jacops weduwe van Roden 11 s. gr. Jtem der weduwen Clais van Moerkerke 6 lb. 13 s. gro.

Verocht mijns heeren deel Catelinen der weduwen, te Jookins voorseits Jans kinds bouf, van desen pertseelen 162 lb.

Ende boven desen zeit de voorseide weduwe dat haer ghenome waren 2 coen ende 3 scapen, 4 tonne vetvischs ghehaelt bij Janne van Bassevelde ende costen 6 lb. 10 s. gro. Jtem 11 huden. Jtem so was der ghehaelt een pac met cleederen wel waerd zijnde 6 lb. gro.

Ende van desen pertselen so staet soe onverlet ende oec mijn heere om hec zijn deel te vervolghe an de ghenoen dit allende.

Rekening IV, n^r 31.

7. *Hannekin, Michiel Meeuszone, messenmaker.*

Hannekin, Michiel Meeuszone, messemakere, ghevloen ende ghe-ruumt jn Ghend.

Eerst ghearresteerd onder zine voechden de helt van eenen huus staende in de Zwarteleder Tauwersstrate, dat zeer oud es ende qualike te ghereke, met 5 s. gro. 's iaers der ute gaende. Jtem der in de smesse, de smedallame van eenen messemakere, 4 slijp stene onder cleene ende groot. Jtem een bedde van 9 vierendelen, 3 smalle beddekine, 1 dobbel clocke. Jtem eenen kerel met witten ghevoedert. Jtem een ydel clocke, 1 coetse, een scrine. Jtem noch een scrine derin 3 tennen vierendele, eenen stoop, 2 zoudvaten, 15 stix onder scotelen, platelen ende sausieren, 1 tafle, 2 scraghen. Jtem noch eene scrine, een brandere, 10 zitte cussene, een bandleed, 4 oorcussene, 2 saergen, 2 scolaken, 1 dwale, 1 overslop, 1 huve met laken, eenen buckelare. Jtem een pladin napkin. Jtem een cleene zilverin riemekin, 3 boffetten, 1 zetele, een beekin. Jtem es men hem sculdich in onghereeder sculden ghewet up chaerters 10 lb. gro. Ende es te wetene dat ter laester rekeninghe mijn heere gherekent was 7 lb. gro.. mids dat doe de knecht cleene was ende niemene.

Vercocht desen pertselen Jacop Meeus ende Willem Cambiere rechezweers van den vorseiden Hannekine, midts dat zij bliven in de scult omme 150 lb.

Rekening IV, n^r 32.

8. Jan van Biervliet, schipper.

Van den wive Jans van Biervliet, van 's vorseits Jans goede, ghebannen van moyten bider wet van Brughe. Eerst 1 huus staende up de Reye an Snacghaerts brughe, verbonden in 37 lb. gro. der up beset met enen chartere. Ende der ute ghaet 11 s. gro. 's iaers te landcheinse, t'achter van 4 jaren. Jtem 1 huus met enen hout thune, daer ute ghaet 45 s. gro. 's iaers ende men eist t'achter van 5 jaren. Jtem 1 alf huus 1 achtendeel min, staende an 't vorseide eerste huus metten landcheinse. Jtem 7 scuten som zere te broken. Jtem 3 1/2 lb. gro. lyfrenten te ver Marien syns wyfs live, beset up een quaet te broken huus al te vallen, daer men niet of ontfanghen also vorseit es. 3 lizen, 1 dretchoir, 1 scipscrine, 1 scaperade, 2 taflen, 1 zetel, 3 bedden, 2 lodine watervate, 1 tafle, 1 paer scraghen, 36 stix tins onder scotele ende platele, 1 flassche van 2 stopen, 1 tinnin stoop, 4 quade ketele, 2 mottalinne potten, 1 zetel, 2 scraghen, 1 tafelkin, 2 branders, 2 staelyseren, 1 roostere, 2 mortiere. Jtem bedden ghestoffeirt, 19 cussinne, 1 culcte, 1 cronekin, 3 oorcussinne, 1 mantel gevoedert met witten lakene, 5 paer lynlakene, 2 witte rox, 1 caproen ghevoedert met selverinnen knoppen, 1 stic lakens van 2 ellen, 3 oorcussinne, 2 saergen, 1 vrouwen mantele met witten lakene ghevoedert met selverinnen knoppen, 1 dobbble clocke, 1 ydele clocke, 1 yvorin knyf, 1 froc ghevoedert met ganetten, 1 beckinneel sonder baerd. Jtem noch 4 bedden ghestoffeirt ende vele cabels, repen, hout ende vele misseliker plonderinghen. Jtem 1 groot hoop gaerden. Jtem 65 lb. 7 s. gro. van insculden onder quade scult ende goede. Jtem 204 lb. 7 s. gro. in uutsulden.

Ontfangen van myns heren dele van al desen vorseiden paertselen midts dat zoe blijft in den last vander sculd: 120 lb.

Rekening V, n^r 13.

B. INBOEDEL'S VAN WELSTELLENDEN INWONERS.

9. *Jacob de Buersemaker, poorter.*

Van 't goed dat bleef bachten Jacob den Buersemakers, ghestorven binnen Ghend, in zijn ghiselschap.

Daer es een breed bedde met eenre coetsen ende datter toe behoort al ghestofferd, 2 ellen lakens ende een halve. Jtem eene scip scrine ende eene ander scrine. Jtem eene keerlijs, een ander lijs, met 2 bandleedren. Jtem 6 zittecussene, 3 boffetten, een vontafle, 1 ander tafle et 2 scraghen, eenen zetel, eenen brootcoorf, 1 scapraede, 1 bade cupe. Jtem tenin werc, 4 plateel, 2 sausieren, 1 lavcir, 1 beekin, 2 candelaers. Jtem 1 ysere flessche. Jtem 1 halsberghuel, 1 boorst plate, 1 ketelhoet met eenre hontsknevelare, 1 paer pipen, 1 paer platine handscoen, 1 zwaerd, 1 haex. Jtem een duust torve, 1 hondert berninchouds. Jtem 2 froox, 1 dobbel clocke. Jtem 1 ydel clocke, 1 paer cousen, 2 caproene.

Jtem so es men den vorseiden Jacoppe schuldich :

Eerst Godscalc Rommel jnt rode : 15 s. groten.

Jtem Jan Inghelken Nachtegalle : 6 s. groten.

Jtem graue rode : 4 s. groten.

Jtem Jacob Honderwaerf : 5 s. groten.

Jtem een Zoetkin : 3 s. 4 d. groten.

Jtem een Callekin : 3 s. groten.

Jtem Coppin Jakemarc : 2 s. groten.

Jtem Jan de Boortoen : 12 s. 6 d. gro.

Jtem Pieter Meeus : 1 lb. gro.

Dit es dat Jacob vorseyt sculdich was :

Eerst van huushueren van 2 jaren t'achter, loopt : 30 s. gro.

Jtem van 's Coninx ghelde : 5 s. gro.

Jtem van eenen bastaarden kinde dat Jacob vorseit achter hem heeft ghelaten en dat 's Conin zyn breed nu houden moet, betaelt der voestere : 6 s. gro.

Jtem eenen pelsse werkere betaelt eenen ouden scilt.

Vercocht 't recht dat myne here hier an adde Steven de Buersemakere 's vorseids Jacobs broudere omme : 36 lb.

Rekening IV, n^r 27.

10. *Willem Staessin, barbier.*

Willem Staessin de barbier, gheruumd van moyten.

Vonden ende ghearresterd onder zine wijf. Eerst zijn stedekin,

jn den Corten Winckel up de Reye met 17 lb. paris is t's iaers der uitgaende. Jtem een ander stedekin bij S. Gillis met 6 camer en daer uute gaet 12 lb. paris is t's iaers, also men zaid. Jtem 3 zetelen, 4 boffetten, 3 beckine, 2 arme kannen, 1 mottaline pot, 2 kannen, 1 viendeel, 1 staelyser, 1 tanghe, 4 coorte dwallen, 1 lijs, 1 banclleet, 6 cussine, 1 streckebedde, 1 tafle, 2 scragen, 4 setelen, 2 branders, 2 clocken, eene quade zwarte faelge, 2 scrinen, 2 smale bedden ghestoffert, 7 paer slaep lakene ander quaet ende goet. Jtem in die camer en bij S. Gillis : 2 edelike bedden, een saerge, 1 lijs, 1 vontafle, 3 scrinen, 2 zetelen ende 4 boffetten. Ende vele sculden die zij sculdich zijn.

Vercocht mijns heeren deel Margrieten 's voorseits Willems wive ende zinen kinderen, ter bede van buerchmeesters ende der camere van Brughe, mits dat zoe blijft jn de scult omme 8 lb. gro., valent 96 lb.

Rekening IV, n^r 25.

11. *Gheeraerd de Wulf, timmerman.*

Gheeraerd de Wulf, temmerman, doot. Ende 't seste deel van den goede daer naer hem bleef es verstoorven up Janne den Wulf zinen zone, ballinc van moyten.

Daer bleef eerst 2 husen staende ten Hoeye met 8 groten tsiaers landseins der ute gaende, jn 't een woend de weduwe, ende zoude ghelden te hueren omtrent 16 s. groten, 't andere es verhuerd omme 16 s. groten t's iaers. Jtem noch een ander huus staende up Steenhauwers dijc met 12 groten t's iaers der utegaende, ende ghelt te hueren 40 s. groten t's iaers. Jtem zo zijne 2 smale bedden, 2 taflen, 2 scraghen, 3 stopen, 4 vierendele, 2 mottalinen potten, 2 lisen, 2 keminnelen, een beekin, 1 handvat, 2 pannen, 2 ketelen, omtrent 50 rauwe barden. Jtem 1 zetel, 2 scrinen, 6 oorcussine, 12 zittecussine, 2 banclleederen, 2 quade clocken, 1 mans karel. Jtem noch 2 bedden metten saergen, een oude plate ende 1 oude scoot. Jtem een quade roestighe ghorgiere, 4 paer slaep lakene. Jtem al Gherards temmerallame.

Allen desen paertselen van catelen uutghesteken d'husinge omme 36 silde, dar of min heere ghebuerd 't sestendeel, loop 7 lb. 4 s. par. Dies behout min heere in den husinghe mitsgaders Jans vorseits seste deel.

Rekening IV, n^r 24.

C. INBOEDEL'S VAN KLEINE BURGERS.

12. *Jan Ryckolf, huidevetter.*

Jan Ryckolf, doot te Rosebeke.

Ghearresteerd onder zine weduwe omtrent een hondert huden lighende in eenen pit jn de wette. Ende der up es hi vele sculdich also men zeit. Jtem 3 smale bedden met den slaep plakens ende 3 sargen, 6 cussene, een bancleet, eene scrine, eene zwarte faelge. Jtem eenen gevoederden froc, eenen stoop, 2 vierendeelen, 3 ketelen, een motalin pot, eene panne, een staelyser, een tafle, 4 scraghen, 12 stix onder scotelen, platelen ende saucieren.

Vercocht mijns heeren deel van desen paertselen den kinderen 's voorseids Jans ter beide van Pluenis Rijckolf, mits dat zij bliven in de scult, omme 28 lb.

Rekening IV, n^r 16.

13. *Willem van den Paradise, makelaar.*

Willem vanden Paradise, makelare, gheuisticijerd met den zwaerde.

Naer hem bleef eere stede met eenre woenste der naest, staenden tusschen der ouder Molembrugghen ende den Jacopinen, tusschen Michiels van Ysendicke ende Lauwers van Coolkerke, met 2 lb. gro. 's iaers uitgaende. Jtem noch met 40 s. gro. 's iaers uitgaende ten live van Janne Moermanne ende van zine wive. Eerst een ketele in een fournois, 4 andere kettels, 3 metaelline potten, 3 pannen, 3 beckine, 3 handvaten, 3 bedden, 4 coetsen, eenen omhanc, 2 ydele scrinen, eene scaprade, een drechoir, een deelkin zeems. Jtem so es de weduwe sculdich vanden cheinse van haren husen 9 lb. gro. ende ander sins vele ende soe heeft 4 cleene kinderkinne.

Vercocht mijns heeren deel der weduwen ter kinder bouf, mits dat soe blijft in de scult, ter bede van Zeger van Langhemaersch, omme 24 lb.

Rekening III, n^r 4.

14. *Lauwers van Coolkerke, kaarsgieter.*

Te Lauwers van Coolkerke, bi den Jacoppinen, gheruumt.

Jn eerste zijn huus staende bij den Jacoppinen. Jtem 4 bedden metten saergen der toe ende den slaep plakens, 5 oorcussene, 1 zwarte

faelge, 12 cussene, 2 bancleederen, een croneken, eene ombanc. Jtem de allamen van den keersambochte ende vele roetinnekersen ghemact, 2 bekinne, een lavoit, eene panne, 4 keytelen, 4 mottalinne potten; noch 2 pannen, 4 vierendele, eene pinte flessche, eene lanterne. Jtem scotelen, platelen ende saucieren 34 stix. Jtem 3 mortieren ende andere futselinghe achter husen.

Dese paertcelen van jnhaven ende cateylen waren alle ghelaten der weduwen ende den kinderen 's voorseits Lauwers, ute ghesteken de husinghen daer an mijn heere de heelt behoud, omme 24 lb.

Rekening IV, n^r 2.

15. Jan Keyser, zouthandelaar.

Van den goede Jan Keyzers doot te Rosebeke.

Jnt eerst 1 bedde van 2 ellen metten peluwen, 1 saerge ende de lijnlaken der toe, 1 coutse, 2 smale bedden elc van 7 vierendelen metten saerge ende slaplaken, 3 corcussens, 12 zittcussens, 2 banccledren, 1 scrine, 2 quade scrinen, 1 hoenrekavie, 3 quade zetel, 6 boffetten, 1 banc, 1 clene lisekin, 2 ketele, 1 metalin poot, 1 mortier metten stocke, 1 yser standart, 1 handvat, 1 candelare, 1 stoopflessche, 1 vierendeel flessche, 1 pinte flessche, 2 tenine vierendelen, 1 holle scuettel, 2 telioren, 4 platelen, 8 clene holle scutelle, 4 sausiere, 1 yseren panne, 1 yseren spit, 2 tafelen ende andere futselinghe misselike; 2 scolaken, 2 dwalen, 6 zoudvaten, 3 lb. garens, 1 deel honds, colen ende torven, 1 cort cleet, 1 froc, 2 rox, 1 cuers, 1 zwart faelge, 1 cloke, 1 half huus bider Eeckoud brucghe met een pond groten 's iaers ende 50 groten 's iaers ervelicke der ute gaende.

Jtem es de voorseide weduwe sculdich: Eerst den kinderen Scovers 30 s. gro. sonder de bate. Jtem den kinderen f. ver Marien 2 lb. 8 s. gro. sonder der bate. Jtem den kinderen Henric van der Lepen 38 s. gro. sonder der baten. Jtem Marien Dreyselars 2 lb. gro. Jtem der Willems Temmermans 6 lb. 8 s. gro. van zoute. Jtem Henric Soy 6 s. gro. van zoute. Jtem Clais Zeghers 19 s. gro. van soute. Jtem der vrouwe Temmermans 3 lb. 10 d. gro. van zoute. Jtem der joncvrouwen sVriesen 7 s. gro. Jtem te Biervliet, Jan Diedolf een pond gro. Jtem te Gillis Osten woord ich sculdich ter Licht Messe van hushueren 31 s. gro. ende 6 d. gro. Jtem te Jans van Roden van huushueren 36 s. gro. Jtem der vrouwe 's Oedemakers

van gheleenden ghelde 2 lb. gro. Jtem Reyniere van der Stichelen een pond gro. Jtem Jacob van Zomergem 17 s. gro. Jtem Jan den Heet 7 s. gro. Jtem Robrecht Baerd een pond groten.

Vercocht desen pertselen mijns heren deel der weduwe 's voorseits Jans ter kinder bouf omme 15 lb.

Rekening IV, n^r 39.

16. *Gossin Everwyn, klermaker.*

Gossin Everwijn die men heet Grootte Gossin, sceppere, doot te Rosebeke.

Naer hem bleef eene weduwe, daer was vonden een groot bedde ghestoffeirt, 2 ander bedden, 3 scrinen, een lijs, eene dobbel clocke, eenen karel ghevoedert, 4 stix onder cleedren, 3 orcussene, 6 ander cussene, 2 banccleedren, 24 stix tins, 2 flesschen, 1 scaprade. Item so es men hem vele sculdich van werkene also men zeit.

Vercocht Catelinen der weduwen mijns heeren deel van desen, mits dat soe blijft in uut sculden ende insculden omme 22 lb.

Rekening III, n^r 5.

17. *Pieter de Grave, wever.*

Vanden goede bleven achter Pieter den Grave, wever, ghestorven in Brucghe, daer of ene wedewe bleef die de helt vanden goede behelt; ende vanden vorseyden Pietren waren aedinghers Boudin de Grave ende Michiel de Grave, bede gheruumt van moyten, ende de kinderen Clais Keyzers die hi hadde bi svorseits Pieters zustere, zynde te Brucghe. Ghecalengiert te myns heren bouf de tweedeel die den vorseyden Boudinne ende Michiele ghebuerd zouden hebben, ciats te weitene: 1 huus staende upten Belic over de Vridachmaerct, belast met 3 lb. 12 s. parisis van renten der utgaende. Item twee clene husekinne der neffens staende belast met 40 s. par 's iaers der utgaende, ende al dese rente t' achtere van 4 jaren. 12 cussine, 3 lisen, 2 scrinen, 2 bedden, 2 saergen, 1 selverine scale, 3 mottalinne potten, 2 ketele, 20 sticke tins, 1 cort surcoot, 1 wit roc, 1 mantel, 1 failge, 2 weve ghetauwe, 2 bruxse lakene. Ende dese pertselen belast met 14 lb. gro. van uutsculden alzo bleec bi wetteliken chaerters.

Ontfangen van den dardendele van al desen pertselen, te myns heren bouf, vander vorseyden weduwen, mids dat soe blijft inde sculd: 60 lb.

Rekening V, n^r 4.

18. *Willem Roegiers, linnenwever.*

Willem Roegiers, lininwevere, doot te Rosebeke.

Lisabette sine weduwe ende zine kinderen besitten een stroyin huussekin staende voor de ramen te Cattevoorde. met 6 groeten 's iaers daer utegaende 3 quade bedden, 1 scolaken, eene dwale, een zwaert faelgekin, een vrouwen lanleed ghevoedert, een cort cleet met eenren quaden voederse, een tafle, 2 scraghen, een paer lijnlakene, een mottallin pot, 2 zwarte ketolen, enen moortier, een vischpaen, 4 tenine scotelen, 3 lininne weveghetauwen.

Vercocht mijns heeren deel van desen paercelen der weduwen ende den kinderen, mits dat zij bliven inde scult, omme 22 lb.

Rekening IV, n^r 12.

* *D. ARME INBOEDEL.*

19. *Clays van de Boongaerde, wever.*

Clays van den Boongaerde, wevere, doot te Rosebeke.

Ghearresteerd onder sine weduwe 1 wevers ytauwe, 2 scapraden, een staelyser, enen ketel, 1 banc, 1 tanghe, 6 stix tenin scotelen ende saussieren, een lijs, een beddekin 2 paer slaep lakene, eene clocke, 2 frox, een odelijc husekin staende in de Esel strate met 11 s. groten t's iaers erveliker der uutgaende. Ende de weduwe es vele sculdich also die ghebueren zeiden.

Vercocht dese paerselen Willemme 's voorseits Clays broeder, mids dat hi blijft in de scult, omme 9 lb.

Rekening IV, n^r 21.

20. *Jan Claroud, wever.*

Jan Claroud, een wevere, doot.

1 quade scaprade, eene lijs, eene cavie eene zeitel, een beddekin ghestoffeirt, een zwaert ketelkin, een vontafelkin, 2 boffetten, noch 2 beddekinne, een scrine, 1 lanterne, vive zittecussene, enen roc, een dobbele cloke, een cuers, een lijnlaken, enen witten roc ende enen caproen.

Vercocht de helt van desen paertselen der weduwen Jans voorseits, mits dat zoe blijft in uutschulden ende insculden, omme 4 lb.

Rekening III, n^r 7

21. *Gillis van Zyngheem, volder.*

Gillis van Zyngheem, volder, doot te Rosebeke.

Eerst een camerkin daer hi in woende bachten Walle. Een lijs, een scaprade, eenen zetel, eenen kerel, eenen moortier, 2 boffetten, twee beddekine een scrinekin, 2 mottaline potten, eene vierendeel flessche, eene pinte flessche, een tafle, 2 scraghen, 2 oorcussine, 2 mannen frox, eenen caproen, 2 dwalken, 1 scrinekin, eenen teninen beker. Ende hier so hebben sine kinderkinde de helt van haer moeders doot.

Verocht van desen paerselen mijns heeren deel den kinderkinde mits dat zij bliven in de scult omme 9 lb.

Rekening IV, n^r 4.

22. *Jan Gaweloos, volder.*

Jan Gaweloos, volre, doot te Rosebeke.

Vonden onder sine weduwe eenen vrouwen roc, een caproen met amaensen, 3 tenin vierendele, eenen stoop, een beckine, 3 cleene flesschelkinde, 2 quade lisen, 2 oude scrinen, een vontafle, 4 boffetten, 6 quade zittcussine, 1 smal beddekine met eenre coetsen.

Verocht mijns heeren deel van desen paerselen der weduwen svorseits Jans mits dat soe blijft in de scult omme 3 lb.

Rekening IV, n^r 16.

23. *Willem Brantin, oude klederkoper.*

Int eerste Willem Brantin, oude cleedercopere, ghevloen; zijn wijf thuis, zijdent wech ghetruken.

Een huus daer hi woende, staende in de Moerstrate, daer up Willem de Backere heift 16 s. gro. 's iaers erveliker. Item in den vloer een scrine ende oude cleederen daer in eene lys, eene vondtafle, 4 boffetten, een scaprade, 12 cussene ende een banpleed. In de camere een bedde ghestoffeirt, eenen ombanc, eenen zetel, 2 lisen, eene scrine, 4 dwallen, een ghevoedert cleet, een scolaken, 2 metaline potten, 4 ketelen, eene panne, eene stop, twee virendielle, 6 scotelen, 8 sausieren, eenen brander, 1 staelyser, een tanghe, 2 scraghen ende een tafle.

Als dit goet eerst ghearresteert was, doe bleef d' wijf t' huus ende zident als d' wijf van den gonen de ghebannen waren of gheruumd ooc ghebannen waren, doe vlo d' wijf; ende zoe dede al 't meeste deel wech.

Vercocht dat van desen voorseiden pertseelen van cateylen bleven es, uute ghedaen den huus dat blijft buten, Riquaerde van Ypre omme 12 lb.

Rekening III, n^r 1.

24. *Stevin van Anderne, houtdraaier.*

Stevin van Anderne, een drayere, doot te Rosebeke.

Ghearresteerd onder de weduwe 2 bedden, 2 paer slaep plakene, een vrouwen froc, een suercoot ghevoedert, een tafle, 2 scraghen, een scolaken, 1 dwale, 1 motaline pot, 1 ketel, 1 panne, 1 scrine ende andere messelike huusallame van clenen prise. Item vele doot kisten ende een deel vardere, daer of de weduwe vele sculdich es also die ghebuers zeiden.

Vercocht dese paertseelen Cateline zijre weduwen, te zijns kinds boeuf, omme 10 lb., mids dat soe blijft in de scult.

Rekening IV, n^r 22.

25. *Jan Grote, bakker.*

Van Jans Groten goede, een backer, doot te Rosebeke in causen van moyten.

Clare sine weduwe bleef bezittende: Eerst 300 risen. Item 1 $\frac{1}{2}$ hoed rugghins meeils; een bedde van 2 ellen metten saergen, 2 slaep plakens. Item 2 smale beddekine, 2 witte ketelen, eenen zwarten ketel, eenen vierendeel flessche. Item 2 tenne vierendelen, 2 lisen, een calvekin, 9 kueyden toelen. Item so es haer Jan van Bellemgheem sculdich 6 s. gro. Ende zoe es noch vele meer sculdich also zoe zeid.

Vercocht mijns heeren deel Claren zijre weduwen, mits dat soe blijft in de scult, omme 12 lb.

Rekening IV, n^r 35.

26. *Pieter Coukermoes, smid.*

Pieter Coukermoes, de smet, gheruumd en ghevloen.

Vonden ende ghearresteerd onder zijn wijf in 't huus daer hi woende, toebehorende Gheraerd vander Roede. Eerst 2 hanebilt, de smessallame, een moortier, 16 sticken onder scotelen ende saucieren. Item 2 lisen, een deel houf ysers, 2 tanghen, 1 ketel. Item 1 bedden ghestoffert. Item 1 scrine daer in eene vrouwen cleet, 1 pelse.

Item 1 tafle, 2 scraghen, 12 cussene, 4 bancliederden, 2 dwaelkin, 2 scoenlaenkine. Item 3 quade beddekine gestoffert. Item 26 kaerven daeran ghekarven zijn de scult van beslane. Item een deel colen waerd zijnde ontrent 1 lb. gro. Ende hier jegen zeit de weduwe dat zoe sculdich es van huusueren van tweeën jaren ende een half t' achter, loopt 8 lb. 15 s. gro. Item Gillise haren knape van sinen dienste 5 lb. gro. Item van smede colen.

Vercocht van desen paertselen mijns heeren deel Claren 's vorseits Pieters wive te Claikins bouf 's vorseits Pieters kind omme.

Rekening IV, n^r 34 bis.

27. *Wouter de Puud, hovenier.*

Wouter de Puud, doot te Rosebeke.

Daer es bleven eene weduwe; daer zijn een husekin en vive quade camerkinne staende over Snaggaerdsbrughe bij Stuvenberghe in 't zantstratekin. Ende zijn alle te vallen met 22 s. 6. d. gro. 's iaers uuitgaende, 3 beddekine, 8 cussene, 1 oorcussene, 2 zetelen, 2 spaden.

Van desen paertseelen vercocht myns heren deel Marien der weduwen ende den kinderen, mits dat soe blijft in uitsculden ende insculden, omme 10 lb.

Rekening III, n^r 9.

28. *Jan Andries, gareelkruier.*

Jan Andries, gareelkruder, doot te Comene.

Marie de weduwe bezit 2 cleene lijsen, een tafle, 2 scraghen, 2 zetele, een keminneel, 5 beddekine metten coetsen ghestofferd. Item 3 bedden, een lijns, een beddekin in den vloer, een beckin, een lavoir, 2 pannen, eene scaprade, eene scrine, vijf boffetten, een lijssekin, twee vierendelen, 8 scotelen, 8 platelen, 9 saussieren.

Vercocht dese paertselen der weduwen ende de kinkeren, mids dat zij blif inde sculden, omme 9 lb.

Rekening IV, n^r 10.

29. *Pauwels Scaukaerd, kortewagenkruier.*

Pauwels Scaukaerd, cordewaghencrudere, doot te Rosebeke.

Daer es bleven eene weduwe; daer zijn paertselen van huusallamen:

eerst een beddekin, 1 lijs, 1 scrine, 1 stoop, 1 vierendeel, vive zittcussene, 3 boffetten ende een oorcussene.

Dese paertseelen vercocht Jhanen der weduwen, mits dat zoe blijft in uutsculden ende insculden, omme 3 lb.

Rekening III, n^r 10.

30. Pieter Daniels, schoenmaker.

Pieter Daniels, de cordewanier, doot te Rosebeke.

Eerst de weduwe ende 7 kindrekine. Daer es bleven 61 paer scoen, 3 paer galoetsen ende vele leesten, een lettelkin leders, 23 stix scotelen ende platelen, twe coperinne candelaers, 2 scraghen, 1 tafle, 2 lisen, 1 scaparde, 1 beckin, 2 ketelen, 2 potten, 1 drechoir, 3 bedden, 1 zwart faelgekin, 1 bandleet, 1 lijs, 7 zittcussene, een zelverin niemkin, eenen zelveren zeghel. Ende hier up es de weduwe sculdich den kinderen Jans Valkenaers 8 lb. gro. weesenghels, also het bleec by eenen tsaertere.

Vercocht mijns heeren deel van desen paercelen Agnieten der weduwen Pieters vorseit omme 4 lb.

Rekening III, n^r 12.

31. Jacob Baervoet, paternostermaker.

Jacob Baervoet, pater noster maker, doot te Rosebeke.

Cateline zine weduwe ende de kinderen beseitten een huus staende in de Caermerstrate, dat qualike te reke es ; ende daer gaet vute 2 lb. groten t's iaers ende ooc 35 groten te landseine ; men es tachttere van der rente 7 lb. groten. Item 2 bedden, 3 scrinen, eene faelge, eene cleene fortsierkin, een oorcussin, een lijs, eenen froc ghevoedert, 8 sittecussine, eenen slijpsteen, een paer slaepplakens, 20 sticken tenins werx, een vierendeel flessche, eene stop, eenen staenden candelare, eenen ketel, 2 potten, een tafle, 2 scragen, een scolaken.

Vercocht dese perselen Marien zijre weduwen ende den kindren, mits dat sij bliven in de scult, omme 5 lb.

Rekening IV, n^r 7.

32. Willem Tanken, bontweker.

Van de catelen vonden int thuus Willem Tanken, peletier, ghe-ruumd ende zijn wijf naer hem ghebannen ;

dats te wetene : 7 beddekin, 1 paer quade slaplaken, 2 scrine

2 lisen, 2 taflen, 4 scarghen, 2 keminielle, een deels houdt ende toerve.

Vercocht desen pertselen bi prise om 12 lb.

Rekening IV, n^r 40.

33. *Coppin van Stookevelt, bleker.*

Coppin van Stookevelt, wonende buten Screybome, 1 blekere doot te Rosebeke.

Ghearresteerd onder zine weduwe : 2 ketelen, 2 scrinen, 3 vierencielen, 6 stix onder scotelen, platelen, 2 beddekine met den slaep-lakenen ende den saergen, 2 quade lijsen. Item so es de weduwe sculdich haren kinderen weeskine 3 lb. groten up saerters, de die vogheden togheden. Item de heelt van eenen husekine staende bij der olimuelne buten Screybome.

Vercocht al dese paertseelen der weduwen mids dat soe blijft omme.

Rekening IV, n^r 19.

E. INBOEDEL VAN EEN BADSTOOF.

Over de badstoven, zie L. Gilliodts, *Inventaire des Archives de la Ville de Bruges*, deel *Introduction*, blz. 458-463 ; en de inboedel van een badstoof op bl. 461 aldaar.

34. *Jan Hellin, dagloner.*

Jan Hellin, winnebrood, doot te Rosebeke.

Naer hem wirden vonden in den vloer van den huus daer hij woonden, staenden in de Moerstrate, hem niet toebehorende. In 't eerste een cavie, eene scaprade, eene yserinne panne, eenen moertier, 3 cleene herine pannekine, eene zwart ketel, een tafelkin, een vischpaen, 3 teninne stoope 5 flesschen, 3 vierendelen, 6 quade ketelen dienende ter stove bouf, eene lij, 1 scrine, 20 smale bedden onder goede ende quaeden, 26 cleene oorcussene, een lavoit. Item in andere camere : een lij, 6 boffetten, eene scaprade, eene tafle, 2 scraghen, 2 zetels, 2 branders, 1 ydeel scrine, eenen metaline candelare, 2 roosters, 2 staelysers ende andere futselinghe achter huse. Hier es bleven eene weduwe die presenterde in waers te doene dat soe sculdich es, daerof Daniel vanden Clite van huushueren 9 lb. gro., ende oec noch vele elre grote scult sculdich.

Vercocht mijns heeren deel der weduwen, mits dat zoe blijft in uutsculden ende insculden, omme : 24 lb.

Rekening III, n^r 3.

GLOSSARIUM.

- Achterlappen : Deel van een wapenrusting.
 Aker : Emmer.
 Allame : Ambachtsgereedschap.
 Baerdhaecx : Tweesnijdende strijdbijl.
 Bancleed : Tapijt.
 Bard : Plank.
 Batterie : Keukengerief.
 Beckin : Waskom.
 Beckineel : Helm.
 Beercorens : Een soort vat ?
 Boffet : Buffet.
 Brander : Haardijzer waarop het hout brandt.
 Buckelare : Boekel.
 Docke : Blok.
 Dritsoir : Buffet.
 Dwale : Handdoek.
 Elle : Lengtemaat van ca. 70 cm.
 Facelment : Vaatwerk.
 Faelge : Sluier, mantel.
 Flesschen : Niet uit glas, maar uit tin of hout.
 Fortsier : Met ijzer beslagen koffer.
 Fournois : Fornuis.
 Froc : Overkleed.
 Galoetse : Overschoe.
 Ganetten : Voeder (fra. doublure).
 Ghorgiere : Halsstuk van een wapenrusting.
 Halsberguel : Pantserhemd.
 Herine : Geel koper.
 Huve : Hoed, helm.
 Insulden : Te goed.
 Camer : Huisje met één plaats.
 Caproen : Hoofddecksel.
 Kavie : Hok, kastje.
 Kemineel : Schouwstuk in den haard.
 Kerel : Overkleed.
 Clocke : Mantel.
 Knyf : Dolk.

Koetse : Soort ligbed. « Een lijsbedde metter coetsen » (IV, 9). In het *Livre des Mestiers* f° 2 v. in fine « onder u bedde ghebreect eene coetse ». Een koetse schijnt dus een soort bedbak te zijn, die onder het bed geplaatst werd en waarop de matras lag. De koetse werd ook zonder bed, als slaapstede gebruikt.

Couse : IJzeren beenbekleding (wapenrusting).

Crauwel : Vleeshaak, haardhaak.

Cuelcte : Gestikte deken.

Cuers : Korte pels ?

Lavoir : Waskom, waskuip.

Lis : Bank met kasten.

Love : Schuur, afdak.

Marc : Gewicht voor het zilver = 6 onsen of 3 lood.

Mottalin : Van metaal, meest gebruikt voor koperen keukengerief.

Nap : Drinkschaal.

Ombanc : Gordijn.

Overslop : Overtrek.

Pansier : Pantser.

Pinte : ca. $\frac{1}{2}$ liter.

Pipe : Arm- of scheenplaat (wapenrusting).

Pladin nap : Essenhouten drinkschaal.

Plate : Borstharnas.

Platele : Platte schotel.

Plonder : Kleine huisraad.

Saerge : Deken.

Scaprade : Kast voor vaatwerk.

Scolaken : Tafellaken.

Scrine : Kist, kast.

Scult : Te goed of schuld.

Smelt : Email.

Sneese : Snoer.

Spende : Spinde, etenskast, voorraadkamer.

Spete, Speyte, Spit : Braadspit.

Stadelbard : Brede bijl.

Staelyser : Haardijzer waarop de potten geplaatst worden.

Stoop : ca. 2 liters (4 pinten).

Streckebedde : Ligbed.

Suercot : Wijd overkleed.

Taerge : Schild.

Taloor : Bord.

Teele : Bord.

Uutsculden : Schuld.

Vederiere : Gordijn, zonneblind.

Vierendeel : Inhoudsmaat van 2 pinten (ca. 1 liter) ; lengtemaat $\frac{1}{4}$ van een elle (ca. 17 cm.).

Vischspaen : Vislepel

Voederse : Bont (fra. fourrure).

Vontafel : Tafel uit een stuk. De andere tafels bestonden uit een tafelblad en twee schragen.

Wambais : Wambuis, kledingstuk dat het bovenlijf bedekt.

Wardecuers : Wambuis, wapenrok.

Wender : IJzer waarmede men het braadspit omdraait.

Winnebrood : Dagloner.

Munten.

1 lb. groten = 12 lb. parisis.

1 oude of Vlaamse scild = 2 lb. 4 s. parisis.

Jos. De Smet.

Joannes Petrus VAN MALE als historicus.

Onder de geschiedschrijvers van het Brugsche heeft de naam van Jan Pieter Van Male geen onbekenden klank. Bij herhaling immers, wordt door historici, begaan met het verleden van onze streken, beroep gedaan op zijn getuigenis. Welke positie neemt deze figuur van Van Male in onder de Brugsche geschiedschrijvers? Hoe ging de man te werk bij het opstellen van zijn volumineus opus? Bij welke autoriteiten heeft hij zijn licht opgestoken? Dit zijn de vragen die ons in deze korte bijdrage zullen bezighouden.

Ter inleiding zij evenwel een en ander gezegd over het leven van dezen rederijker-historieschrijver.

Geboren te Brugge op den 1sten Augustus 1681, heeft hij aldaar zijn lager onderwijs genoten bij de Augustijnen¹. Op de universiteit te Leuven heeft hij, tot priester voorbestemd, theologie en wijsbegeerte gestudeerd, doch volgens zijn eigen getuigenis gaf hij er de voorkeur aan de werken der oude en nieuwe dichters te lezen en zich te verdiepen in de werken van historici en moralisten. Uit zijn Leuvenschen tijd (\pm 1700) dateert de verloren gegane vertaling van « Aeliani veerthien boucxkens der ghemengelde Gheschiedenissen »². Weergekeerd te Brugge studeert hij verder theologie « meer uyt noodsakelickheid, als vrije ghenegentheijd » bij de Dominicanen, met Dominicus Pluvier als leermeester. Onmiddellijk

(1) Over den juisten geboortedatum, zie R. A. Parmentier in *Belgisch Tijdschrift voor Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis*, IX, 1939, blz. 232.

(2) Ettelijke biographische gegevens — in casu deze Aelianus-vertaling — ontleenen wij aan Van Male's werk *Praelthooneel der gheleerde ende doortuchtighe Bruggheelingen*, het handschrift waarover we verder in extenso zullen spreken. Van Male's biographie komt voor op fol. 243 r°.

wordt hij dan nog geen priester : hij denkt eraan kunstenaar te worden en gaat bij Ludovicus de Deyster in de leer. Daar hij het doel dat hij zich voorgesteld had nl. een rondreizend artist te zijn, niet kon bereiken, is hij dan na veel aarzelen en niet zonder tegenzin, geestelijke geworden ³. Op Paaschavond van het jaar 1707 wijdt de bisschop van Luik hem tot priester. ⁴. Datzelfde jaar nog, den 9ⁿ November, is hij reeds onderpastoor te Zuienkerke ⁵. Van toen af zien we Van Male een actieve rol spelen in het rederijkersbedrijf van zijn tijd. Begin 1708 verschijnt een devoot boekje : « Het verwonderens-weyrdigh Leven van de heyliche Euphrosyne » ⁶. Op den 5^{den} April 1708 wordt hij tot geestelijken proost verkozen van de rederijkersgilde de Heylighe Gheest ⁷. Nog hetzelfde jaar moet, door toedoen der Brugsche tooneelliefhebbers, een treurspel van zijn hand zijn opgevoerd ⁸. In November 1710 zien wij hem optreden te Brugge als voogd over zijn minderjarige zuster Agnes, na het overlijden van zijn moeder ⁹. Tot den 14^{en} Januari 1717 — datum waarop hij benoemd werd tot pastoor van Bovekerke — is hij onderpastoor geweest op St Jacobs te Brugge. Daar stond hij onder het gezag van Carel

(3) *Praelthooneel*, fol. 243 r°.

(4) De bisschopszetel te Brugge was vacant sedert den 18ⁿ Juni 1706 en bleef het tot den 22ⁿ Maart 1716, datum van de aanstelling van H. J. Van Susteren. Zie A. De Schrevel, *Histoire du Séminaire de Bruges*, Tome I, Première partie (1895), p. 3.

(5) *Acta Episcoporum*, in dato 9 November 1707. (Archief van het bisdom, Brugge).

(6) *Het verwonderens-weyrdigh / Leven / van de Heylighe / Euphrosyne / Uyt het Out-vadersboeck ghetrocken ende met / Eymgeestighe Verqieringhe opghesteld / Door / J. P. Van Male presb. / Eerstmael in 't licht ghegeven den ... February 1708. / Tot Brugge / By Paulus Roose woonende in de Wolle-straet in de / vier Evangelisten. /*

(7) Zie : *Resolutie en Memorie Boek vande redenryke Kamer des heyligs Geests beginnende dertien dag ten jaere 1640, tot ende met den 29 July 1709*, fol. 95 v° « Eodem wiert door den heere hoofman ende met ghemeene voysen vande heeren derthiene verkooren voor ghestelicken proost deser goddelicke en redenlycke ghilde heer ende Mr Joannes Petrus van Male capellaen der prochie van Zuijwenkercke, de wel(c)ke hetselve accepteerde hebbende presenten hem ter selver stondt veel ghelucx ghewensch » (Stadsarchief Brugge).

(8) *Praelthooneel*, fol. 243 v°.

(9) Zie : Boedelbeschrijving van Agnes d'Herbe, weduwe van

Nollet die hem — vooral waar het tijdgenooten gold — in zijn biographisch werk grootelijks heeft geholpen.

Meer dan zes jaar was Van Male er onderpastoor. Waarschijnlijk tijdens zijn onderpastoorschap aldaar, ofwel op het laatste van zijn verblijf in Zuienkerke, is door Van Male gepubliceerd een gedichtenbundel: «Gheestigheden der Vlaamsche Rhym-const»¹⁰. In Augustus 1714 vinden wij Van Male te Aken en te Keulen, waar hij gegaan was «uyt een besonder insight»¹¹. Rond 1718 begint hij actief te werken aan zijn «Nauwkeurighe Beschrijvinghe van de Oude ende hedendaeghsche stand van Brugghe in vlaenderen», nu zijn biographisch werk, het «Praelthooneel» reeds ver gevorderd was. In 1724 verschijnt van hem een «Ontleding ende Verdediging Vande Edele ende Reden-rijcke Konste der Poëzye»¹². Op den 14^{en} Mei 1728 wordt hij, op voorstel van den abt van St Pieters te Gent die daartoe een oud voorrecht had, benoemd tot pastoor te Vladsloo¹³. In die landelijke gemeente is Jan Pieter Van Male, den 5^{en} December 1735, pas vier en vijftig jaar oud, in den Heer ontslapen¹⁴.

Een eerste werk dat ons te ontleden valt is het voor de «petite histoire» van het Brugsche, zeer belangrijke «Praelthooneel der gheleerde ende doorluchtighe Bruggheelingen»¹⁵.

Zeger van Male, (Stadsarchief Brugge. Staten van goed, 2^e serie, n° 7054). Daar wordt gewaagd van twee huizen, een in de «Vlaemynck strate» en een ander in de «Souterstrate naast de Poorterlicke Logie».

(10) *Gheestigheden / der Vlaemsche Rhym-Const / Behelsende / Menighvuldighe Zin spreucken, Zeden-lessen, Op-schriften, / Hekel venssen, ende eyghentlijcke Beschryvinghen, met / verscheyden Op-merckingen op de gesteltenisse / van desen tijd / Eens-deels uyt de alder-gheestighste Latijnsche / schrijvers ghetrocken / Eens-deels uyt-ghevonden, ende Nieuwelijckx in / het light ghegeven, / Door I. P. V. M. Pbr / Alle Lief-hebbers der dichtersconste tot / vermaeck. / Tot Brugghe, by Jan Baptist Verhulst, / inde Breydelstraeet in S. Antonius.*

(11) *Praelthooneel*, fol. 214 r°.

(12) Zie onze bespreking van dit werk in het *Jaarboek der koninklijke souvereine kamer van Rhetorica van Vlaenderen* «De Fonteyne» (1944), blz. 83-105.

(13) *Acta Episcoporum* in dato 14 Mei 1728.

(14) Kamer van den H. Geest, *Resolutieboek 1711-1757*, fol. 110 v°. (Stadsarchief Brugge).

Wat was nu de bedoeling van Van Male bij het opstellen van deze biographieën der beroemde Bruggelingen? Op deze vraag kunnen wij zeer concreet antwoorden: de auteur zet zelf de gansche zaak uiteen in een «Oprachtsbrief aende voortreffelicke edele ende weerde heeren regeerders der stede van Brugge mitsgaders aende achtbare edele ende voorsienighe heeren Burghmeesters ende schepenen des landts vanden vrijen, beneflens aen alle beijder gheleerdheijd minnende ondersaten.»¹⁶ Die opdrachtsbrief is zoo kenmerkend voor den in de humanistische atmosfeer gevormden geest van den auteur, dat het wel niet onbelangrijk zijn zal ons wat langer erbij op te houden.

In het exordium wordt met klem betoond dat «de liefde tot zijn land is ieder aangeboren». Niemand, zegt Van Male, die zijn vaderland veracht, is den naam van mensch waardig. De huisgoden en de «vaderlicke tempels» hadden bij de Ouden hun waardigheid alleen, omdat zij aan hun geboorteplaats eigen waren. Doch niet slechts de Romeinen en Grieken gaven blijk van buitengewone burgerdeugden, ook de onbeschaafde volkeren ter wereld getuigen van een diepgewortelde vaderlandsliefde. De geleerdheid, de wijsheid, de wetenschap zijn een stut en steun voor den staat. «Wat is het van noode alsulcken meyninghe met vele redenen te bevestighen? alle gheschichtboucken zijn vol van voorbeelden, ende vande wercken van die mannen de welcke niet het blancke harnas maer den tabbaert, niet de spitse clingh maer de soetvloeiende penne hebben ghebruyckt om hun vaderland te bestieren ende te beschermen»¹⁷. De tijd heeft een onvergankelijken lof gesponnen om die vaders

(15) *Praelthooneel der gheleerde ende doorluchtighe Bruggelingen*. Handschrift der stadsbibliotheek te Kortrijk: Codex 117 (VIII, 3). Afmetingen: 250 mm. × 190 mm., 454 ff., 35 regels. Zie: Paul Faider, *Catalogue des Manuscrits de la bibliothèque de la ville de Courtrai*, Gembloux-Paris, 1936, i. v. *Van Male, J. P. Gheleerde mannen ende constenaren van Brugge*.

(16) *Praelthooneel*, fol. 11 r° — fol. 14 r°.

(17) *Id.*, fol. 11 v° — 12 r°.

des vaderlands «welckers brein als eene suijsere fonteijne eenen gullen overvloed van edele consten ende voordeeliche leeringhen heeft uytghestort»¹⁸. Een staatsverband bestuurd door wijze menschen staat veel steviger dan een republiek of een gemeente gesteund op oorlogsmachten. Te Rome, getuigt Van Male, waren de «oeffenplaatsen der gheleertheit» verbonden aan de scholen voor schermers, worstelaars en ruiters; dit was een bewijs dat het eene niet kon zonder het andere. Als een van beide noodzakelijke steunpilaren ontbreekt, dan dreigt de gansche staat in te storten. Daarvan zijn Carthago, Rome en helaas ook Brugge het sprekend bewijs; immers vis consilii expers mole ruit sua.

Voor al de ongeletterdheit — zelfs in de oorspronkelijke betekenis van het woord — die men moet vaststellen bij personen van adellijken bloede is hem een doorn in het oog.

Met zijn werk wil Van Male de jeugd op haar plichten wijzen en door de lectuur van de biographieën van roemruchte voorvaderen tot groote daden aanzetten. Zijn bedoeling was dus ook met zijn publicatie de toenmalige aankomende generatie een soort van handboek van civisme — indien we dat begrip zoo maar in een vroegere eeuw mogen transponeeren — aan de hand te doen.

Tevens wenscht hij met echt humanistische nederigheid dat zijn werk, dat hij slechts een poging naar evenredigheid van zijn zwakke krachten noemt, zou dienen als vertrekpunt voor den meerbegaafden geschiedschrijver. Met dit biographisch woordenboek acht hij zijn plicht tegenover het vaderland vervuld.

Ook politieke raadgevingen geeft Van Male in deze opdracht ten beste. Gewagende van het feit dat hij beroemdheden uit Brugge samenplaatst met die uit het Vrije schrijft hij: «Brugghe is aen het Vrie, ende het Vrie aen Brugghe soo noodzakelick verbonden dat het gheene sonder de vaste

(18) Id., fol. 12 r°.

eendrachtigheyd met het ander soude moeten vergaen, ende wie en weet niet dat de alderschalckste vijanden van onse ghemeene ruste ende welvaren van over vele eeuwen tot op dese ure toe niet anders ghetracht en hebben, als dese twee ghesellighe staten van elcanderen te verwyderen ende af te scheuren om alsoo de eene vooren ende de ander daer na te ghemackelicker te overmeesteren »¹⁹.

Met het bekend maken van de groote daden der voorouders hoopt Van Male het sluimerende gemoed zijner medeburgers te hebben wakker geschud en ter navolging aangezet.

Deze overweging beëindigt den eigenlijken opdrachtsbrief. Maar dan komt, en dat is van minstens even groot belang, een nadere verklaring van zijn methode van schrijven. Hij weet wel, dat vele « neuswijse schriftsifters » hem het feit zullen aanwrijven, dat hij onbewimpeld de waarheid verklapt, ook waar die beter zou verzwegen zijn. Doch deze lieden dienen te weten, zegt hij « dat ick volghens het doen der beste schrijvers ten eersten den eigendom van alle personen ende saken hebbe doorsichticht, ende als dan sonder jonste sonder afgonste alles naecktelick hebbe beschreven voughende hier en daer mijn oordeel toe, over het ghene of liever noijt ofte ten minsten beter hadde moghen ghebueren »²⁰. Hij zal er dus voor zorgen dat de gemeente lessen kan trekken uit de menigvuldige gebeurtenissen. Pragmatist in zake geschiedschrijving, is hij toch niet blind voor de realiteiten en hij geeft die sine ira et studio.

Als datum van ontstaan van het Praelthooneel kunnen wij bij benadering aanduiden de jaren 1713-1723, met dien verstande, dat Van Male er veel meer activiteit heeft aan besteed in het eerste deel van die periode²¹.

(19) Id., fol. 13 v°.

(20) Id., fol. 14 r°.

(21) Misschien is uit die groote tijdsspanne te verklaren het feit dat men in dit manuscript verschillende schriften ontmoet. Heeft Van Male wellicht gedeelten van zijn handschrift door anderen laten copieeren? Alleszins dient vermeld dat Van Male gansch het manuscript heeft gecontroleerd, hetgeen blijkt uit de menigvuldige

Zoals het in de lijn lag der traditie is het opus van Van Male voorafgegaan van een reeks huldedichten van tijdgenooten, waarin én werk én maker ten hoogste worden verheerlijkt ²².

Men kan gemakkelijk begrijpen dat Van Male de omvangrijke verzamelingen van levensbeschrijvingen die vóór zijn tijd verschenen waren niet heeft ongebruikt gelaten. Evenals bij Valerius Andreas in zijn «*Bibliotheca Belgica*», Sanderus in zijn opsommingen van Vlaamsche, Gentsche en Brugsche geleerden en zooals tenslotte bij Swertius in zijn «*Athenae Belgicae*», heeft Van Male de Brugsche beroemdheden geordend naar hun voornaam. Men denke echter niet dat hij die biographieën zomaar klakkeloos afpemt ²³. Gewoonlijk weeft onze auteur rond het eigenlijke levensverhaal der personaliteiten die hij bespreekt, allerlei beschouwingen en bespiegelingen. Hij beperkt zich niet streng bij de door de geschiedenis vermelde gegevens, doch gebruikt die om er een moraal aan vast te knoopen of om richtlijnen te geven die het gemeenebest dienstig kunnen zijn. Hij schrikt er dan ook niet voor terug, waar hij meent ergens een ongezonder toestand te zien, het weze dan nog in de kerk, dien ongenadig aan te vallen. Aldus stelt hij in de biographie van «*Jacobus Meyerus ende Anthonius Meyerus*» het nepotisme aan de kaak en de toon van zijn betoog is heelemaal niet kalm, wanneer hij het heeft over de vette prebenden die aan

en met eigen hand geschrevene aantekeningen, waarvan sommige op het eind van zijn leven nog toegevoegd.

(22) Onder die tijdgenooten stippen wij aan: Jacobus De Schrijver, Adriaan Vanderbrugghe, Jan Vaerman, Pater Franciscus Curtius, Jacobus Smidts, Martinus Steyaert. — Jan Vaerman schrikt er niet voor terug zijn solemneel Fransch huldevers te besluiten met een krachtig:

«*Ton nom soit immortel par ta fameuse annale*

«*Vivez mon tacitus vivez toujours Van Male.*

(23) *Praelthooneel*, fol. 22 v°. «*Willende alleenelick eens ende voor altijts segghen dat ick soo in dit als in andere levens die ick vertale, niet en volghe van woorde te woorde het oorspronckelick schrift maer dat ick alleen na mijn ghevoelen voortgae om op mijne maniere de selfstandigheijd der saken na te schrijven*».

onwaardigen worden toegeworpen²⁴. Men vergete niet dat Van Male verstoken zat op Bovekerke en Vladsloo en dat al zijn bemoeiingen om iets beters — in casu een betrekking dichter bij Brugge — te bekomen, vruchteloos gebleven zijn²⁵.

Onder den naam van Ludovicus Lo(o)tins, die door Van Male geroemd wordt als « onsen grooten antiquarius » bespreekt hij het geval van dien auteur die om de inwoners van het Vrije te helpen een factum schreef tegen de « gheestelicke ende andere thiendeheffers binnen den selven lande ». En onze auteur gaat in koelen moede verder « Maer ghelijck als ghenougsaem bekend is dat men veel eer om soo te segghen aen Hercules syne cnots als aen de gheestelicke yets het minste van hunne gherechtighe ofte onrechtighe besittinghe soude ontvringhen soo heeft desen Lootins by dat werck eenen grooten haet op sigh ghehaelt ende is soo verre teghen dit syn factum gheprocedeert dat het bij sententie vanden rade niet alleen verworpen, maer verwesen is gheworden soo als oock ghebeurt is ghescheurt ende met den voeten vertreden te worden »²⁶. Van dezen Lootins bekend

(24) *Praelthooneel*, fol. 188 v° « Staet mij toe goedjonstighen leser dat ick een weynigh mijne ghedachten wijtbreijde over de slincxsche belooningh de welcke deurgaens de gheleerde mannen voor hunnen grooten aerbeijd commen te ghenieten. Meijerus eenen anderen Titus Livius van onse landen dien nauwkeurighen ondersoucker van alles wat in Vlaenderen tot op synen tijd van den beginne ghebeurt was heeft, om te moghen een eerlick onderhoud vinden sigh moeten begheven om het ziele last te draghen naer dat hij eenighen tyd tot Brugghe leermeester gheweest hadde van de jonckheijd de welcke de kercke van St Donaes als choralen diende waer over men aen desen grooten man eene slechte ende magere Capellanie hadde toegheleijd. Voorwaer het is eene onverdraghelicke ende onlijdelicke sake dat men alsoo weijnighe achtighe heeft voor de verdiensten van alsulcke weerdighe mannen ende dat men die rycke ende vette prebenden siet toeworpen aen eenen hoop edele eselen ende ghemeste verckens de welcke aen de kercke ende den staet alsoo nut sijn, als immers soude connen wesen die schoone gheblankette menssche coppen vande welcke den vos naer dat hijse wel besichticht hadde uytriep O pulchra capita ! sed cerebrum non habent. Dan ick late varen die ondanckbare bottigheyd van die tijden met botte ondanckbaerheyd van dese tegenwoordighe ».

(25) Zie de brieven van J. P. Van Male gericht aan zijn vriend Aybertus Van Huerne en bewaard in het tweede deel van MS. 6270 (21.680) der Kon. Bibliotheek te Brussel.

(26) *Praelthooneel*, fol. 265 v° — 266 r°, Levensbeschrijving van

Van Male vele nuttige inlichtingen te hebben ontvangen en ironisch merkt hij op dat, terwijl hij zijn levensbeschrijving aan 't opstellen is, Lootins weer door de heeren van het Vrije in de gevangenis werd opgesloten, waar hij tusschen zijn boeken zeer gerust leeft (ne in futuro noceat ! zoo voegt Van Male er aan toe).

Van den aartsbisschop Humbertus Guillelmus a Praecipiano getuigt van Male : « Hij dede schier niets als op het beleid der Jesuiten de welcke van het ghesagh deses artsbisschop wel wisten te bedienen als sijnde een crachtigh wercktuigh om hunne vijanden te verdrucken »²⁷. Elders spreekt hij van de « pantocratie vande almogende vaders jesuiten »²⁸. Misschien mogen we wel even erop wijzen dat F. V. Goethals in zijn levensbeschrijving van J. P. Van Male, het Jansenisme dat hier te dien tijde nog in vele gemoederen vastgeankerd lag, als oorzaak veronderstelt van zijn langdurige aarzeling vooraleer hij priester werd²⁹. Daardoor wordt misschien verklaard de uitlating van F. Van Heurne dat er in het boek der doorluchtige mannen somtijds « iet te liber » zou geschreven zijn om aan iedereen te toonen³⁰. Niet alleen aangaande Kerk en geestelijkheid, maar ook over letterkundige en cultureele aangelegenheden laat onze auteur zich op verscheidene plaatsen uit. Zoo klaagt hij er over³¹, dat de platen van den bekenden Brugschen plaatsnijder Hubertus Goltzius, slechts zelden in dezès vaderstad gevonden worden. Die « schoone conststukken ende wel ghesneden platen » werden aan geringen prijs verkocht aan drukkers uit vreemde steden

L. Lo(o)tins.

(27) *Praelthooneel*, fol. 176 r°.

(28) Id., fol. 320 r° in margine.

(29) F. V. Goethals, *Lectures relatives à l'histoire des sciences, des arts, des lettres, des mœurs et de la politique en Belgique et dans les pays limitrophes*, Brussel, 1838, Tome IV, p. 262-266.

(30) Dat staat geschreven in een nota voorkomend ten voorhoofde van deel II van het MS. *Amphiteatrum illustrium scriptorum aliorumque doctorum virorum Brugensium*. (Kon. Bibliotheek Brussel, n° 6270).

(31) *Praelthooneel*, fol. 168 r°.

« tot een eeuwighe schande ofte vande onwetende ende gierighe erfghenamen ofte van moedeloose ende lafhertighe bouckdruckers de welcke meer winste mejnen te ontfanghen bij het drucken ende vercopen van almanachen vande grillen van Ulenspiegel ende Reinard den Vos als met eenigh gheleerd ende deftigh stuck wercx onder de persse te brengnen ». Zoo zijn de Bruggelingen verplicht den eigen arbeid van medeburgers bij Antwerpsche drukkers aan den prijs die dezen goeddunkt, te koopen.

In zijn critiek op den adel is Van Male ook niet malsch³² en in het leven van Lucas Fruterius spreekt hij zelfs van « den barbarismus van verbasterden edeldom »³³.

Op welke bronnen heeft Jan Pieter Van Male bij het opstellen van dit biographisch woordenboek gesteund en waar heeft hij die vele details kunnen verzamelen?

Vooreerst moeten hier geciteerd worden die auteurs die om zoo te zeggen het stramien hebben uitgemaakt, waarop onze achttiendeuwsche schrijver het geheel heeft geweven: Sanderus, Valerius Andreas en Franciscus Swertius³⁴. Een namenregister dat eveneens vele diensten bewees aan den samensteller van het « Praelthooneel », was de lijst van al de beroemde Bruggelingen opgemaakt door Nicolaus Rommel³⁵. Zijn werk, dat moest geïllustreerd worden met platen, had deze rechtsgeleerde nauwelijks aangevat toen de dood hem verraste. Van Male kwam langs den neef van Nic. Rommel

(32) *Praelthooneel*, fol. 60 v° « ende alle de ghone die sich hebben laten annobileren op dese onse tijden, weten seer wel hoe lichtelick de hofmugghen ende financhiers dese fabulen metten conynglicken ofte keijserlicken stempel bezegelen als sy maer met fyne goude letteren gheschreven sijn ».

(33) *Praelthooneel*, fol. 260 v°.

(34) Sanderus: *De Scriptoribus Flandriae Libri tres*, Antwerpen, 1624; Id.: *De Gandavensibus eruditionis fama claris libri tres*, Antwerpen, 1624; Id.: *De Brugensibus eruditionis fama claris libri duo*, Antwerpen, 1624; V. Andreas: *Bibliotheca Belgica*, Leuven, 1643; Fr. Swertius: *Athenae Belgicae sive nomenclator infer. Germaniae Scriptorvm...*, Antwerpen, 1628.

(35) N. Rommelius: *Nomina Virorum Factis, vel Scriptis Illustrium, qui Brvgis, vel in Franconatv, nati, vixerunt, vel sepulti, sunt*, Brugge, 1668.

om, in het bezit van een deel van die «ghedruckte afbeeldinghen» en het zijn waarschijnlijk die afbeeldingen die voorkomen in het «Amphitheatrum...». de hieronder nog te bespreken Latijnsche versie van het Praelthooneel. Zooals het de gewoonte was heeft Van Male talrijke biographiëen opgedirkt met een of ander gedicht, van eigen of van vreemd maaksel. Veel heeft hij dan ook gegrasduind in de bekende gedichtenverzameling «*Delitiae Poetarum Belgicorum*» van Janus Gruterus. Gewoonlijk geeft Van Male de Nederlandsche vertaling naast den Latijnschen tekst.

Men denke evenwel niet dat Van Male zich bepaald heeft tot het afschrijven van zijn voorgangers. Niet alleen geeft hij zijn lezers allerlei beschouwingen ten beste — zooals wij reeds hebben aangetoond — doch hij heeft ook en dit, naar hij zelf zegt, met veel tijd, geld en moeite, zich overal trachten in te lichten aan de degelijkste bronnen. Enkele gegevens mogen dan ook beter doen uitkomen waar onze geleerde zijn wetenswaardigheden heeft gehaald.

Over het verleden van het klooster der Augustijnen te Brugge — waar hij zijn schooljaren had doorgebracht — was Van Male zeer goed op de hoogte. Hij had er namelijk gevonden «*eenen daghelicxschen ghedenckbouck ofte register*» waarin alles vermeld stond wat te Brugge voorgevallen was sinds de aankomst der Augustijnen in de stad. De auteur ervan was de monnik Judocus Reyngout³⁶ die het echter niet had kunnen voltooien. De voortzetter, Pater Franciscus de Carrion, had het vervolgd tot in het jaar 1616. Dit handschrift werd Van Male ter hand gesteld door den Eerwaarden Heer Carolus Biesels³⁷. Van Male zelf bekent dat dit manuscript hem zeer veel van nut is geweest³⁸; daarbij was

(36) Zie A. Keelhoff: *Histoire de l'Ancien Couvent des Ermites de Saint Augustin à Bruges*. Brugge, 1869, blz. 210 en vlg.

(37) Zie fol. 119 v° van het verder door ons besproken MS. van Van Maie: *Nauwkeurighe Beschryvinghe vande oude ende heden-daegsche stand van Brugghe in Vlaenderen*.

(38) Zie *Praelthooneel* o. a. fol. 92 v°, fol. 242 r°, fol. 264 r°.

hij ook een regelmatige bezoeker van de bibliotheek der Augustijnen ³⁹.

Een bron die vaak wordt aangehaald is de kroniek van den predikheer Jacobus Joncheere, gestorven ten jare 1706, « bijna opden selven tijd als de Hollanders met een vliegend legertje onze stadt Brugghe quamen bombarderen » ⁴⁰. Deze kroniek, van opzet ongeveer gelijk aan die van Reyngout, verhaalt al wat er voorgevallen is in het klooster en in de stad, van de vestiging der monniken te Brugge af.

Voor menige biographie blijkt Van Male kennis te hebben gehad van de authentieke documenten. Aldus vernemen wij dat hij een brief van Cornelius Adrianus van Dordrecht (den in protestantsche middens zoo beruchten broeder Cornelis) ten geschenke gaf aan « den eerw. vader Josephus a Poculo, ofte Pot teghenwoordigh guardiaen van het Clooster der Minderbroeders gheseijd Recollecten tot Brugghe » ⁴¹. Diezelfde geestelijke heeft onzen auteur nog verdere inlichtingen voor zijn werk verschaft ⁴².

Van den neo-latijnschen dichter Franciscus Modius (François Maulde) luidt het : « Ick hebbe vele van sijne ghedichten ghelesen » ⁴³. Van een anderen auteur, Guillelmus Jennin, zegt Van Male : « ick hebbe dese syne wercken met goede opmerckinge ghelesen dogh bevinde dat zij eenighsins geleerder als gheestigh sijn » ⁴⁴. Van den theoloog Jacobus Veldius wordt vermeld : « ende ick hebbe ghelesen den dubitantius ofte twijffelachtighen den welcken hij uijt het latijn van Lindanus in onse tale overghestelt toe eijghent aen den magistraet van Brugghe » ⁴⁵. Voor de levens van Emanuel

(39) *Praelthooneel*, fol. 216 r°.

(40) *Praelthooneel*, fol. 187 r°.

(41) *Praelthooneel*, fol. 208 v°.

(42) *Praelthooneel*, fol. 63 r°.

(43) *Praelthooneel*, fol. 136 r°. Zie over dezen dichter : *Biographie des hommes remarquables de la Flandre Occidentale*. Dl. I, (Brugge, 1843), blz. 344.

(44) *Praelthooneel*, fol. 150 r°. Zie : *Biographie des Hommes remarquables...* I, blz. 259.

(45) *Praelthooneel*, fol. 199 v°. Zie ook : *Biographie des Hommes*

de Aranda, die een tijd slaaf was bij de Algerijnsche zee-roovers ; van den Jezüet Adrianus Knuddè, missionaris in Paraguay ; van Adrianus Cancellier, den 39sten abt van Ter Duinen en voor meer andere levensbeschrijvingen, heeft Van Male gegrepen naar het gepaste, voor de hand liggende materiaal ⁴⁶.

In de abdij van St Andries bij Brugge, schijnt Van Male een trouw bezoeker te zijn geweest ⁴⁷ en ook in private bibliotheken zal hij nu en dan wel een volumm hebben ontleend ; hij bevestigt dit zelf nopens jonker Pieter de la Villette, Jan Baptist Otto Bruynsteen en Ludovicus Lotins ⁴⁸.

Terloops kunnen hier nog worden aangestipt als meest gebezigde werken : Carolus De Visch : « Bibliotheca Scriptorum Ordinis Cisterciensis » (1656) ; Ribadeneyra, Alegambe et Sotwell : « Bibliotheca Scriptorum Societatis Jesu » ; J. B. L. de Castillion : « Sacra Belgii Chronologia » (1719) ; Adrianus Van Loo : « De Levens Der Heylige Van Nederland » (1705) ; Adriaen Pars : « Index Batavicus of naemrol van de Batavise en Hollandse schrijvers... » (1690) ; « Maxaemyliani Vrientii Gandensis : Epigrammatum Libri IX (1627) ; de publicatie : « Les Tombeaux des Hommes illustres qui ont paru au conseil privé du Roy catholique au Pays-Bas » Liège, 1673 ; Miraeus : « Elogia illustrium Belgii Scriptorum ». Daarhij dienen nog gevoegd werken van Justus Ryckius, Carel Van Mander, Van Meteren, Pater Haesaert, Phil.-Fr. Taisne en andere meer ⁴⁹.

remarquables... II, blz. 244.

(46) E m. de A r a n d a : *Turcksche Slaeverny'ende Bekommen Vryheyt...* Brugge, 1682. Ook andere edities kan Van Male gebezigd hebben. — *Relatio Triplex De Rebus Indictis*, Deel III : R. P. Adriani Knudde, dicti Crespi, Elogium. Antwerpen 1654 ; C. D e V i s c h : *Vita Reverendi in Christo Patris, ac Domini, D. Adriani Cancellier, Monasterii Dumensis, Ordinis Cisterciensis, quondam Abbatis*. Brugge, 1655.

(47) *Praelthooneel*, fol. 163 v°.

(48) Respectievelijk in *Praelthooneel*, fol. 171 r°, fol. 228 r°, fol. 390 v°.

(49) C. D e V i s c h : *Bibliotheca Scriptorum Ordinis Cisterciensis*. Keulen, 1656. *Bibliotheca Scriptorum Societatis Iesu. Opus in-*

Als informatiebron hebben ook nog gediend : een manuscript van ridder Cornelis Gailliaert, die rond het midden der XVI^{de} eeuw een werk schreef in betrekking tot de adellijke families, eveneens de « liber manuscriptus decisionum curiae brugensis » die herhaaldelijk wordt geciteerd, samen met de « archivi capituli Sancti Donatiani ». Een mijn van kennis voor de rederijkerij te Brugge in de 16de eeuw was voor Van Male en is nog steeds voor den huidige navorscher, het bekende Testament Rhetoricael van Eduard De Dene. Van Male had een manuscript van het Testament in leen ontvangen van Eugenius van de Walle, heer van Ter Heyden, gelegen in de nabijheid der pastorij van Vladsloo⁵⁰. De levensbeschrijving van Eduard De Dene is dan ook nog al extensief behandeld geworden en geïllustreerd met talrijke citaten uit zijn werk.

Uit hetgeen reeds voorafging kon men opmaken dat Van Male bij zijn opstellen steeds getracht heeft goed ingelicht te zijn en stellig niet critiekloos te werk ging. Nochtans zijn de biographieën van tijdgenooten uit den aard der zaak zelf beter afgewerkt en ook wel voor den huidige historicus het belangrijkste. Met opzet zullen we dit illustreren met een eertijds veelomstreden figuur : pater Bernardus Dyserant. Naar het blijkt was deze laatste met een groot verstand begaafd, doch zeer heerschzuchtig van karakter. Te Leuven kwam hij in conflict met een aantal professoren. Door een brief, werden verscheidene onder hen betrokken in een kwestie

choatvm a R. P. Petro Ribadeneyra... continvatvm a R. P. Philippo Alegambe ... recognitvm ... a Nathanaele Sotvello ... Rome, 1676.

J. B. L. de Castillion : *Sacra Belgii Chronologia In duas partes distributa ...* Gent. 1719.

A. Van Loo : *De Levens Der Heylige Van Nederlant...* Gent, 1705. 2 vol.

C. Hazart : *Triomph der Pausen van Roomen. I-III.* Antwerpen., 1678.

F. Taisne : *Onse Lieve Vrouwe van Potteryne.* Brugge, 1666.

(50) *Praelthooneel*, fol. 324 r°.

van Jansenisme en Hollandschgezindheid, hetgeen natuurlijk in dat midden ophef maakte. Na veel intrigues tenslotte toch het land uitgewezen, trachtte Dyserant te Rome nog een vooraanstaande rol in de kerk te spelen. De echtheid of de valsheid van Dyserants machinaties laten wij natuurlijk in het midden. Keelhoff, die het geval ook behandelt, hecht geen geloof aan de beschuldigingen tegenover Bernardus uitgebracht en gewaagt van hem als « une des plus grandes lumières de l'ordre »⁵¹.

Van Male, als tijdgenoot van Dyserant, is integendeel een ander meening toegedaan, alhoewel hij in dezen beoogt zuiver objectief te blijven⁵². Over hem kan Van Male de gegevens uit eerste bron hebben gekregen, want Van Male's oom, pater Franciscus d'Herbe, was de geheimschrijver van Bernardus die hem den naam van « Fidell » had gegeven. Onze auteur heeft hen beiden in Augustus 1714 te Aken bezocht. In 1715 kreeg Van Male inzage van een brief van Dyserant tot het bekomen eener geldelijke ondersteuning en in 1716 toonde H. A. Van Susteren, een bloedverwant van den bisschop van Brugge, een brief van Dyserant verzonden uit Rome. Uit dit alles zouden wij moeten besluiten dat onze zegsman, in deze aangelegenheid althans, goed ingelicht was.

Zooals reeds hooger werd aangeduid, is het bij die Nederlandsche versie van het « Praelthooneel » niet gebleven. In een brief van 28 Maart 1724, gericht aan zijn vriend Aybertus Van Huerne, bericht Jan Pieter Van Male dat hij in de weer is dit werk in het Latijn te vertalen. Dat is dan ook geworden het « Amphitheatrum Illustrium Scriptorum aliorumque doctorum Brugensium et Franconatensium »⁵³.

(51) Keelhoff, a. w. blz. 245.

(52) *Praelthooneel*, fol. 46 v° : « jck dan alle eensydigheijt aan cant stellende, ende te samen willende de volgende tyden eene ongeveijnsde aftekeninghe na te laten van desen ruchtbaren man : will alleenlick schrijven wat datter ghebeurt is ten synen opzichte, latende het oordeel van wel ofte qualick aenden leser ».

(53) *Amphitheatrum Illustrium Scriptorum aliorumque doctorum virorum Brugensium et Franconatensium...* MS. n° 6270 (21.679-

Van dit werk heeft de auteur slechts de biographieën tot de letter I voltooid. Juist zooals in het Praelthooneel werd de alphabetische lijst gemaakt, afgaande op de voornamen. Nagenoeg dezelfde personaliteiten zijn er in behandeld geworden, met dien verstande echter dat de volgorde wel eens wordt omgekeerd of gewijzigd, dat personages samen behandeld worden of nu afzonderlijk. Ook hier gaan huldedichten den tekst vooraf terwijl eveneens een « Praemonitio ad Lectorem » de bedoeling en opvattingen van den auteur uiteenzet. Der langen Rede kurzer Sinn is zoowat de volgende : Het is steeds aangenaam voor ouderen de goede daden uit hun jeugd te overdenken. Dit meermaals overwegende heeft de auteur besloten zijn tijd nuttig door te brengen — vriendenraad heeft hem ertoe aangespoord — met het opstellen van een schouwtooneel der geleerde mannen. Niemand verwondere zich erover, zoo gaat de Praemonitio verder, dat onder de schare geleerden, eenige zwakkere lichten worden geplaatst, vermits ook de kleinere sterren den hemel versieren en, naar men verhaalt, Jupiter in den Olympus niet anders duldde dan halfgoden. Sommige dwarsdrijvers mochten er hem een verwijt van maken dat ook heterodoxe beroemdheden behandeld werden. Dat wijst Van Male van de hand met te wijzen op de gewoonte van andere compilatoren die soortgelijke gevallen ook behandelen « sed mala non opprobantes ».

Zorgvuldig en naar waarheid geeft hij een juist en onverwongen relaas van de wijd uiteenlopende opinies en hij doet dit, de verkondiging van het Roomsche-Katholieke geloof ten bate. Zijn bedoeling is niet anderen het doopceel te lichten, maar wel, « omnia quae aut lectu jucunda, aut situ utilia esse possunt, veraciter revelare ». Zijn methode moge enkelen mishagen, zij zal bijval vinden bij de velen die zullen

21.680) der Kon. Bibliotheek te Brussel. Zie J. V a n d e n G h e y n, *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque royale de Belgique*. Tome IX. Brussel, 1909, bladz. 124-126.

bemerken dat niets lichtvaardiglijk werd beweerd, « sed certis suis constare authoribus quorum sensa refero, non verba ». Door het aanwenden van citaten denkt hij den draad van het verhaal niet te moeten onderbreken en aldus zichzelf moeite en den lezer verveling te besparen. Deze beroemdheden heeft hij niet zoozeer in het licht gesteld ter gedachtenis der overledenen, maar wel tot voorbeeld van tegenwoordigen en toekomstenden. Tot slot wendt Van Male zich tot de spes patriae opdat deze zich zou spiegelen aan de groote daden door de voorouders gesteld. Het einde van deze « Praemonitio ad Lectorem » is vervat in volgende captatio benevolentiae : « quod si vero aliquis me aut contra historiae veritatem, aut contra styli nitorem aliquando deliquisse deprehendet : det vel hoc tantummodo ingenuo labori nostro ut vel benevole excuset aut emendet modeste ». ⁵⁴.

Het onderscheid tusschen de Nederlandsche en de Latijnsche versie, wat den eigenlijken tekst aangaat, ligt juist hierin, dat deze laatste, zijnde van recenteren datum, meer « bij » is. Sommige artikels zijn echter een bijna woordelijke vertaling. Andere echter zijn heel wat uitgebreider. Van Male, die in zijn Praelthooneel veel randnota's had aangebracht, was thans in de gelegenheid om al die additioneele wetenswaardigheden en weetjes in zijn tekst in te schakelen.

Voor het overige is dit werk op dezelfde manier opgevat en in een analogen zin uitgewerkt als het Praelthooneel. We kunnen het beschouwen als een tweede en aangevulde redactie van het oorspronkelijke. Het moraliseerende element dat den schrijver zoo nauw aan het harte lag, straalt ons zelfs uit een korte nota die de naamlijst der beroemde mannen voorafgaat : « hisce ex scriptis posterii sumant optimorum, fugiant pessimorum exempla » ⁵⁵.

(54) Praemonitio ad Lectorem, fol. 3 r° en v^o van het *Amphitheatrum*...

(55) *Amphitheatrum*, fol. 25 v°

De groote overeenkomst tusschen die twee versies van een zelfde werk — de laatste daarbij nog grootendeels onvoltooid — zal ons derhalve een diepgaande bespreking van het « Amphitheatrum » sparen. Na Van Male behandeld te hebben als biograaf der Brugsche beroemdheden, moeten wij nog een en ander vermelden over Van Male, historicus van het Brugsche en van Vlaanderen.

Het belangrijkste werk waaraan wij onze aandacht moeten wijden is de « Nauwkeurighe Beschryvinghe vande oude ende hedendaeghsche stand van Brugghe in Vlaenderen »⁵⁶.

In een « Voorreden van den Autheur tot den Leser » deelt de schrijver weer eenige bijzonderheden mee over zijn geschiedkundige opvattingen, het opzet van zijn werk en de uitwerking ervan. Hij is aan dit werk begonnen, nadat hij zijn levensbeschrijving der beroemde Bruggelingen had voleindigd, een arbeid die — hij vermeldt het hier nogmaals — met grooten last en moeilijkheden is tot stand gekomen. Twee redenen hebben hem daartoe bijzonderlijk aangezet: het was een probaat middel om den vrijen tijd — en die was hem te Bovekerke zonder twijfel niet karig toegemeten — te dooden door een loffelijke bezigheid en ook om zoo « alle minnaers des vaderlands » in de gelegenheid te stellen in eigen taal wat meer nopens hun stad en streek te vernemen. Eerst rees het plan bij hem op hetgeen Sanderus in zijn « Flandria illustrata »⁵⁷ over Brugge vertelt, te vertalen. Doch, door

(56) *Nauwkeurighe Beschryvinghe vande oude ende hedendaeghsche stand van Brugghe in Vlaenderen in de welcke grondigh opgehaelt werd des stads stichtijgh, aenwas, vermeerderingh, volle welstand gheestelicke ende weerdlicke regeerijgh, voorteden coophandel, handwerck ende overvloedighe pracht vorstelicke hofhoudijgh, grondleggingh van kercken Cloosters ende ghemeijne ghebawwen voorts der ingesetenen voorrechten ofte privilegien, inlandsche beroerten, twisten, oorloghen ende eyndelygh vervallen des coophandels alles door vaste bewijsen ende uytghekeurde staetkundighe Bemerckynghen Opgheheldert* Door J. P. Van Male, van Brugghe. — Afmetingen: 250 mm. × 190 mm., 459 ff., 35 regels. — Berust bij den heer K. De Wolf te Brugge.

(57) « opgehelderd vlaenderen » noemt Van Male het op fol. 90 r° van zijn *Praelthooneel*.

naarstig onderzoek, is dit werk zoo gewassen, dat het ruim tweemaal zoo omvangrijk geworden is. Van Male vreest dat men hem zal laken wegens de opeenhooping van allerlei kleine wetenswaardigheden. Zijn antwoord echter luidt : « Sij moeten weten dat ick niet en schrijve voor de hooghdravende overvliegers in ernstigher wetenschappen, nochte voor de neuswijze staetkundighe alleen ; maer oock voor de eenvoudighe ghemeijnte onser borgeren de welcke in het verthoon van den ghemeijnen handel en wandel van hunne voorouders soo veel vermaeck sullen scheppen als die groote verstanden in het bespieghelen van grooter saken »⁵⁸. Natuurlijk vindt hij dat zijn werk niet genoeg geschaafd en gezuiverd is om onder de ooggen van de « dees-tydighe schriftzifters » te mogen verschijnen. Daarbij, zoo verklaart hij, zijn er ingevoegde nota's die niet onder iedereen bereik moeten vallen.

Na de gebruikelijke lofdichten op Brugge begint de eigenlijke geschiedenis van het eerste ontstaan van de stad af, tot 1724 toe⁵⁹.

Achtereenvolgens wordt dan — in groote trekken weergegeven — besproken de oorsprong en de naam der stad, de « ghemeijne ghestichten » en « openbare plaetsen », de gildehuizen, de « constcamers der poesie », het Waterhuijs, de kerken en kloosters, de koophandel en de handwerklieden, het bestuur van Brugge, de beroerten en onlusten die in deze stad plaats grepen.

Zooals het zijn gewoonte was heeft Van Male in zijn werk eenige zijner eigen bedenkingen ten beste gegeven. Zoo bespreekt hij — hij is met dit werk bezig in de jaren

(58) fol. I r^o der *Nauwkeurighe Beschryvinghe*...

(59) Op de stadsbibliotheek te Brugge bestaat van dit werk een afschrift uit het einde der XVIIIe eeuw. (Cod. 574). Het werd door den Brugschen stadsbibliothecaris A. De Poorter nageschreven en in hedendaagsche spelling uitgegeven in *Burgerwelzijn* ten jare 1936. Een overdruk ervan verscheen onder den titel *Oud Brugge*. Zie A. De Poorter, *Catalogue des Manuscrits de la Bibliothèque publique de la ville de Bruges*, Gembloux-Paris, 1934, onder n° 574.

1721-1724 — de oprichting van de Compagnie te Oostende. Het loont wel de moeite even bij dien tekst stil te staan. Nopens het oprichten van die maatschappij zijn de Zeeuwen en Hollanders zeer ongerust en brengen op het tapijt « de vredestractaten van Münster Ryswyck etc. bij de welke de conynghen van Spaignen als heeren van desen lande hebben ghesworen aen de Hollanders ende Zeeuwen ter exclusie van de inghesetenen deser landen de vaert te laten op de Oost-Indien, ende het laet sigh aensien dat dese sake eene scheurynghe maken sal midts de Engelssche sigh daer oock aen ghelegghen laten. Men moet het ghevolgh afwachten ick vreesse dat de Hollandsche ende Zeeuwsche maetschappije dadelick sullen te wercke gaen om den voortgangh van onse maetschappije te verhinderen ende dat dese sake par le droit de canon sal moeten beslist worden. Het is eenen schoonen slaghe vande staetkunde der Jesuiten die alsoo sigh wel weten te vreken omdat men hun over eenighe jaren uyt Holland ende Zeeland ghesegt heeft... ». En hij besluit : « sed male auguror »⁶⁰.

Uit de bespreking van het werk van hen die zich met de heropstanding van den Brugschen koophandel hebben beziggehouden — Van Male citeert : Rogier de Geldere, den Graaf van Bergeyck en Jan Droomers — volgt de conclusie : sedert de Zuidelijke Nederlanden niet meer onder de souvereiniteit van den Koning van Spanje staan, hebben al hun argumenten weinig waarde meer. In den grond had Van Male meer vertrouwen in het Spaansche dan in het Oostenrijksche regime. Van staatsvorm gewaagd, heeft hij een uitgesproken sympathie voor de monarchale regeering, vooral in een land als het onze. Consideratis considerandis, vond hij de huidige heerschappij goed. Enkel één toestand oordeelt hij hinderend en dat is « den noodtprangh in den welcken onsen monarch sigh vijnd van te moeten voor vrienden houden de ghone die wij houden voor vijanden »⁶¹.

(60) fol. 187 v° — 188 r°.

(61) fol. 192 r°.

Hier en daar heeft de auteur, waar het hem belangwekkend docht, een werkje ingelascht. Zoo geeft hij o. a. een « Nauwkeurige Vertalynghe van het oorspronckelick schrift vanden eerwaardighen heer Laurentius Metsius, Bisschop van 's Hertogenbosch... in het welcke hij als oog-ghetuijghe beschreven heeft, hoe ende op wat maniere de voornaemste edelen, ende staten soo van Braband als van de andere provintien afgevallen sijn van hunnen wettighen heer den conijng van Spaignen... »⁶².

Een argument dat pleit ten voordeele van de onpartijdigheid waarmede Van Male de gebeurtenissen heeft beschreven, is gelegen juist in het feit dat hij evengoed een laakbare daad van een vriend als van een vijand kan aan de kaak stellen. Zoo keurt hij de persoonlijke gedragslijn van den Prins van Chimay volledig af — alhoewel deze den Koning van Spanje veel nut heeft bijgebracht — omdat hij, eerst in eedverbond met andere edelen, ziende dat de krijgskansen ten voordeele der Spanjaarden zouden uitvallen, vlug het roer heeft omgegooid en zich bij de winnende partij heeft aangesloten. Toch treedt Van Male de reductie van Vlaanderen onder het wettige gezag volledig bij, zonder nochtans met de manier waarop het geschied is, namelijk verraad en omkooprij, te kunnen instemmen. In verband met dien ommekeer, geeft hij de « Vertalinghe van een boucxken jn het Fransch ghedruckt tot Dusseldorp voerende voor titel : Warachtigh verhaal vande besonderste ende ghedenckweerdighste saken de welcke voorgevallen sijn binnen de stadt van Brugghe en(de) bijna door heel Vlaanderen onder de regeringhe van(den) seer doorluchluchtigen prins Charles de Croij prins van Chimay etc. »⁶³. Dit verhaal is een vertaling van een Fransch pamflet dat om zijn

(62) fol. 309 r° — fol. 325 v°. — Op de stadsbibliotheek te Kortrijk berust een nog al sterk afwijkende copie van Van Male's vertaling. (Cod. 124, IV, 49). Zie Van den Gheyn, *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque Royale de Belgique*, tom. 7 n° 5131 (17320-30) en Gachard, *Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas*, tom. IV, p. 739.

(63) fol. 369 r° — 382¹ v^o.

zeldzaamheid hergepubliceerd werd in de «*Annales de la Société d'Emulation*», T. 2, S. 2. 1844, p. 119 en vlg.⁶⁴. Bij die eerste redactie van de «*Nauwkeurighe Beschryvinghe vande oude ende hedendaeghsche stand van Brugghe in Vlaenderen...*» (MS De Wolf) is het echter niet gebleven. Op 9 November 1723 begint Van Male aan een omwerking van zijn Beschryvinghe. Dit werk, dat niet is voltooid geworden, is in handschrift bewaard op de stadsbibliotheek te Brugge⁶⁵. Merkwaardig is het dat Van Male hier de door hem gebruikte bronnen aangeeft⁶⁶.

Wat den inhoud betreft, deze is nagenoeg dezelfde als in de eerse versie, met dien verstande echter dat wat vroeger slechts een bemerking was, nu een artikel is geworden. Ook komen er — inzonderheid daar waar Van Male spreekt over de rederijerskamers — passages in voor die men als literaire critiek zou kunnen bestempelen. Uit de verwijzingen die Van

(64) Ter stadsbibliotheek te Kortrijk bevindt zich een afschrift van Van Male's vertaling, echter op sommige plaatsen sterk afwijkend van den oorspronkelijken tekst (Cod. 176, VIII, 2).

(65) *Nauwkeurighe Beschryvinghe van de oude ende hedendaeghsche ghestaethede vande edele en(de) vermaerde stadt Brugghe in Vlaenderen*. — Zie A. De Poorter, *Catalogue des Manuscrits de la Bibliothèque publique de la Ville de Bruges*, Gembloux-Paris, 1934, cod. 432.

(66) Het zijn : A. De Smet e. a. : *Dits die Excellente Cronicke van Vlaenderen*, Antwerpen, 1531 ; J. De Meyere : *Commentarii sive Annales...* Antw, 1561 ; P. D'Oudegherst : *Les Chroniques et Annales de Flandres*, Antw. 1571 ; J. De Damhoudere : *Van de Grootdadigheyt...* Amsterdam, 1684 ; A. Sanderus «*Van de saken van Brugghe*» d.w.z. *Flandria Illustrata*, p. 185-276 (in de editie van Keulen, 1641) ; L. Surius : *Commentarius brevis rerum in orbe gestarum...*, Keulen, 1574 ; M. a b Ysselt : *Historia sui temporis*, Keulen, 1602 ; E. m. Van Meteren : *Historie der Nederlandscher... Oorlogen*, 's Gravenhage, 1614 ; A. Van Meerbeeck : *Chroniecke vande gantsche werelt...*, Antw. 1620 ; J. Droomers : *Oorsake vande aermoede der Spaensche Nederlanden*, gedrukt einde XVIIe eeuw ; verder in handschrift de chronieken van J. Reyngout, C. en Ph. Van Campene, J. Joncheere, L. Metsius en het *Testament Rhetoricael* van E. De Dene, in ons artikel vermeld ; ook nog in hs. N. Despars : *Cronycke van... Vlaenderen* (gepublic. Gent, 1837-40) ; G. Weydts : *Chronique flamande*, Gent 1869 ; Z. Van Male : *Lamentatie*, Gent, 1859 ; J. Prumbout : *Van de Moerbuyse* (Zie : Duclos, *Bruges, Histoire et*

Male maakt in zijn werk, naar de cultureele prestaties van de Hollanders, bemerkt men duidelijk dat hij hen beschouwt als een aanverwant volk. Toch worden zij aanzien als een vreemde, zelfs vijandige, politieke macht. Dit moet vooral worden toegeschreven aan de vrees voor het protestantisme en nog meer aan de onverbreekelijke loyauteit tegenover het wettige — het zij dan ook vreemde — gezag.

Even zij hier nog gewezen op de uitgave van F. Vande Putte : « *Geschiedenis van Vlaenderen, van het jaer 1566, tot de vrede van Munster* »⁶⁷, hetgeen een gedeelte uitmaakt van Van Male's : « *Nauwkeurighe Beschryvinghe...* ». Eveneens dient vermeld het te Gent in MS bewaarde « *Daghregister van alle het gonne gedenkweerdigh voorghefallen is binnen de stadt Ghendt t'sedert den 15ⁿ july 1566, tot den 15^{en} junij 1585, onderhouden by m^r Philips de Kempenare advocaat vanden Rade in Vlaenderen ; overgheset uijt het Latyn door h^r ende m^{re} Joannes Petrus van Male, Pastor van Bovekercke, uijt het origineel* »⁶⁸.

Wat de waarde betreft van Van Male's vertaling als historische bron, die mag niet hoog worden aangeschreven. Reeds Paul Frédéricq wees erop dat de vertaler, alhoewel hij onpartijdig bleef, slechts behandelde datgene wat hem

Souvenirs, p. 230) ; het hs. van M. de Mil « *pensionaris sLands vanden Vryen* » (zie : *Praelthooneel*, fol. 171 r°) en van R. de Geldere over de Brugse Koophandel (Zie : *Praelth.*, fol. 352 r° en v^o) ; het hs. van L. Metsius, gepublic. in Gachard : *Correspondance de Philippe II sur les Affaires des Pays-Bas*, t. IV, blz. 739 ; tenslotte het hs. van C. Bartholomaei (Zie : *Biographie des hommes remarquables de la Flandre Occid.*, t. III, p. 37-39) en J. Panno's, *Verzamelinghe der Nederlandsche Historiën* (niet geïdentificeerd).

(67) *Geschiedenis van Vlaenderen van het jaer 1566, tot de vrede van Munster*, Door J.-P. Van Male, Pastor tot Vladsloo, thans voor de eerste maal uitgegeven door F. Vande Putte. Brugge, 1842, in 4°. —

Dit boek verscheen in de reeks : « *Recueil de Chroniques, Chartres et autres Documents concernant l'Histoire et les Antiquités de la Flandre*, publié par la Société d'Emulation de Bruges. — Deuxième Série — *Chroniques générales de la province* ».

Een andere editie, in 8°, verscheen in 1843.

(68) Vermeld in de *Catalogue des Manuscrits de la Bibliothèque de la Ville et de l'Université de Gand*, door J. de Saint-

essentieel leek en zoo verscheidene zeer belangrijke deelen achterwege liet. Als vermoedelijke reden gaf P. Frédéricq aan, dat het Van Male waarschijnlijk verdroot kettische leeringen op te teekenen⁶⁹. Ongetwijfeld lag het echter niet in Van Male's bedoeling, de nakomelingschap, zonder er ook maar één verwittiging van te geven, met een verminkte kroniek te bedriegen. Hij schrijft dan ook in dezer voege: « Ick hebbe dan desen bouck wat enger besloten dan dat den eersten schrijver ghedaen heeft; mits ick nalate de wydlopighe vertellinghe van sermoenen, en(de) predication ofte bij de catholycke, ofte byde geuse leeraers ghedaen

Genoës, Gent, 1849-52, als cod. 527 (223 bis). — Aan deze kroniek is een klein geval van geschiedkundige mystificatie verbonden. Den publicist Frans De Potter komt de verdienste toe voor het eerst de zaak te hebben in het klaar getrokken in zijn uitgave van het *Dagboek van Cornelis en Philip van Campene, behelzende het verhaal der merkwaardigste gebeurtenissen, voorgevallen te Gent sedert het begin der Godsdienstberoerten tot den 5ⁿ April 1571*. Gent, 1870.

Dit dagboek was het werk van twee Gentenaars, de gebroeders Cornelis en Philip Van Campene. Deze laatste, toen hij praeceptor werd te Leuven, heeft dat verhaal in het Latijn vertaald. Van Male heeft dit Latijnsche werk ter inzage gekregen van G. F. Wyts, Heer van La Boucharderie. Den Latijnschen tekst beschouwde Van Male als een origineel en hij vertaalde hem opnieuw in het Nederlandsch. Campanæus, den gelatiniseerden naam van den oorspronkelijken schrijver, vertaalde hij in De Kempenare, naam van een kroniekschrijver die in werkelijkheid nooit heeft bestaan.

Ph. Blommaert die Van Male's vertaling uitgaf, volgde onzen auteur in hetzelfde euvel: *Vlaemsche Kronijk, of dagregister van al het gene gedenkweerdig voorgevallen is, binnen de stad Gent, sedert den 15 July 1566 tot 15 Juny 1585; onderhouden in 't Latijn door Ph. De Kempenare, overgezet door J. P. Van Male, Pastor van Bovekerke, thans voor de eerste maal uitgegeven*. Gent, 1839.

De tekst van deze uitgave, vergeleken met dien van Van Male's eigenhandige vertaling te Gent, vertoont heel wat varianten en verschillen, alhoewel de uitgever bevestigt de taal en stijl van den vertaler nauwkeurig te hebben gevolgd en slechts hier en daar aan de spelling eenige wijzigingen te hebben aangebracht. De oorzaak is wellicht te zoeken in het feit dat Blommaert slechts een copie van Van Male's vertaling heeft gepubliceerd. Zie V. Fris: *Bibliographie de l'histoire de Gand depuis l'an 1500 jusq'au 1850*. Gent, 1921. Deuxième Partie. Sources narratives, blz. 54.

(69) P. Frédéricq: *Travaux du cours pratique d'histoire nationale. Premier Fascicule. Dissertations sur l'histoire des Pays-Bas au XVIme siècle*. Gent's Gravenhage, 1883, p. 56.

binnen Ghendt»⁷⁰. Van Male moet derhalve ook niet te vlug verdacht worden van een partijdigheid die men als paapsch zou kunnen bestempelen.

Hoe hebben nu historici Van Male's werk beoordeeld? O. Delepierre, in een artikel getiteld: «Des Souverains, Princes, Comtes et autres grands Personnages morts ou enterres à Bruges»⁷¹ verklaart dat onder de auteurs die zich hebben bezig gehouden met de geschiedenis van Brugge, de meest eigenaardige en minst bekende ongetwijfeld J. P. Van Male is. Zijn «Nauwkeurighe beschryvinghe» vindt hij belangrijker dan de jaarboeken van *Custis*, die zich te veel bezig houdt met de algemeene geschiedenis van Vlaanderen en veel belangrijke details verwaarloost. Ook *L. A. Warnkœnig*⁷² acht het «un travail rempli de détails curieux». *A. Duclos*⁷³ schat het «un précieux manuscrit». Het is dan ook gemakkelijk te begrijpen dat bij herhaling van Van Male's historisch werk geciteerd wordt, juist om wille van menig belangwekkend detail⁷⁴.

Resumeerend kan men het geschiedkundig werk van J. P. Van Male beoordelen als volgt: Van Male is voor de historie der stad Brugge, voor de geschiedenis van het Vrije en inzonderheid voor de levensbeschrijvingen der beroemde mannen, een belangrijke bron van inlichtingen. Alhoewel we bij Van Male een sterk uitgesproken zin voor waarachtigheid en rechtvaardigheid vaststellen, zijn sommige van zijn uitspraken niet vrij te pleiten van een zekere vooringenomenheid, voortspuitende uit de tijdsatmosfeer⁷⁵. Wat de degelijkheid van

(70) Fol. 1 r° van het eigenhandig manuscript van Van Male op de bibliotheek der Universiteit te Gent.

(71) *Annales de la Société d'Emulation*, T. I. (1839), p. 193.

(72) *L. A. Warnkœnig: Histoire de la Flandre*, dl. IV, p. 12. Brussel, 1851.

(73) *A. Duclos: Bruges, histoire et souvenirs*, Brugge, 1910, p. 250.

(74) o. a.: *H. Q. Janssen: De Kerkhervorming te Brugge*, 2 dln, Rotterdam, 1856; *A. C. De Schrevel: Recueil de documents relatifs aux troubles religieux en Flandre 1577-1584*.

(75) Zie bij wijze van exempel zijn oordeel over de Jezuïeten

zijn documentatie betreft, dienen wij een distingo te maken. Voor gebeurtenissen, toestanden en persoonlijkheden die hij zelf niet heeft gekend, heeft Van Male zijn licht opgestoken bij de vroeger verschenen en derhalve algemeen gekende en voor de hand liggende werken. Bij herhaling echter heeft hij zich niet tevreden gesteld met het oordeel van anderen doch beroep gedaan op teksten uit den tijd zelf dien hij besprak.

Voor de eigentijsche feiten en personalia zijn Van Male's werken steeds zeer belangwekkend en vol wetenswaardigheden die men in omvangrijker geschriften vruchteloos zoeken zou. Het is daarbij niet zonder belang dat die auteur, alhoewel door zijn stand tot een bepaalde geesteshouding gepredisposeerd, toch een zekeren graad van objectiviteit en niet-gebonden zijn aan een vooropgestelde levensvisie, kon aan den dag leggen.

Marcel Luwel.

(fol. 107 r° van *Nauwkeurige Beschryvinghe...*) waar het luidt :
 « soo dat bij daghelische ondervyndijnghe oogh-merckelick blijkt dat sy in alle familien, steden, ghemeijnten, rycken ende landen indringhende, door onnavolghelicke middelen overal waer sy woonen ofte omtrent commen, heerschen : ende groot en cleene met hunne godtvruchtige ja. oock weereldwijse vernuftigheid, aen sigh weten te winnen ».

OORKONDEN EN MEDEDEELINGEN

DOCUMENTEN BETREFFENDE

DE BRUGSCHE DRUKKERS

UIT DE 16^e EEUW.

II. Erasmus vander Eecke.

De drukker, wiens leven en werk wij hier nader willen belichten, werd in of om het jaar 1519, waarschijnlijk te Brugge, geboren¹. Zijn familienaam wordt in de oorkonden op verschillende wijzen geschreven, namelijk : vander Eecke, vander Eecken, Vereecke, Verheecke, Vareecke, Varheecke, Verreecke, Verreecken, alsmede de gelatiniseerde vormen Verreeckius en Querceus. Duidelijkheidshalve gebruiken wij steeds de eerstvermelde spelling. Of zijn vader Jan dan wel Nikolaas heette is niet duidelijk². Al vroeg moet hij zijn ouders of een van hun beiden verloren hebben, want in 1534, toen hij dus vijftien jaar oud was, werd hij opgenomen in de stedelijke Bogardenschool³, waarin alleen weeskinderen aanvaard werden. Kort daarop ging hij in de leer bij den bekenden Brugschen drukker, Hubrecht de Croock⁴. Alles schijnt er op te wijzen, dat hij aldaar zijn volledigen leertijd, die hoogstens zes jaar duurde, zal doorgemaakt hebben, zoodat

(1) Voor wat den geboortedatum aangaat zie : Document nr. 2 ; voor wat de geboorteplaats betreft zie : Document nr. 4 waar Erasmus vander Eecke als ingeboren poorter van Brugge betiteld wordt.

(2) Vgl. Documenten nrs. 2, 4.

(3) Vgl. Document nr. 2.

(4) Vgl. Document nr. 1. — Over de Croock zie o. m. : A. Visart de Bocarmé, *Recherches sur les imprimeurs brugeois*, blz. 23-26.

hij rond 1540, hetzij op ongeveer een en twintigjarigen leeftijd, voldoende vakkennis had verworven om voortaan op eigen krachten het drukkersberoep uit te oefenen. Nu kon hij zich als meester vestigen ofwel zich als knecht verhuren. Dit laatste was den gewonen gang van zaken en aan dezen algemeenen regel zal Erasmus vander Eecke voorzeker geen uitzondering gemaakt hebben. Na volbrachten leertijd is hij waarschijnlijk bij de Croock voort blijven werken.

Wat hiervan ook moge zijn, in ieder geval verbleef Erasmus vander Eecke in 1544 te Brugge en had er met Robert Wouters een vennootschap aangegaan voor het oprichten en het uitbaten van een boekhandel en een drukkerszaak in deze stad. Daar zij echter over weinig middelen beschikten, deden zij op de stadsregeering beroep om steun, waarbij zij verscheidene argumenten lieten gelden. Aldus betoogden zij, dat het tot stand komen van een nieuw boekhandels- en drukkersbedrijf de stad Brugge tot eere zou strekken, want deze plaats was maar « qualicke ghestoffeert van bybliopolen, bouckverkoopers ende prenters ». Enkel twee of drie dergelijke bedrijven waren er gevestigd en deze verhandelden daarbij slechts artikelen van weinig aanzien, zooals : liedjes, referieinen, kleine Vlaamsche boekjes, bedevaartvaantjes, schildjes en andere soortgelijke onbelangrijke zaken. Van hun kant zouden zij beter doen. Als proeve van hun bekwaamheid hadden zij in deze stad onlangs een schoon Latijnsch boek gedrukt, getiteld : *Patrocinium pupillorum minorum et prodigorum*⁵, alsmede eenige evaluatieboekjes of tarieven voor de koersberekening en de bepaling van de muntwaarden, zooals nooit iemand voor hen ooit te Brugge had gedrukt. Aan hun verzoek gaf de stadsregeering een gunstig gevolg : op 27 Juni 1544 besliste zij jaarlijks een bedrag van vier pond groot als toelaag uit te keeren en dit zoolang beide requestanten samen hun

(5) Over dit boek zie verder blz.

bedrijf te Brugge zouden uitoefenen en aldaar met hun gezin gevestigd bleven ⁶.

Hierop zijn Erasmus vander Eecke en Robert Wouters overgegaan tot de uitvoering van hun plan. Nog in hetzelfde jaar 1544 drukten zij te Brugge een posthuum werk van Stephanus Comes ⁷, waarvan de uitgave bezorgd werd door den Brugschen humanist, Anton van Schoonhove ⁸ en als titel heeft : *Stephani Comitit Bellocassii sylvula carminum, non minus docta quam jucunda. Cum nonnullis epitaphiis Marci Laurini et Iohannis Lodovici Vivis. — Brugis, typis Roberti Gualteri & Erasmi Verreeckii, sociorum typographorum. M.D.XLIII* (Zie afbeelding I). Van dit zeer zeldzaam boekje, dat heel wat bijzonderheden over verscheidene Brugsche figuren uit de eerste helft van de zestiende eeuw bevat, is slechts één, dan nog onvolledig, exemplaar bekend, voorhanden op de Bibliotheek van de Rijksuniversiteit te Gent (res. 435). Het is een in-4°, behelzende vier katernen van acht ongenummerde bladzijden en gemerkt A-D2. Iedere bladzijde is 14,6 cm. hoog. Na de vierde katern breekt het af, zoodat het boekje in complete toestand waarschijnlijk minstens één katern meer telde.

Hiermede hadden onze drukkers aan de gestelde vereischten voldaan : zij hadden te Brugge « eene scoone wynde upgestelt » en « gheneerden » zich met het drukken en verkoopen van boeken. Dientengevolge keerde de stadsregeering kort daarop de beloofde toelaag uit ⁹.

Wis en zeker zijn Erasmus vander Eecke en Robert Wouters dus in 1544 te Brugge als zelfstandige drukkers werkzaam

(6) Vgl. Document nr. 3.

(7) Over Stephanus Comes, Latijnsch dichter, zie : *Biographie nationale, publiée par l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique*, tom. IV (Brussel, 1873), kol. 313-314.

(8) Over dezen humanist zie : A. R o e r s c h, *Etude sur Antoine de Sconhove, in Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, tom. LXVII (1924), blz. 139-172.

(9) Vgl. Document nr. 5.

geweest. En toch staat geen van beiden als lid van het librariërs-gild ingeschreven, hetgeen voor het vrij uitoefenen van hun bedrijf toch een vereischte was! Hoe die tegenstrijdigheid te verklaren is, blijft vooralsnog voor ons een raadsel.

Het is nochtans bij deze eene uitkeering van toelaag door de Brugsche stadsregeering gebleven. Dit wijst er op, dat onze drukkers hun vennootschap verbroken of de Zwinstad verlaten hebben. En inderdaad, de laatste veronderstelling zal zich voorgedaan hebben. Trouwens, twee jaar later vinden wij beide drukkers te Gent, waar zij samen een uitgave van het Nieuwe Testament in het licht geven. Het titelblad van deze uitgave luidt: *Sanctum Iesu Christi Evangelium secundum Matthaeum, secundum Marcum, secundum Lucam, secundum Ioannem. Acta Apostolorum. — Gandavi, Roberto Gualteroto ac Erasmo Querceo typographis. Anno M.D.XLVI.* Op dezen titel afgaande, zou men denken, dat het hier enkel om de vier eigenlijke evangeliën en de Handelingen der Apostelen gaat. Maar het onderhavige boek bestaat uit twee deelen, ieder deel met een afzonderlijk titelblad en met eigen foliatie. Nochtans vormen beide deelen samen maar één stuk, waarvan de katernen doorlopend gemerkt zijn: A - Ff ^{III}. In het tweede deel komt dan het vervolg van het Nieuwe Testament, namelijk: de brieven van de Apostelen en de Openbaring van Johannes, zooals overigens door het aparte titelblad wordt aangegeven: *Pauli Apostoli Epistolae: ad Romanos, ad Corinthios II, ad Galatas, ad Ephesios, ad Philippenses, ad Colossenses, ad Thessalonicenses II, ad Timotheum II, ad Titum, ad Philemonem, ad Hebraeos. Epistolae Catholicae: Iacobi, Petri II, Ioannis III, Iudae. Apocalypsis Beati Ioannis,* alsmede achteraan een *Index epistolarum et evangeliorum quae e veteri et novo testamento excerpta, in templis dominicis & aliis festis diebus leguntur, iuxta consuetudinem ecclesiae Parisiensis & Romanae...* Alles samen vormt dit een keurig gedrukt

in-12° van 186 + 137 genummerde folio's plus 18 ongenummerde bladen voor den *Index*. Ieder blad meet 12,9 cm. hoog. Onderhavig boekje schijnt eveneens zeer zeldzaam te zijn, want totnogtoe kan slechts één exemplaar aangewezen worden, te weten : op de Bibliotheek van de Rijksuniversiteit te Gent (G. 221) ¹⁰.

In hetzelfde jaar 1546 heeft Erasmus vander Eecke nog twee andere drukken van uit Gent de wereld ingezonden. Voor eerst een uitgave van de zes bekende comedies van Publius Terentius, naast Plautus den voornaamsten Romeinschen blijspeldichter († 159 voor Christus), getiteld : *P. Terentii Aphri comœdiae sex*. — *Gandavi. Anno M.D.XLVI*. Ieder comédie vormt een afzonderlijk deeltje, met eigen titelblad en, op één deeltje na, met telkens herbeginnende signaturen. Daarenboven komt op het laatste blad van vijf deeltjes ieder keer het adres voor : *Gandavi. Excudebat Erasmus Querceus*. Vooraan, onmiddellijk na het eerste, algemeen titelblad, gaat aan het eerste tooneelstukje een kort levensbericht vooraf van Terentius, getiteld : *P. Terentii vita ex libro primo Petri Criniti de Poetis Latinis*. Deze uitgave, typografisch even keurig verzorgd als de hooger aangehaalde werken van Erasmus vander Eecke is een in-8°, bestaande in het geheel uit 168 ongenummerde folio's van 16,1 cm. hoog. Dit aantal bladen is als volgt onderverdeeld. Het eerste deeltje, met het tooneelstukje *Andria*, behelst 30 bladen, gemerkt A - D 5. Het tweede deeltje, met als titelblad : *P. Terentii Aphri Eunuchus*. — *Gandavi. Anno M.D.XLVI*, telt eveneens 30 folio's, foutievelijk gesigneerd : Aa - Cc 4. Het derde : *P. Terentii Aphri Heautontimorumenos*. — *Gandavi. Nno [sic] M.D.XLVI*, heeft 28 bladen, gemerkt : a - d 3. Het vierde : *P. Terentii Aphri Adelphi*. — *Gandavi. Anno M.D.XLVI*, en het vijfde : *P. Terentii Aphri*

(10) De kennis van dit Nieuwe Testament danken wij aan prof. dr. R. F. Apers, hoofdbibliothecaris van de Gentsche Universiteitsbibliotheek.

Hecyra. — *Gandavi*. Anno M.D.XLVI, hebben onderscheidenlijk 27 en 25 bladen, die doorlopend gesigneerd zijn : aa - gg 3. Het zesde deeltje ten slotte : *P. Terentii Aphri Phormio*. — *Gandavi*. Anno M.D.XLVI, beslaat 28 bladen, gemerkt aaa - ddd 3. Ook van deze Terentiusuitgave is slechts één exemplaar bekend, dat op de bibliotheek van de Rijksuniversiteit te Gent bewaard wordt (res. G. 201) ¹¹.

Het andere boek, dat Erasmus vander Eecke in 1546 te Gent gedrukt heeft, was een nieuw werk van den beroemden Brugschen rechtsgeleerde, Joost de Damhoudere ¹², met als titel : *Subhastationum compendiosa exegesis D. Iodoci Damhouderii Brugensis, utriusque iuris doctoris, senatui Brugensi a consiliis excommunis cateruae scribentium opinionibus desumpta. In laudem hispanicae nationis quae in Flandria nostra iam olim fixa sede celeberrimam negotiationem exercet, auctoris declamatio panegyrica. Adiecto elencho verborum rerumque memorabilium. Cum gratia et privilegio imperiali*. — *Gandavi*. Anno M.D.XLVI. Het is een mooi en verzorgd in-4°, behelzende in 't geheel 62 bladen, met op het voorlaatste blad het adres : *Gandavi Erasmus Querceus excudebat*. Evenals de andere drukken van Erasmus vander Eecke is ook dit werk zeer zeldzaam ¹³.

Het dient opgemerkt, dat de twee laatstgenoemde boeken

(11) Ook deze druk van Erasmus vander Eecke werd ons aangewezen door prof. dr. R. F. Apers, wien wij hier openlijk onzen oprechten dank betuigen voor zijn heel bijzondere belangstelling in ons werk.

(12) Over Joost de Damhoudere zie het overzichtelijke artikel van prof. mr. E. I. Strubbe in : *100 Grootte Vlamingen*. Vlaanderens roem en grootheid in zijn beroemde mannen, blz. 123-125. Antwerpen, 1941.

(13) Het eenige aan ons bekend exemplaar bevindt zich op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel (fonds Van Hulthem). Deze druk is keurig beschreven in F. Vanderhaeghen, *Bibliographie gantoise*. Recherches sur la vie et les travaux des imprimeurs de Gand (1483-1850), tom. I, blz. 105. Gent, 1858 ; alsook in *Bibliotheca Belgica*. Bibliographie générale des Pays-Bas..., première série, tom. VIII, D 28. Gent - 's Gravenhage, 1880-1890.

door Erasmus vander Eecke alleen zijn uitgegeven. Van de samenwerking met Robert Wouters is hierbij geen sprake meer. Dit wijst er op, dat hun vennootschap in den loop van het jaar 1546 moet uiteengevallen zijn. Wat hiertoe aanleiding mag gegeven hebben, is echter niet te zeggen. Zijn de twee drukkers wellicht in oneenigheid gekomen of zijn zij in der minne van elkander gescheiden? Is Robert Wouters misschien naar een andere plaats vertrokken of is hij gestorven? Wat hiervan ook moge zijn, er is van hem verder, noch te Gent, noch elders, geen spoor meer te ontdekken.

Of het onzen drukker, nu hij alleen stond, te Gent niet meegevallen is? Zeker is, dat hij de stad aan Leie en Schelde al spoedig heeft verlaten, zich opnieuw te Brugge is komen vestigen en aldaar in 1547 lid geworden is van het gild der librariërs¹⁴. In de laatstgenoemde plaats is hij dan verder voorgoed gebleven en heeft er tot zijn dood gewoond en gewerkt. Hij overleed namelijk tusschen 8 en 15 Juli 1554 en werd op de Onze-Lieve-Vrouwenparochie van de Zwinstad begraven¹⁵. Bij zijn verscheiden liet hij niets dan schulden na; ook bij het librariërgild stond hij in het krijt wegens een jaar achterstallig gildegeld en was hij niet in staat zijn doodschuld te betalen¹⁶.

Toen hij ongeveer zes en twintig jaar oud was en zich samen met Robert Wouters als meester-drukker te Brugge had gevestigd, is Erasmus vander Eecke in het huwelijk getreden met Maria van Steentaste, dochter van Pieter¹⁷. Of er uit dezen echt kinderen geboren zijn, is ons niet bekend.

Over zijn activiteit als drukker gedurende de ongeveer acht jaar die vander Eecke te Brugge werkzaam is geweest, kunnen wij het volgende mededeelen.

(14) Vgl. Document nr. 6.

(15) Vgl. Brugge, parochiaal archief van de Onze-Lieve-Vrouwenkerk, *rekeningen van de kerkfabriek over de jaren 1530-1569*, blz.

(16) Vgl. Documenten nrs. 16, 17, 18.

(17) Vgl. Document nr. 4.

Vooreerst heeft hij rond 1548 een kaart gedrukt voor een loterij ten voordeele van de twee stadsweezenhuizen van Brugge : de Bogardenschool en de Sint-Elisabethschool. Deze loterij had plaats in 1550 of wellicht het jaar te voren¹⁸. Een exemplaar van de loterijkaart was rond het midden van de verleden eeuw in 't bezit van den Brugschen geschiedschrijver, kanunnik C. Carton, welk exemplaar bekend was aan den Gentschen bibliograaf, Ferdinand Vanderhaeghen, die er de hiervolgende beschrijving van medegedeeld heeft¹⁹ : « Cette pièce est de deux feuilles, de format in folio, imprimées au recto seulement. Elle contient d'un côté la description minutieuse des objets précieux mis en loterie pour venir en aide aux écoles des orphelins, et de l'autre côté se trouvent deux grandes planches en bois. Sur la partie supérieure de la seconde feuille, le graveur a représenté une vue générale de l'Ecole des Bogards, et une procession des enfants des deux sexes entretenus dans cet établissement, accompagnés de leur maîtres et maîtresses ; sur la partie inférieure, on donne le dessin des principaux prix à gagner dans la loterie. Ce placard intéressant porte pour titre et pour souscription : *Loterie binnen der stede van Brugghe. — Gheprent te Brugghe by Erasmus Verreecke, fyguersnyder, wonende in de Wapenmakersstrate*. L'annonce de cette loterie ne porte pas de date d'impression, mais il y est dit, que c'est après 30 ans d'existence qu'on s'est vu forcé de recourir à ce moyen, pour subvenir aux frais de l'entretien des orphelins. Or, cette école des Bogards fut instituée en 1510. La pièce doit donc avoir paru vers 1540 ». Waar de geleerde bibliograaf enkel en alleen van de Bogardenschool spreekt, is hij natuurlijk mis, want meisjes, zooals op de voorstelling zijn aangegeven,

(18) Vgl. L. Gilliodts, *Inventaire diplomatique des archives de l'ancienne école Bogarde à Bruges...*, tom. II, blz. 102-109, tom. III, blz. 1008. Brugge 1899-1900 — uitgave van ons Genootschap.

(19) Vgl. F. Vanderhaeghen, a. w., tom. I, blz. 103-104.

werden in deze school niet aanvaard. Ook waar hij het heeft over den datum der oprichting van de Bogardenschool en den druk van de loterijkaart, is hij slecht ingelicht. Overigens zal Erasmus vander Eecke deze kaart niet alleen gedrukt, maar voorzeker ook wel gegraveerd hebben²⁰, doch de teekening hiervoor kwam van den bekenden schilder Lancelot Blondeel²¹.

In 1550 drukte Erasmus vander Eecke nog de nieuwe verordening met de gewijzigde tarief van de tolrechten te Brugge. Dit werkje, bestaande uit 12 ongenummerde bladen, is getiteld: *Nieuwe ordonnantie van der veranderinghe van den pontghelde in stickgelde van den tollin binnen der stede van Brugghe*. — *Ghedruet by Erasmus Verreecke, figuersnyder, wonende by Tsconincxbrugghe in Den Franschen Schild. Ende daer vynt men ze te coope*. Wijlen L. Gilliodts, stadsarchivaris te Brugge († 1915), bezat een exemplaar van deze ordonnantie en heeft er den volledigen tekst van gepubliceerd²². Langs diens weduwe om is de boekenverzameling van wijlen Gilliodts overgegaan naar den heer Jules Costenoble, te Brugge (Sint-Pieters), die het bewuste exemplaar bij onze navraag niet heeft kunnen terugvinden.

Voor het bestuur van de Brugsche Bogardenschool heeft Erasmus vander Eecke nog in 1551 twaalfhonderd exemplaren van een niet nader te bepalen boek gedrukt en in 1552

(20) Niet alieen op de bovengenoemde loterijkaart maar ook nog op een gedrukte ordonnantie van 't jaar 1550 betiteld onzen *drukken zich als figuersnyder*.

(21) Vgl. Brugge, stadsarchief, *fonds van de Bogardenschool, rekeningboek van den boekhouder over de jaren 1538-1550 : journaal over het dienstjaar 1547 (Febr. 2) — 1548 (Febr. 2)*, blz. 24 : « Betaelt Lancelot, de schildere, voor 't maken van het patron van den quaerte van der loterye : 8 s. 4 gr. ».

(22) Vgl. L. Gilliodts, *Cartulaire de l'ancien grand tonlieu de Bruges*. Recueil de documents concernant le commerce intérieur et maritime, les relations internationales et l'histoire économique de cette ville, tom. I, blz. 156-164. Brugge. 1908 — uitgave van ons Genootschap. -- Zie ook : Documenten nrs. 7, 8.

daarenboven zevenhonderd exemplaren van de Zeven Boetpsalmen ²³.

STEPHANI COMITIS BELLOCASSII

Syluula carminum, non minus do-
cta quàm iucunda.

Cum nonnullis Epitaphijs Marci Laurini
& Iohannis Lodouici Viuis

NOLITO MERGI

SI FORTVNA TONAT,

BRVGIS,

Typi Roberti Gualteri & Erasmi Verreckij
sociorum typographorum.

M. D. XLIII.

*Titelblad van Stephanus Comes' Syluula carminum...
door E. vander Eecke en R. Wouters in 1544 te Brugge gedrukt.*

(23) Vgl. Document nr. 13.

In hetzelfde jaar 1552 kreeg hij ook opdracht van de Brugsche stadsregeering voor het drukken van 1700 kaarten betreffende wijzigingen van de stedelijke jaarmarkten, gesteld in het Vlaamsch, het Fransch en het Engelsch ²⁴.

Daarenboven heeft vander Eecke nog een boekje gedrukt, op een vijfhonderdtal exemplaren, handelend over het afsterven van Maarten Luther en samengesteld door een Protestantsch predikant, alsmede een apocrief epistel van Sint Paulus op ongeveer honderd stuks. Tenslotte werden op zijn persen, doch, naar hij althans beweerde, buiten zijn weten en gedurende zijn afwezigheid, verschillende ongeoorloofde referieën gedrukt. Zooals men weet, was het verspreiden van Protestantsche geschriften te dien tijde streng verboden. Welnu, dat onze drukker zich desniettenstaande hiertoe heeft laten overhalen, mag wellicht toegeschreven worden aan zijn toenmaligen slechten financieelen toestand ; het kan echter ook in overeenstemming geweest zijn met zijn politiek-godsdiensige overtuiging. De zaak is in ieder geval uitgelekt, hetgeen onzen drukker met de justitie in aanraking bracht. Gelukkig kwam hij er met de volgende straffen van af : Enkel met zijn hemd gekleed en knielend op een knie moest hij God en de gerechtigheid in de vierschaar van de stad om vergiffenis bidden, terwijl hij een brandende kaars in de hand hield. Daarenboven werd hij verwezen om met een opschrift boven het hoofd op den Burg tentoongesteld te worden en zijn kettersche drukken aldaar te zien verbranden. Bovendien zou hij gegeeseld worden tot het bloed hem uitbrak. Tenslotte was het hem verboden in de eerstkomende vier jaar de stad ooit te verlaten ²⁵.

Welgesteld is Erasmus vander Eecke nooit geweest. Dit kan men gemakkelijk afleiden uit de omstandigheden, dat hij

(24) Vgl. Document nr. 11, 12.

(25) Vgl. Document nr. 14.

leerling van de Bogardenschool is geweest, later voorzeker nooit eenig onroerend goed heeft bezeten, in 1554 zich verplicht zag huisraad en drukkersgerief te verpanden ²⁶ en tenslotte met schulden bezwaard is overleden.

Door zijn vroegtijdigen dood — hij was amper vijf en dertig jaar oud toen hij stierf — is het verblijf van Erasmus vander Eecke te Brugge niet van langen duur geweest. Toch is hij dikwijls van adres veranderd. Wanneer hij zich in 1544 voor het eerst als meester in deze stad gevestigd had, betrok hij, naar 't schijnt, een huis in de Sint-Jacobsstraat. Een tarief rond dien tijd te Gent door Victor de Dayn uitgegeven en door Pieter de Keyser gedrukt, behelst een lijst van boekhandelaars bij wie dit tarief te koop was. Onder de opgesomde boekhandelaars wordt vermeldt: *Erasmus vander Eecken te Brugghe in Sint-Jacopsstrate* ²⁷. Nadat hij vervolgens in 1547 definitief in de Zwinstad was komen wonen, vernemen wij dat hij rond 1548 een huis in de Wapenmakersstraat betrok en in 1550 gedomicilieerd was in het huis, genaamd *De Fransche Schild*, langs de huidige Spinolarei, tegenaan de Koningsbrug ²⁸. Daarna moet hij nogmaals van woonst veranderd zijn, want bij zijn overlijden, in 1554, werd hij, zooals reeds gezegd, op de Onze-Lieve-Vrouwenparochie begraven.

Als lid van het librariërs-gild heeft Erasmus vander Eecke geen bijzondere rol gespeeld. Er dient evenwel opgemerkt, dat hij waarschijnlijk gedurende het jaar 1552 lid van het corporatiebestuur geweest is, want bij de afhooring van de

(26) Vgl. Document nr. 15.

(27) Vgl. F. Vanderhaeghen. a.w. tom. I, blz 103, en voor de beschrijving van het bovengenoemde tarief blz. 47-48 onder nr. 46 b.

(28) Over de ligging van het huis, genaamd *De Fransche Schild* vgl. L. Gilliodts, *Les registres des « Zestendeelen » ou le cadastre de la ville de Bruges de l'année 1580*, in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, tom. XLIII (1893). blz. 59.

gilderekening over het voornoemde jaar²⁹, die op den Maandag na het Driekoningenfeest (6 Januari) 1553 plaats had, was onze drukker tegenwoordig en plaatste hij onderaan de rekeing zijn handteekening (zie afbeelding II).

Als leerling van Erasmus vander Eecke kennen wij Joris Tant. Evenals vander Eecke zelf was hij leerling van de Brugsche Bogardenschool geweest. Na eerst op 12 April 1546 bij een zekeren Jacob Canteline³⁰ uitbesteed geweest te zijn, stuurde de directie van de school hem vervolgens in de leer bij den Gentschen drukker Joost Lambrecht³¹. Blijkbaar kon hij zich echter aldaar niet wennen en liep weg. Tenslotte besteedde het schoolbestuur hem rond Paschen van 't jaar 1551 bij onzen Erasmus³². Of hij het later ooit tot zelfstandig meester heeft kunnen brengen, weten wij niet. In 1563 oefende Joris Tant in ieder geval nog steeds het drukkersberoep uit. Hij woonde toen in een huis, gelegen op den hoek van 't Verbrand Nieuwland en de Timmermanstraat te Brugge en was gehuwd met een zekere Elisabeth de Brune³³.

Ook Robert Wouters — in 't Latijn Robertus Gualterus of

(29) De afhooring van de bovengemelde rekening luidt aldus : « Deze voorgaende rekenynghe was ghepasseert naer costume up de Vercooren Maendach, ten cloostre van den Eechoutte, ter presentie van deken, gouverneur, zorghers ende meer andren, die hieronder gheteekent hebben ». Vgl. Brugge, rijksarchief, fonds van de Brugsche gilden en ambachten, nr. 207, blz. 108 v.

(30) Deze persoon is waarschijnlijk identiek met Jacob Ganteline, weldoener van de Brugsche Bogardenschool, waarvan sprake is in twee akten van het midden der 16e eeuw, vermeld bij L. Gilliodts, *Inventaire diplomatique des archives de l'ancienne école Bogarde à Bruges*, tom. II, blz. 485, 642.

(31) Over dezen drukker zie F. Vanderhaeghen, a. w., tom. I, blz. 50-93.

(32) Vgl. Document nr. 10.

(33) Naar aanleiding van den moord op den korendrager Jan Toulet gepleegd door diens broeder, Passchier Toulet, werd de bovengenoemde Elisabeth de Brune als getuige door het stedelijk gerecht van Brugge onderhoord en legde op 25 Augustus 1563 een verklaring af waarvan het begin aldus luidt : « Elizabeth de Brune, d'huusvrauwe van Jooris Tant, prentere van zynen style, oudt 45 jaren of daerontrent, oorconde ghelyck de voorgaende, zecht by hueren eede dat alzo zou die spreict, wonende in 't Nieulant up 't houcxkin van Themmermanstratken, hoorde 's Disendaechs den 17^{en} van dezer maent... ». Zie : Brugge, stadsarchief, *Schouwboek over de jaren 1554-1584*, blz. 182 v.

Gualterotus — waarmede onzen drukker in 1544 een vennootschap had aangegaan, was een oud-leerling van de Bogardenschool³⁴. Voorzeker hebben beiden samen bij Hubrecht de Croock als gezellen gewerkt. Toen zij in 1544 om toelaag aan de stadsregering van Brugge verzochten, beweerden zij trouwens reeds het boek *Patrocinium pupillorum minorum et prodigorum* in deze stad gedrukt te hebben. Welnu, het kan niet anders, of het moet in hun hoedanigheid van knechten bij Hubrecht de Croock gebeurd zijn, want het bedoelde boek werd in 1544 op de persen van den laatstgenoemden meester gedrukt³⁵. Wellicht was Robert Wouters, van wien verder niets bekend is, verwant met Cornelis Wouters, alias Gualterus, den rijken kanunnik van de Sint-Donaaskerk te Brugge, afkomstig van Gent en vriend van de bekende humanisten Joris Cassander en Anton van Schoonhove³⁶.

Dat Erasmus vander Eecke voor de Bogardenschool heeft gedrukt, lijkt nogal natuurlijk: hij was trouwens een oud-leerling van deze instelling. Maar het is voorzeker ook geen louter toeval, dat het nieuwe toltarief voor de stad Brugge, waarover hooger gesproken is, bij onzen drukker van de pers kwam. Veeleer mag dit toegeschreven worden aan het toedoen van den geleerden stadspensionaris, Joost de Damhoudere, door wiens bemoeiingen dit nieuwe toltarief tot stand kwam³⁷, aangezien de stadspensionaris met des drukkers

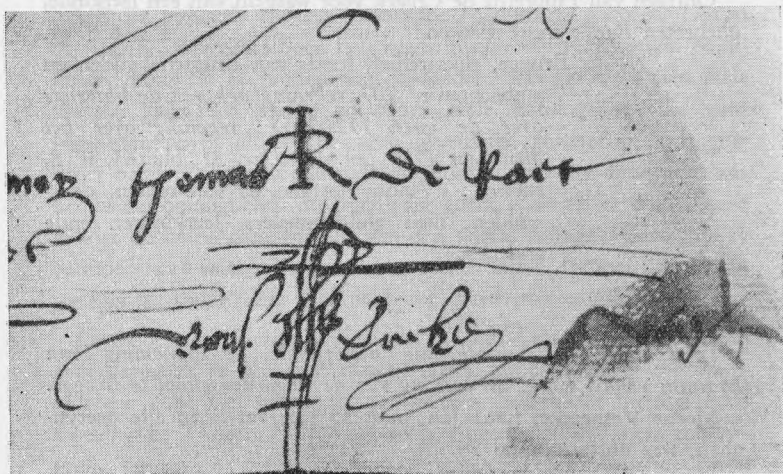
(34) Vgl. Document nr. 3.

(35) Titel en adres van onderhavig boek luiden: *Patrocinium pupillorum minorum atque prodigorum, cupidae legum, canonum, praxisque, iuventuti non tam utile, quam necessarium, D. Jodoci Damhouderii Brugensis, U. J. doctoris, senatui Brugensi a consiliis... — Brugis, Huberto Croco chalcographo, anno M.D.XLIIII*. Het adres wordt achteraan in het boek nogmaals herhaald: *Brugis, typis Huberti Croci, typographi, anno Domini millesimo quingentesimo quadragesimo quarto, decimotertio kalend. Maii*. Voor uitvoeriger beschrijving van dit boek zie: *Bibliotheca Belgica...*, tom. VIII, D 21.

(36) Over kanunnik Cornelis Wouters zie: A. C. De Schrevel, *Histoire du séminaire de Bruges*, tom. I, première partie, passim, en A. Roersch, a. w.

(37) Vgl. L. Gilliodts, *Cartulaire de l'ancien grand tonlieu de Bruges*, tom. I, blz. 155-156.

vrouw verwant was³⁸. Aan deze familiebetrekking mag ook het drukken door vander Eecke van Damhoudere's *Subhastationum*, die in 1546 te Gent verscheen, voorzeker toegeschreven worden. Voor wat eindelijk het drukken van Comes' *Sylvula*

Handteekening van Erasmus vander Eecke.

carminum betreft, kwamen Erasmus vander Eecke en Robert Wouters wellicht daarover in aanmerking wegens de door ons gepresumeerde verwantschap van den laatstgenoemden persoon met kanunnik Cornelis Wouters, die, zooals wij reeds zegden, met den uitgever van het boek, Anton van Schoonhove, nauwe vriendschappelijke betrekkingen onderhield.

A. Schouteet.

(38) Welk familieverband er tusschen Marie van Steentaste en Joost de Damhoudere bestond, weten wij niet. Zeker is althans dat zij met elkander verwant waren. Dat blijkt, ons dunkens, afdoende uit het feit, dat Joost de Damhoudere als voogd van Marie van Steentaste is opgetreden. Vgl. Document n° 4. Volgens het Brugsche stadsrecht moesten de voogden inderdaad tot de naaste familieleden van hun pupillen behooren. Vgl. L. Gilliodts, *Coutume de la ville de Bruges*, tom. I, blz. 85, tom. II, biz. 40, 126, 180, 381. Brussel, 1874-1875. Wat meer is, van Jan de Damhoudere, broeder van den voornoemden Joost, wordt uitdrukkelijk gezegd, dat hij ten overstaan van Marie van Steentaste een van « huere vrienden ende maghen » was. Vgl. Document n° 4.

1.

1534 Jan. 1 - Dec. 31. — *Post uit de rekening van het gild der librariërs te Brugge betreffende de opneming in het gild van Erasmus vander Eecke als leerksnaap van Hubrecht de Groock.*

Ontfaen van Hubrecht de Croeck voor wasgeld van een leerkinde, gheheeten Raes vander Eecken : 1 s. 6 d. gr.

Brugge, rijksarchief, fonds van Brugsche gilden en ambachten n^r 207, *rekeningboek van de librariërs over de jaren 1524-1555: rekening over het dienstjaar 1534 Jan. 1 - Dec. 31, blz. 43, n^r 8, rubriek: « Andre ontfaenc als van renten, doot-sculden, nieu ghildebroeders, leerkindren ende anders ».*

2.

[Na 1535]. — *Aanteekening betreffende de opneming van Erasmus vander Eecke als leerling van de Bogardenschool te Brugge.*

Meeus Verheecke, filius Jan, oudt 15 jaer, onvry in alle neeryn-ghen, was ontfaen anno 34.

Brugge, stadsarchief, *fonds van de Bogardenschool, register van de uitbestedingen over de jaren 1535-1556, blz. 14 v., n^r 1.*

3.

1544 Juni 27. — *De stadsregeering van Brugge beslist jaarlijks een bedrag van 4 pond groot uit te keeren aan Erasmus vander Eecke en Robert Wouters als toelaag voor het oprichten van een drukkerij en een boekhandel in genoemde stad, en dit zoolang als beide personen met hun gezin te Brugge zullen gevestigd zijn en aldaar hun bedrijf uitoefenen.*

Ghesien by den college van scepenen der stede van Brugghe de supplicatie voor hemlieden ter camere ghepresenteert van wegghen Robertus Wouters ende Erasmus vander Eecke, inghebooren poorters derzelve stede, hemlieden gheneerende metten style van figueren, letteren ende formen te snydene, metgaders boucken te prentene ende druckene, by diere te kennen ghevende dat zy van advyse waeren binnen de voornoemde stede up te stellene eene prenterie ofte drukkerie ende wynkele van allerande boucken met dies daeranne cleeft ende danof dependeert, twelcke keeren zoude tot groote

eere ende cyeraidge derzelver stede, by dat die qualicke gestoffteert es van bybliopolen, bouckvercoopers ende prenters, anders dan van twee ofte drie die hemlieden nyet en gheneeren dan met lydekins, refereynen, cleene Vlaemsche boucxkins, vaentjens, schildkens ende desghelycke minuteyten te prentene; ende voor een exemple van huerliedier industrie hadden cortelinghe harrewaerts gheprent binnen der voorn. stede een schoon bouck, gheïntituleert: *Patrocinium pupilorum minorum et prodigorum*, metgaders zekere evaluaciën ende daertoe ghemaect scaelge boucxkins ende horologekins, die voor hemlieden noynt alhier ghemaect, ghesteken, ghesneden noch ghedruet hadden gheweest; nemaer overmidts huerliedier aermoede, was hemlieden onmoghelick dit huerliedier goedt voortstel te effectuerene zonder de hulpe ende bystant van den voorn. college; daeromme zy oetmoedelicke waeren supplierende, zonderlinghe dat men hemlieden toelegghen zoude eene gratuïteit tot huerliedier huushuere.

Ghehoort oock hierop 't advis van die van der tresorie, denwelcken gheordonneert es gheweest metten voors. supplianten te communiqwerene ende van hemlieden te verstaene huerliedier intentie ende meeninghe; 't voorn. college uut zekere goede consideratien, zonderlinghe ten upsiene dat de voors. supplianten hebben jonghe scholieren gheweest ten Bogaerden in de ghemeene schole derzelver stede, ende omme te bet by dezen exemple te ammenerene de schamele kinderen ende scholieren van der voors. schole tot duecht ende goede leeringhe, heeft gheaccordeert ende gheconsenteert, accordeert ende consenteert by desen, dat van den penninghen van de voorn. stede van Brugghe zullen den voors. supplianten alle jare toegheleit ende betaelt zyn vier ponden gr. tot secourse van huerliedier huushuere, zo langhe ende niet voordere, als zy tsaemen binnen derzelver stede zullen wuenen met huerliedier mesnaige, doende de zaken, styl ende negociatiën hiervooren verclaerst, metgaders danof tooch ende wyncle houdende.

Actum den 27^{en} dach van Wedemaent 1544.

Ib., t. a. p., register van civiele sententiën, door
schepenen van Brugge gewezen, over de jaren
1543-1544, blz. 159-160³⁹.

(39) Onderhavige akte werd reeds gepubliceerd in L. Gilliodts, *L'Oeuvre de Jean Brito, prototypographe brugeois*, in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, tom. XLVII (1897), blz. 507-509.

4.

1545 Januari 17. — *Huwelijkscontract tusschen Erasmus vander Eecke, zoon van Nikolaas, en Marie van Steentaste, dochter van Pieter.*

Stakenburch, Berghe, 17 [Lauwe 1544]. — Dat camen voor ons als voor scepenen Adriaen de Taye, als voocht, met Jan van Cuyl, zynen medevoocht alleenlic te deser acte, tsamen voochden van Erasmus, filius Clais vander Eecke⁴⁰, midsgaders dezelve Clais, te desen present zynde, ter eener zyde, ende voort Pieter de Reepere ende meestre Joos de Damhoudere, voochden alleenelic te deser acte van ver Marie, filia Pietre van Steentaste, gheaccompaigneirt met Jan de Damhoudere⁴¹, huere vrienden ende maghen, midsgaders dezelve Marie te desen present ende in 't naervolghende consenterende, ter andere, welcke comparanten kenden ende leden hoe datter een vriendelic bespreck ende voorwaerde van eenen wettelicken huwelicke up handen was te geschiene tusschen den voors. Erasmus vander Eecke ende der voorn. Marie van Steentaste, omme elcandren te nemene ende trauwene in wettelicken huwelicke, by also dat het wesen ende gheschieden mach naer der wet van Onse Moedere de Heleghe Kercke; ende voor eenich finael slot van dien, dezelve comparanten ende toecomende conjointen hebben elcanderen beloofd ende belooven by desen, ter presencie van huerlieder vrienden ende maghen, hemlieden an beeden zyden annegaende, t' onderhoudene ende vulcommene de poincten ende articlen hiernaer verclaerst. Te wetene: daer 't zo ghebuerde, dat de voorn. Erasmus deser weerelt overlede voor de voors. Marie zonder wettelic hoir van huerlieder beeder lichamen ghecommen zynde, in dat gheval dezelve Marie voorenhuut hebben zal by voorme van rechter duwarie eerst alle huere cleederen, habytten, juweelen, riemen, rynghen, alsdanne t'hueren halze ende lichame dienende, ende tottedien de somme van vichtich Carolusguldenen van 40 gr. stic van den alderghereedtsten goede etc., aler der tyt ende der wylen etc.,

(40) Een zekere Nikolaas vander Eecke, geboren te Ingelmunster, is op 8 November 1546 poorter van Brugge geworden. Vgl. R. A. Parmentier, *Indices op de Brugsche Poorterboeken*, 2^e stuk, blz. 864-865. Brugge, 1938 — *Geschiedkundige publicatiën der stad Brugge* II².

(41) Hierna volgde oorspronkelijk: «ende Wouter vanden Hecke», doch deze woorden werden naderhand doorgestreep.

ende bovendien deelen in 't surplus jehens zyne aedinghers elc alf ende alf. Ende daert 't ter contrariën zo ghebuerde, dat de voors. Marie storve voor den voors. Erasmus zonder wettelic hoir van huerlieder beeden lichamen ghedescendeert, in dat gheval dezelve Erasmus voorenhuut hebben zal alle zyne cleederen ende tottedien de somme van 30 Karolusguldenen van den alderghereedsten goede etc., alear der tyt ende der wylen etc., ende bovendien deelen jehens hueren aedinghers alf ende alf naer costume. Met bespreke al waer 't zo, dat de voorn. comparanten ende toecommende conjointen gheduerende huerlieder huwelic kinderen creghen ende te live bleven ten overlyden van eenich van hemlieden beeden, dat nietjegenstaende dien den lanxstlevende voorenuut hebben zal by voorme van compromisse alle zyne ofte huere cleederen, wullen ende lynen zonder meer, ende bovendien deelen jehens dezelve kinderen elc alf ende alf⁴².

Ib., t. a. p., *protocol van Jan van Overdyle, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1542-1545*, blz. 488.

5.

1544 Sept. 2 - 1545 Sept. 2. — *Post uit de stadsrekening van Brugge houdende uitgaaf van 4 pond groot ten voordeele van Erasmus vander Eecke en Robert Wouters, als aanmoediging en tegemoetkoming in het oprichten van een drukkerij en een boekhandel in genoemde stad.*

Erasmus vander Eecke ende Robert Wouters 4 l. gr. over ghe-lycke somme hemlieden by ordonnancie van den college up huerlieder supplicatie toegheleyt ende uut zeker consideratiën ten secourse ende omme daermede te betaelene een jaer huushuere, bedraghende

(42) Niettegenstaende er in onderhavige akte geen enkel vast aanknoopingspunt met den drukker Erasmus vander Eecke wordt aangetroffen, dat daarenboven de vadersnaam met dien van Document n° 2 verschilt, toch zijn wij de meening toegedaan dat het hier afgedrukte huwelijkscontract wel betrekking heeft op onzen drukker. Hierbij valt op te merken, dat de aantekening, vermeld onder Document n° 2, slechts achteraf geregistreerd werd en daardoor niet onvoorwaardelijk te betrouwen is. Van een anderen kant bestaat er overeenstemming tusschen den voornaam van Maria van Steentaste, vrouw van den hier bedoelden Erasmus vander Eecke, en *Mayken, de weduwe van Erasmus vander Eecke, den prentere*, vermeld in Document n° 15. *Mayken* is inderdaad het in de 16^e eeuw veel gebruikte verkleinwoord van *Marie*. Wat meer is, gedurende onze jarenlange vertrouwdheid met de Brugsche archieven hebben wij nooit een tweede Erasmus vander Eecke in de 16^e eeuw te Brugge aangetroffen.

ter ghelycker somme 4 l. gr., ende dit ten upziene dat de voorn. Erasmus ende Robert zyn commen wuenen binnen deser stede ende aldaer upghestelt hebben een scoone wyncle hemlieden gheneerende met druckene ende andersins met boucken te vercoopen, dus hier dezelve 4 l. gr.

Ib., t. a. p., *stadsrekening van Brugge over het dienstjaar 1544 Sept. 2 - 1545 Sept. 2*, blz. 103 v. - 104, rubriek: « Uutgheven van ghemeene zaeken ».

6.

1547 Jan. 1 - Dec. 31. — *Post uit de rekening van het gild der librariërs te Brugge betreffende de opneming van Erasmus vander Eecke in het voornoemde gild.*

Item, ontfaen van Raes Vareecke over zyn incommen: 3 s. 4 d. gr.

Brugge, rijksarchief, *fonds van de Brugsche gilden en ambachten n^r 207, rekeningboek van de librariërs over de jaren 1524-1555: rekening over het dienstjaar 1547 Jan. 1 - Dec. 31*, blz. 87 v., n^r 2, rubriek: « Ontfangh van incommen ende achterstellen ».

7.

1550 April 26. — *De stadsregeering van Brugge beslist de som van 20 schelling groot uit te keeren aan Erasmus vander Eecke voor drukwerk in verband met de wijzigingen van het toltarief te Brugge.*

26^a Aprilis 1550.

Gheordonneert te betalene Erasmus vander Eecke, bouckprentere, twintich schellinghen grooten voor 't prenten van de veranderinghe van den pontghelde in sticghelt van den rechte van den tol in Brugghe, salvo dat hy die van den collegie delivreren zal 200 boucxkins van dezelve veranderinghe.

Brugge, stadsarchief, *secrete resolutiën van de Brugsche stadsregeering over de jaren 1545-1552*, blz. 150 v.

8.

1549 Sept. 2 - 1550 Sept. 2. — *Post uit de stadsrekening van Brugge houdende uitgaaf van twintich schelling groot aan Erasmus vander Eecke wegens uitvoering en levering van drukwerk betreffende wijzigingen van het toltarief te Brugge.*

Erasmus vander Eecke, bouckprentere, ter cause van zyne moeyte ende aerbeyt van 't prenten van den chaerten ende bouckens [sic] van der veranderinghe van den rechten van den tol binnen deser stede van 't pontghelt in sticghelt, midts 200 bouckkins by hem deser stede ghelevert, by ordonnancie 20 s. gr.

Ib., t. a. p., *stadsrekening van Brugge over het dienstjaar 1549 Sept. 2 - 1550 Sept. 2*, blz. 96 v., rubriek : « Uutgheven van ghemeene zaken »⁴³.

9.

1550 Jan. 1 - Dec. 31. — *Post uit de rekening van het gild der librariërs te Brugge houdende een uitgaaf wegens het dagvaarden van Hubrecht de Croock en Erasmus vander Eecke voor den burgemeester der stad.*

Item, betaelt een stedegarsoen van ghedachvaert t'hebben Hubrecht ende Erasmus⁴⁴ voer burchmeester : 2 gr.

Brugge, rijksarchief, *fonds van de Brugsche gilden en ambachten n° 207, rekeningboek van de librariërs over de jaren 1524-1555 : rekening over het dienstjaar 1550 Jan. 1 - Dec. 31*, blz. 101, n° 7, rubriek : « Betalinghe ghedaen by my Anthuenis voors.⁴⁵ jeghen den voorn. ontfanck ».

(43) Deze post werd reeds gepubliceerd in L. Gilliodts, *Cartulaire de l'ancien grand tonlieu de Bruges*, tom. I, blz. 156.

(44) Hiermede zijn voorzeker wel de drukkers Hubrecht de Croock en Erasmus vander Eecke bedoeld. In de ledenlijst van het librariërs-gild voor het betrokken jaar komt inderdaad slechts één persoon met den voornaam Erasmus voor terwijl er slechts twee leden zijn die Hubrecht als voornaam dragen, te weten : de drukker Hubrecht de Croock en de schoolmeester Hubrecht Stallick. Deze laatste wordt in de gilderekeningen echter steeds met het epitheton « meester » betiteld.

(45) D. w. z. : de reeds vroeger genoemde Anton de Tollenaere, gouverneur of penningmeester van het librariërs-gild in 1550.

10.

1542 Dec. 10 - 1551 Maart 29. — *Aanteekeningen betreffende de opnemng en de uitbesteding van Joris Tant, als leerling van de Bogardenschool te Brugge.*

10^{en} in Decembre 1542. — Joorken Tanct, filius Antuenis, es ontfaen om schoole te commen.

Is besteet met Jaques Canteline een termyn van zes jaeren den 12^{en} van April 1545 vóór Paesschen, ende moet hem houden fray ende ghesont, ende zal hem gheven naer 't expireren van zynen tyde 10 s. gr.

Ende es weder in de school comen wonen.

Dese voorn. Joorkin Tant es weder besteet met Joos Lambrecht te Ghendt, bouckprentre, belooft hem te houden fray ende zieck, cleeden ende reeden, ende 't voorn. bouckprenten te leeren den termyn van vier jaren, beghinnende Sint- Jansmesse XVe vichtich, ende zal hem gheven tenden voorn. tyd twintich schellinghen grooten.

Es wechghelooen.

Dese jonghen es wederomme besteet met Erasmus var Heecke, boucprenter, den termyn van vier jaren, beghinnende Paesghen 1551, belooft hem te houden fray ende zieck, cleeden ende reeden, ende tzelve ambocht te leeren ende tenden tyd zal hem gheven 20 s. gr.

Brugge, stadsarchief, *fonds van de Bogardenschool, register van de uitbestedingen over de jaren 1535-1556*, blz. 79 v.-80⁴⁶.

11.

1552 Maart 30. — *De stadsregeering van Brugge gelast haar thesaurier vanden Heede de som van 28 schelling 4 denier groot uit te keeren aan Erasmus vander Eecke wegens het drukken van kaarten betreffende de Brugsche jaarmarkten.*

Actum den 30^{en} in Maerte 51.

... Gheordonneert den thresorier vanden Heede omme Erasmus vander Eecke, den boucprentere, te betaelene 17 l. par., valent 28 s. 4 d. gr., over 17 caerten van de veranderinghe van de vry

(46) Bovenstaande aanteekeningen, ten getale van zes, werden telkens op een verschillend tijdstip geregistreerd, zooals ten andere voldoende uit den tekst blijkt. — De eerste, de vierde, de vijfde en de zesde van deze aanteekeningen werden reeds gepubliceerd in L. Gilliodts, *Inventaire diplomatique des archives de l'ancienne école Bogarde à Bruges*, tom. III, blz. 1106.

tochdaghen ende Brugghemarcten, by hem gheprent in 't Vlaemsche, Waelsche ende Inghelsche, ende ghelevert den commissarissen van de wet ten nombre van 1700.

Ib., t. a. p., *secrete resolutiën van de Brugsche stadsregeering over de jaren 1545-1552*, blz. 244.

12.

1551 Sept. 2 - 1552 Sept. 2. — *Post uit de stadsrekening van Brugge houdende uitgaaf van 28 schelling 4 denier groot aan Erasmus vander Eecke wegens het drukken van kaarten betreffende de Brugsche jaarmarkten.*

Erasmus vander Eecke, boucprentere, ter cause dat hy by laste van den college in prente ghestelt heeft ende dese stede ghelevert zo in 't Vlaemsche, Walsche als Inghelsche taele, 1700 caerten, inhoudende de veranderinghe ende vrytoochdaghen van der Brugghemarcten, by ordonnancie als vooren

28 s. 4 d. gr.

Ib., t. a. p., *stadsrekening van Brugge over het dienstjaar 1551 Sept. 2 - 1552 Sept. 2*, blz. 82 v., n^r 3, rubriek : « Uutgheven van ghemeene zaecken ».

13.

1551 Febr. 2 - 1553 Febr. 2. — *Aanteekeningen uit de rekeningboeken van de Bogardenschool te Brugge betreffende uitbetalingen aan Erasmus vander Eecke voor het drukken en inbinden van boeken.*

Betaelt Erasmus Verheecke over 't prenten van 1200 boucken :

3 lb. 8 s. gr.

Item, den 6^{en} derzelve maendt [Septembre] betaelt Erasmus vander Eeken over 't drucken ende binden van 600 Zeven-Spalmen, te 2 s. 4 d. 't hondert, compt :

14 s. gr.

Ib., t. a. p., *fonds van de Bogardenschool, rekeningboek van den boekhouder⁴⁷ over de jaren 1538-1550 : journal over het dienstjaar 1551 Febr. 2 - 1552 Febr. 2*, blz. 23 v. en *journal over het dienstjaar 1552 Febr. 2 - 1553 Febr. 2*, blz. 30.

(47) Van de Bogardenschool bestaan twee verschillende soorten van rekeningboeken : de eene van den ontvanger, de andere van den boekhouder. — Bovenstaande posten werden reeds gepubliceerd in L. Gilliodts, *Inventaire diplomatique des archives de l'ancienne école Bogarde à Bruges*, tom. III, biz. 1010, 1011. De aldaar aangegeven datum is echter foutief.

1553 November 28. — *Wegens het drukken en verkoopen van kettersche boeken veroordeelen schepenen van Brugge Erasmus vander Eecke tot verscheidene straffen, waaronder de geeseling en de tentoonstelling.*

Tsdisendaechs den 28^{en} dach van Novembre in 't jaer 1553 zo was ten verzoucke van mer Jacop Despaers, scouteeten der stede van Brugghe, openbaerlicke ende overluidt ghelesen in de vierschaere van der voors. stede 't verlyt ende kennesse van Erasmus vander Eecke, in der manieren hiernaer verclaerst.

Erasmus vander Eecke, de prentere, heeft verkent ende verleden buuten alle banden van ysere ende van pyne, dat hy wel wetende d'ordonnantien prohibitiven van der Keyserlycke Majesteyt, begrepen by zyn placcaeten uuteghegheven up 't stick van de Lutherianen ende andere quade secten, alzoverre als 't anghaet 't point van 't vercoopen van de boucken ende 't prenten van dien, heeft gheleden zes jaeren of daeromtrent, in verachtinghe van dien, ten verzoucke van zekere persoon die binnen deser stede tzydert [dien ?] als ghecontraveniert hebbende de voorn. placcaeten gherecht es gheweest metten zweerde⁴⁸, gheprent vyfhondert boucxkins van der doot ende overlydene van Maartin Luther, ghemaect by zekere ghereprobeerden ende quade leerare, ter grooter eere, loove ende glorie van denzelven Luther, welcke boucxkins hy de vooroomde gheëxecuteerde persoon ghelevert heeft ende zyn die by hem ghedistribueert ende ghezonden gheweest daer 't hem belijft heeft. Voort dat hem noch daernaer by den voorn. gheëxecuteerde in handen ghebrocht es zekere alf blat papiers, daetinne ghescreven stontd zekere epistele up de name van Sinte Pauwels ghezonden an die van Lardiceen, wesende buuten ghetale van de epistelen van Sinte Pauwels by der Heleghe Kercke gheadmitteert ende ontfanghen, daerof hy Erasmus tsvoorn. persoons verzoucke ghedruct heeft een hondert exemplarissen ende die denzelven in handen ghegheven by wyen dat die ghesayt ende ghezonden gheweest zyn daer 't hem

(48) De hier bedoelde persoon is de goudsmid Cornelis Volckaert, die op 17 Juli 1553 door schepenen van Brugge ter dood veroordeeld werd wegens zijn aanhang van de ketterij. Vgl. Brugge, stadsarchief, *Verluidboek over de jaren 1537-1555*, blz. 257-258 v., alsook A. L. E. Verheyden, *Het Brugsche Martyrologium (12 October 1527-7 Augustus 1573)*, blz. 36-37, n° 19. Brussel, 1944.

goedt ghedocht heeft. Voort dat binnen zynen huuse by zynen mesnieden, gheleden twee jaeren of daerontrent, gheprent es gheweest, onwetens hem, zo hy zecht, ende in zyn absentie, zekere goede quantiteit van refereynen, bevonden zyn innehoudende leeringhen der heligher Roomscher ende kersten Kercke contrarierende ende blasphemien jehghens dezelve Kercke, dewelcke 'by dezelve van zynen huusghezinne, zo hy zecht, ghezonden zyn gheweest ende vercocht in steden hier ontrent liggende. Ter cause van denwelcken hy, Erasmus, als sculdich zynde in dier voughen te verandwoordene tghuent dies tzynen huuse ghebuerde, zo hy ooc tzelve by de voorn. placcaeten van der Keyzerlycke Majesteyt gheweten heeft, ghedispooneert te zyne gevanghen ende by justicie anneghesproken wierdt, ende hendelinghe by der wet ontsleghen van vanghenesse up cautie juratoire, die hy dede in handen van mynen heere den scouteeten ende burchmeestre van den courpse deser stede van hem altyts in rechte te presenterene t' huerlieder wille ende vermane, naer costume in ghelycken gheobserveert. Ende hoewel dienvolghende hy hem behoorde ghewacht t' hebbene van eenichssins te ontmoetende of te commene jehghens de vooroomde placcaeten van zynder Majesteyt, nichtemeer in 't vercoopen van eenighe ghereprobeerde ofte ongheoorloofde boucken dan in 't prenten ofte drucken van dien, desen nochtans nietjeghenstaende heeft hy, Erasmus, noch tzydert hem vervoordert te vercoopen zekere joncman binnen deser stede een ghereprobeert boucxkin, gheenaemt : Cathecismus ofte kinderen leeren, twelcke hy uut Inghelandt, zo hy zecht, alleenelick ghebrocht hadde, wel wetende nochtans dat tzelve niet gheadmitteert en was noch gheprent by eenen ghezwoeren prentere, al contrarie der ordonnantie ende placcaeten van der Keyserlycke Majesteyt up 't stick van de Lutherianen ende quade secten uuteghegheven.

Ende naer dat by mynen voorn. heere den scouteeten denzelven Erasmus vander Eecke ghevraecht wierdt of 't vooroomde verlydt over hem [waer] was, die daerup andtwoorde dat ja, zo was hendelicke, ter manynghe van den heere ende vonnesse van scepenen van der voorseyde stede van Brugghe, de vooroomde Erasmus ghecondempneirt Gode van hemelrycke ende der justicie in de vooroomde vierschaere verghevenesse te biddene in zyn lynwaet up zyne eene knye met eene wassen keersse van een pondt was in zyne handt ende die te latene in handen van justicien omme ten dienste Gods gheconsumeert te wordene ende voorts met eene scroode voor zyn

hooft ghestelt te zyne up een schavot in den Burch ende zyn ghereprobeirde boucken ende refereynen aldaer vóór hem verbarnt te wordene ende bovendien ghegheesselt te zyne toten bloede ende hem verboden meer eenighe boucken, refereynen ofte beelden te prentene noch te doen prentene of te vercoopene metgaders hem noch verboden buuten deser stede niet te ghaene den tyt van viere jaeren ende al tzelve te vulcommene up peyne van ghepuniert te zyne naer 't uutwysen van den ordonnantiën ende placcaeten by der Keyserlycke Majesteyt uutghegheven up 't stick van der heresie ende andre quade secten danof dezelve Erasmus 't verghevenesse bidden vulcam ende d'executie terstont ghedaen wiert.

Ib., t. a. p., *Verluidboek over de jaren 1537-1555*, blz. 262 v.-264.

15.

1554 Augustus 8-9. — *Anton de Tollenaere laat beslag leggen op een stel gegoten letters en een Mariabeeld, die hij van Marie, de weduwe van Erasmus vander Eecke, te pande hield.*

Ghedinghet poorters den 8^{en} ende 9^{en} daghen van Ougst 1554.

Wynckelman, Witte. — Anthuenis de Tolenaere ghebiet te wette een mandekin met een gheheel A B C van Vlaemsche ghegoten lettren metgaders een Mariebeilde, die hy in handen ende te pande heeft van Mayken, de weduwe van Erasmus vander Eecke, den prentere, voor 4 l. 12 s. 10 d. gr. Eedt.

Ib., t. a. p., *protocol van Jan Digne, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1553-1555*, blz. 249.

16.

1554 September 1. — *De stadsregeering van Brugge roept de schuldeischers op van eenige met schulden bezwaard overleden personen, waaronder Erasmus vander Eecke.*

Actum ter clocke den 1^{en} in Septembre in 't jaer 1554, present : d'heeren Nicolaus Despaers ende Jacob Everbout, scepenen.

... Voort die eenighe sculden weten t' heesschene ten sterffhuusen van Jan vander Cappelle, Hughe Willebaert, Kaerle Nettelet, Loy Heindricx, Adriaen Pillaert, Erasmus vander Eecke, Claëis Onder-

marc, Jasper Boutiflar ende Aernout de Vueghelare, alle becommert ghestorven..., dat die hemlieden commen doen beschreven ende huerlieder sculden te kennen gheven ten huuse van Jacob Raes, clercq van den becommerden deser stede, binnen zes weken eerstcommende, up de peyne van onghewarandeirt te zyne van huerlieder scult.

Ib., t. a. p., register van de hallegeboden over de jaren 1553-1564, blz. 41 v.-42.

18.

1548-1554. — *Aanteekeningen uit de rekeningen van het gild der Brugsche librariërs betreffende het gildegeld, betaald door den drukker Erasmus vander Eecke.*

Blz.	Dienst- jaar	Naam en bedrag	Rubriek
91 v.	1548	Erasmus Vereecke [niet]	Prenters.
96	1549	Erasmus : 12 gr.	Eerst ontfaen van gildegheld.
99	1550	Erasmus Vereecke : 12 gr.	Eerst ontfanck van de vrye gildebroers.
102	1551	Erasmus Vereecke : 12 gr.	Eerst ontfaen van gildeghelde van vrye gildebroders.
105	1552 ⁴⁹	Erasmus vander Eecke : 12 gr.	Vrye gildebroeders.
109	1553	Erasmus vander Eecke : niet	Vry gildebroeders.
112 v.	1554	Erasmus vander Eecke ghestorven becommert, hier : niet	Vrye gildebroeders.

Brugge, rijksarchief, fonds van de Brugsche gilden en ambachten n° 207, rekeningboek van de librariërs over de jaren 1524-1555.

(49) Bij de afhooring van deze rekening, op Verloren Maandag of Maandag na Driekoningen 1553, was Erasmus vander Eecke tegenwoordig en heeft de betrokken rekening onderteekend.

1554 Jan. 1 - 1555 Dec. 31. — *Posten uit de rekeningen van het gild der librariërs te Brugge betreffende het overlijden en de dootschuld van Erasmus vander Eecke.*

Ontfaen over de dootscult van Erasmus vander Eecke, becommert ghestorven, etc. Nietmin es by Adriaen Blaeuvoet, als gouverneur, de wete ghedaen van dien Jacop Raes, stochoudere van de becommerde sterfhuusen, die tzelve gheteekent heeft up zynen bouck, dus hier : niet.

Betaelt den capelaen voor de zielmessen by hem ghedaen over Erasmus vander Eecke ende meester Francois Donaes : 8 grooten.

Ontfaen by my Anthuenis⁵⁰ van de handt van Jacop Raes, stochouder van de becommerde sterfhuuse binnen der stede van Brugghe, over de dootscult van Eerasimus vander Eecke, de lasten dach van Novembre 1555, present : Staessen Wycke als deken, de somme van 13 grooten.

Ib., t. a. p., fonds van de Brugsche gilden en ambachten n^r 207, rekeningboek van de librariërs over de jaren 1524-1555 : rekening over het dienstjaar 1554 Jan. 1 - Dec. 31, blz. 114, n^r 1, rubriek : « Ontfanck van dootscult, incommen van nyeuwe ghildebroeders, apporte ende anders » ; blz. 116, n^r 1, rubriek : « Uutgheven ende betalinghe up ende jehghens den voorn. ontfanck » ; rekening over het dienstjaar 1555 Jan. 1 - Dec. 31, blz. 119, n^r 7, rubriek : « Ontfanck van dootscult, incommen van nyeuwe ghildebroeders, apporte en anders ».

(50) Bedoeld is Anton Byssot, gouverneur of penningmeester van het gild in 't jaar 1555.

III. Jan van Genuwe.

In de tweede helft van de 16^e eeuw zijn er eigenlijk twee drukkers te Brugge geweest, die denzelfden naam droegen : Jan van Genuwe. Om ze van elkander te onderscheiden heeft men in de documenten meestal bij hun naam het epitheton *de oude* of *de jonge* gevoegd, al naar gelang men den vader of den zoon bedoelde. Hun familienaam wordt in de oorkonden op verschillende wijzen geschreven. Wij ontmoeten de vormen : van Genuwe, van Genuwe, van Genuwen, van Genewe, van Geniwe en de Genuwe. Eenvormigheidshalve gebruiken wij steeds de spelling *van Genuwe*.

De eerste vermelding van Jan van Genuwe de oude wordt aangetroffen in een akte van de maand April 1553¹. In dit stuk wordt zijn beroep niet aangegeven. Het valt overigens te betwijfelen of hij op dit tijdstip reeds zelfstandig drukker was. Immers, om als meester-drukker te Brugge te kunnen optreden, was het lidmaatschap van het librariërs-gild vereist. Welnu, Jan van Genuwe de oude is alleszins geen lid van dit gild geworden voor het einde van 't jaar 1555, want zijn naam komt in de ledenlijst van deze corporatie niet voor².

In 1553 had Jan van Genuwe nochtans een tamelijk gevorderden leeftijd bereikt : zijn vrouw, Marie Hebau geheten, was toen al overleden en zijn dochter Paschine reeds getrouwd³. Wat meer is, in een akte d. d. 31 Januari 1557, waarin zijn beroep wel aangegeven wordt, betitelt men hem

(1) Vgl. Document nr. 1.

(2) Zie : Brugge, rijksarchief, *fonds van de Brugse gilden en ambachten nr. 207* : rekeningboek van het librariërs-gild over de jaren 1524-1555. Verdere rekeningen of ledenlijsten zijn voor de 16^e eeuw niet bewaard gebleven.

(3) Vgl. Document nr. 1.

niet als drukker, maar als koopman in speelkaarten⁴. Op dit laatstgenoemde tijdstip woonde hij in de Vlamingstraat en aanvaardde hij een leerling uit de Brugse Bogardenschool, met name Hanske de Vos, om dit kind gedurende zes jaar zijn « nering » aan te leren.

Zijn dochter Paschine, hoger vermeld, was gehuwd met een zekeren Roeland Christiaens. Beiden zijn in 1560 naar Londen uitgeweken. Om hun hoedanigheid van Brugs poorter door hun verblijf in het buitenland niet te verliezen, liet Roeland Christiaens zich als buitenpoorter van Brugge aantekenen en koos bij deze gelegenheid domicilie ten huize van zijn schoonvader, die zich tevens borg stelde voor de betaling van de jaarlijkse belasting op de buiten de stad verblijvende poorters. Uit deze aantekening blijkt verder, dat Jan van Genuwe nog in de Vlamingstraat woonde en speelkaartenmaker van beroep was⁵.

Ondertussen had Jan van Genuwe de oude een nieuw huwelijk aangegaan met een zekere Adriana Wesemale, uit welken echt een dochter, Anna geheten, is geboren. Deze Anna was op 20 April 1562 reeds getrouwd met den biervoerder Jan de Backere⁶.

Rond den laatstgenoemden datum had onze Jan voorzeker een betrekkelijk hogen ouderdom bereikt. Bedacht om de moeilijkheden, die tussen zijn weduwe en de kinderen uit zijn beide huwelijken konden ontstaan, liet hij een testament in regel opmaken, waarin hij de verdeling van zijn nalatenschap regelde. Daarbij bedacht hij de kerk, den pastoor en het armbestuur van zijn parochie, alsmede zijn zuster, Anna van Genuwe, weduwe van meester Jan Robillaert. Als testament-

(4) Vgl. Document nr. 2.

(5) Vgl. Document nr. 3. — Op 20 April 1562 verbleef Roeland Christiaens nog te Londen; op 18 September 1574 daarentegen was hij opnieuw te Brugge gevestigd. Vgl. Documenten nrs. 4, 7.

(6) Vgl. Document nr. 4.

uitvoerders verkoos hij meester Jan de Clerck, zijn pastoor ⁷, een zekere Willem Crocket ⁸ en zijn vrouw ⁹.

Aan zijn aards bestaan is nochtans niet zo spoedig een einde gekomen, want op 2 Juni 1567 was hij blijkbaar nog in leven ¹⁰.

Dat Jan de Clerck «prochiepape» van de Onze-Lieve-Vrouwenkerk te Brugge was, wijst aan dat Jan van Genuwe de oude intussen van adres veranderd was en niet meer in de Vlamingstraat woonde, aangezien deze straat niet tot het grondgebied van de Onze-Lieve-Vrouwenparochie behoorde.

Waar kwam Jan van Genuwe de oude eigenlijk vandaan? Naar alle waarschijnlijkheid was hij geen geboren Bruggeling: zijn familienaam hoort aldaar niet thuis. Misschien was hij berkomstig uit Normandië, vermits zijn gelijknamigen zoon, Jan van Genuwe de jonge, te Rouaan in de leer is geweest ¹¹. En waar hij zijn beroep mag geleerd hebben is een vraag waarop zelfs niet met veronderstellingen kan gepoogd worden een antwoord te geven.

Drukker, in de algemene betekenis van het woord, is Jan van Genuwe de oude voorzeker nooit geweest. Het enige wat wij dienaangaande met zekerheid weten is dat hij handel dreef in speelkaarten en ook speelkaarten vervaardigde met behulp van een drukpers. Overigens wordt hij in de bescheiden nooit uitdrukkelijk als «prentere» vermeld.

(7) Over Jan de Clerck, kanunnik en pastoor van de Onze-Lieve-Vrouw te Brugge, zie: J. Gailliard, *Inscriptions funéraires et monumentales de la Flandre Occidentale avec des données historiques et généalogiques*. Arrondissement de Bruges, tome premier, deuxième partie (Bruges, Eglise de Notre Dame), blz. 59-60. Brugge, 1866.

(8) Deze persoon is misschien identiek met Guillaume Crocket, die in 1580 eigenaar was van een huis in de Oudenburgstraat te Brugge. Vgl. L. Gilliodts, *Les registres des «Zestendeelen» ou le cadastre de la ville de Bruges de l'année 1580*, in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, tom. XLIII (1893), blz. 143.

(9) Vgl. Document nr. 4.

(10) Vgl. Document nr. 5.

(11) Zie verder blz. 178.

van thien stuvers / In welken ghesalle zy daer van niet betalen
 en zullen / Wt ghesleken vanden Zoutre / Wan of niemant meer
 by en zal moghe wruere / dan twee Spint / Verclarende oock
 dat de guene vorzende ofte draghende eenighe ware ofte specie ter
 platte Lide / omme de zelue aldaer woorts te verpeneght en anders
 ende daer an prouffyer te doene / zullen van elcke specie betalen
 naer advenant vanden xx. ca. Pennynck als wooren. Dies zal van
 een Hoed mouts Bugtche more / daer af de twee maecten drie
 zacken Ghendich / betaelt worden zes stuvers.

ALdus ghesloten ende gheresolueert ter vergade-
 ringhe vande vier Ede lands van Vlaender / binnen der Stede
 van Brugghe / Den xxij. ca. dach vander Maent van April.
 M. CCCC. LXXXI.

Gheprent te Brugghe inde
 zuutsantstrate by my Jan Van Genuwe.
 1581.

Laatste bladzijde van de *Nieuwe lijst van consumptie...*,
 door Jan van Genuwe de jonge in 1581 gedrukt.

Uit zijn eerste huwelijk had Jan van Genuwe de oude, benevens een dochter, ook een zoon, die eveneens Jan heette. Deze werd in of om het jaar 1532 geboren. In een oorkonde van 2 Juni 1567 wordt inderdaad aangegeven, dat hij op dit tijdstip ongeveer vijf en dertig oud geworden was. Tussen 20 April 1562 en 2 Juni 1567, misschien wel kort voor den laatstgenoemden datum, is hij in het huwelijk getreden met Margaretha Caestickere, dochter van Pauwels, die ongeveer zeven jaar jonger was dan haar man¹².

Ingevolge testamentaire beschikking kwam Jan van Genuwe de jonge bij zijn huwelijk in het bezit van den winkel en het gereedschap van zijn vader¹³. Doch niet enkel de handel in speelkaarten, ook het eigenlijke drukken interesseerde hem. Wij weten niet, of er voor het vervaardigen van spelkaarten een octrooi vereist was, maar in ieder geval was dit wel nodig vooraleer men als drukker in de ware betekenis van het woord kon optreden. Hij spande zich derhalve in om een drukkers-octrooi te bemachtigen. Met dit doel verzocht hij de stadsregering alsmede de geestelijke overheid om een certificaat van goed gedrag en zeden. Beide overheidslichamen zijn op dit verzoek ingegaan. Vervolgens richtte hij zich in een request tot den koning, die vooraleer aan de tot hem gerichte vraag gevolg te geven, eerst de requestant omtrent zijn vakkennis liet onderzoeken door den prototypograaf der Nederlanden, Christoffel Plantijn te Antwerpen. Ook dit onderzoek heeft Jan van Genuwe met succes doorstaan. Hierop zal hem voorzeker het verlangde octrooi toegestaan geweest zijn¹⁴.

Het drukken van speelkaarten kan hij natuurlijk bij zijn vader geleerd hebben. Maar voor wat het boekdrukken aangaat zal dit wel niet het geval geweest zijn. Trouwens, naar zijn

(12) Vgl. Document nr. 5.

(13) Vgl. Document nr. 4.

(14) Vgl. Documenten nrs. 5, 6.

eigen getuigenis, afgelegd tegenover Christoffel Plantijn¹⁵, had hij van zijn twaalfde levensjaar af het drukken geleerd bij Jean Paulmier te Rouaan in Frankrijk en had daarna op nog andere plaatsen gewerkt.

Evenals voor zijn vader, weten wij niet of zijn handel in speelkaarten belangrijk is geweest. Omtrent zijn boekdrukkersactiviteit is ons eveneens maar weinig bekend. Wat wij dienaangaande weten beperkt zich tot het hiervolgende. In 1580 of 1581 heeft hij een ordonnantie gedrukt voor de regering van het Brugse Vrije¹⁶ en één of meer verordeningen voor het stadsbestuur van Brugge¹⁷. Daarenboven heeft hij in 1581 een reglement gedrukt voor de Staten van Vlaanderen, waarvan een exemplaar — het enige ons bekende — op de Brugse stadsbibliotheek onder n^o B 423 voorhanden is. Het bestaat uit acht ongenummerde bladzijden van 176 mm. hoog, draagt op de eerste bladzijde als titel: *Nieuwe lijst van consumptie, gheordonneert ende ghestatueert byde Vier Leden 's lands van Vlaendren, omme ghelicht ende ontfanghen te worden binnen den zelve lande van Vlaendre: daermede te nieten ghedaen worden diversche voorghaende lijsten*, en op de laatste bladzijde, benevens een gedeelte van den tekst, het adres: *Gheprent te Brugghe inde Zuutsantstrate by my Jan van Genive. 1581.* (Zie de afbeelding op blz. 176). Het is verder nog mogelijk dat hij liedjes heeft gedrukt, welke door den liedjeszanger, Colard Herrieul, met wien hij nauwe relaties onderhield, op de verschillende markten werden gezongen en verkocht¹⁸. Uit dit alles mag men gerust veronderstellen dat zijn bedrijvigheid als drukker weinig in aanzien was.

Over de verdere lotgevallen van Jan van Genuwe de jonge

(15) Vgl. Document nr. 6.

(16) Vgl. Document nr. 10.

(17) Vgl. Document nr. 9.

(18) Vgl. Document nr. 8.

zijn ons geen andere bijzonderheden bekend. Derhalve tasten wij volledig in het duister aangaande het tijdstip, de plaats en de omstandigheden van zijn overlijden.

A. Schouteet.

1.

1553 April. — *Roeland Christiaens en zijn vrouw Paschine van Genuwe bekenen de som van 6 pond groot van hun vader, Jan van Genuwe, ontvangen te hebben, namelijk: 4 pond groot als huwelijksgift en 2 pond groot als aandeel in de nalatenschap van hun moeder, Marie Hebau.*

Roelandt Christiaens, de keeremesmakere, ende Passchyne filia Jan van Genewen, zyn wyf, dewelcke comparanten kenden ende liden, kennen ende lyden by desen, ter presentie van den voors. Jan van Genewen, present ende accepterende, ontfaen hebbende van den voors. Jan van Genewen: eerst de somme van 2 l. gr., ter causen van ghelycke somme der voors. Passchyne toecommen by den overlyden van Marie Hubo, huere moedere ende voort noch 4 l. gr. by denzelven Jan derzelve Passchyne ghejont ende ghegheven in voorderinghe van huwelicke; houdende hemlieden van den voors. partiën, makende 6 l. gr., vernoucht, den voors. Jan van Genewen ende allen anderen daerof quite scheldende etc.

Brugge, stadsarchief, *protocol van Jan van Overdyle, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1552-1555*, blz. 161. — Of deze akte werkelijk gepasseerd is, valt te betwijfelen, daar de namen van de schepenen, de datering en het gebruikelijke teken f (= factum) ontbreken. — Onderhavige akte staat tussen twee andere, welke onderscheidenlijk gedateerd zijn van 29 [sic] en 21 April 1553.

2.

1552 Juni 19 - 1557 Januari 31. — *Aantekeningen betreffende de aanneming en de uitbesteding van Hanneken de Vos, leerling van de Bogardenschool te Brugge.*

Hannekin de Vos filius Adriaen, vry tyckwevere¹ was hierbinnen ontfaen desen 19^{en} Junio anno 1552.

Dit Hannekin de Vos es hedent den laesten in Laumaendt 1556, anghenomen by Jan van Genuwe, coopman van quartspeelen, wonende in de Vlaminckstrate, ende dat den termyn van zes jaren, ingaende den 1^{en} in Sporcle 1556, gheduerende welcken tydt zal hem leeren de neeringhe die hy doet ende gheduerende dien tydt houden zieck ende fraey, ende tende van den 6 jaren et t' synen ofscheeden toelegghen een goude croene², ende cleen ende reen gheduerende den voorn. tydt.

Ib., t. a. p., *fonds van de Bogardenschool, register van de uitbestedingen over de jaren 1535-1556*, blz. 136 v.-137³.

3.

1560 Juli 6. — *Roeland Christiaens wordt buitenpoorter van Brugge daar hij zich te Londen gaat vestigen en kiest domicilie ten huize van Jan van Genuwe, den speelkaartenmaker.*

Lonnen. — Roelant Christaens, filius Jacobs, ingheboren poorter, hout zyn poorterscip ten huuse van Jan van Genuwen, woent in de Vlaminckstrate, quae[r]tspilmakere, ende bleef ooc dezelve Jan borge voor 6 gr. 's jaers van tzelfs Roelants non-residenciae. Actum 6 Hoymaent 1560.

Ib., t. a. p., *register van de buitenpoorters van Brugge over de jaren 1548-1569*, blz. 229, nr. 6.

4.

1562 April 20. — *Testament van Jan van Genuwe, weduwnaar van Marie Hebau en echtgenoot van Adriana Wesemale.*

Bussche, Bruneel, 20 April 1562 naer Paesschen. — In den name des Vaders, des Zuens ende des Heligh Gheests. Amen.

(1) Dit beroep slaat op den vader, Adriaan de Vos.

(2) Soort muntstuk.

(3) Van deze aantekeningen verscheen een résumé in L. Giliodts, *Inventaire diplomatique des archives de l'ancienne école Bogarde à Bruges*, tom. III, blz. 1112. Brugge, 1910, uitgave van de Société d'Emulation de Bruges.

Ghemerct dat wy in deser weerelt niet zekerder en hebben dan de doot ende niet onzekerder dan de huere van dien, zo heeft Jan van Genewe, inwonende poortere deser stede, machtich zynder redene, wel voorpeynst ende voordocht van zynen vyf zinnen, by goeden advyse ende deliberatie anziende ende beseffende de brooschede van der mensschelicke natuere, ghemaect ende gheordonneirt zyn testament ende huterste wille ter eere God almachtich ende zynder ghebenedyde moeder der Maeghet Maria ende alle Gods helighen tot zalicheyt zynder zielen ende allen christenen gheloofveghe zielen, in den Heere Jesu Christe ghestorven, willende ende begheerende dat dit zyn testament al vulcommen ende vuldaen worde van pointe te pointe in der voughen ende manieren hiernaer verclaerst.

Eerst bevelende zyn ziele in den handen van God almachtich ende zyn lichaeme der heligher eerde, stellende de begravynghe ende godlicke diensten van dien ter goeder discretie van zynder weduwe ende aeldynghers.

Voort gheeft by voorme van testamente der kercke, daer hy parochiaen es ende begraven wesen zal vyf scellynghen grooten, den prochiepape aldaer vyf scellynghen grooten, den armen ende schamele huusweecken aldaer vyf scellynghen grooten, Tanneken van Genewen, weduwe van meester Jan Robillaert, zyne zusters, twyntich scellynghen grooten.

Ende voort omme te voorstane, schuwene ende belettene processen, questiën, gheschillen ende alle tweedrachticheden, die naermaels zouden mueghen rysen tusschen Jan van Genewen, zynen zuene, die hy hadde by Marie Hebau, zynen eersten wyfve, voort Roelandt Christiaens, der kermesmaeckere ⁴, wonende t' desen tyden te Lonnen in Inghelandt, ghetrauwet hebbende Passchyne tsvoorn. Jan van Genewen d'oude dochtere by der voorn. Marye Hebau zynen eersten wyfve, ende voort tusschen Jan de Backere, den biervoerdere, ghetrauwet hebbende Tanneken tsvoorn. Jan van Genewen d'oude dochtere die hy hadde by Adriane Wesemale zynen tweeden ende jeghenwoordeghen wyfve, ter causen van der collatie ofte inbryngghen dat zylieden ende elck zonderlynghe ghehouden zouden wesen te doene ten overlydene van den voorn.

(4) Een kermesmaker is een vervaardiger van rode verfstof, welke vroeger kermes werd genoemd doch thans karmozijn. Vgl. E. Verwijs en J. Verdam, *Middelnederlandsch Woordenboek*, tom. III, kol. 1369. 's Gravenhage, 1894.

Jan van Genewen, huerliedder vadere, over zekere verschoonynghe die dezelve huerliedder vadere hemlieden tot voorderynghe van huwelick ghedaen ende ghejont hebben mach, te wetene : eerst, den voorn. Roelandt Christiaens ghejont ende ghegheven de somme van viere ponden grooten boven de twee ponden gooten Passchyne zynen voorn. wyfve toebehoorende by successie van de voorn. Marie Hebau, huere moedere, ende den voorn. Jan de Backere tot voordernessen van zynen huwelicke met 't voorn. Tanneken van Genewen, zynen wyfve, oock ghejont ende ghegheven ghelycke voorn. viere ponden grooten in pennynghen boven de 8 l. grooten tzelve Tanneken toebehoorende ende huer ghegheven by wylent Margriete Goemans, Barthelmeus Dries weduwe, huere moeye was. Ende omme den voorn. Jan van Genewen, tsvoorn. Jan's zuene, insghelycx te recompenserene van zesse ponden grooten, te wetene : de twee ponden grooten over zyne voorn. moederlicke successie ende de viere ponden grooten zoo van ghelycken de voorn. Roelandt Christiaens ter causen van zynen voorn. wyfve voorzien es ende ontfaen heeft, zo begheert ende es de huusterste wille van den voorn. Jan van Genewen dat de voorn. Jan, zynen zuene, gherecompenseirt wesen zal in der voughen ende manieren hiernaer verclaerst, te wetene : indien het zoo gebuerde dat de voorn. testateur deser weerelt overlede vóór de voorn. Jan van Genewen, zynen zuene, in dat gheval dezelve Jan overhebben zal zyn vaders wynckele metten halaeme dienende tot het quaertspelmaecken ende indien hy cock eer ten huwelicke staete quaeme alsdanne zynen zuene ghehouden wordt de wynckele over te laetene ende dezelve zynen vadere de neerynghe van 't quaertspelmaecken niet meer te doene noch hem daerinne te gheneerene tzelve gheheel ende al abandonerende ten goetdynckene van den voorn. Jan, zynen zuene.

Dat dien nochtans nietjegenstaende zullen de voorn. drie partyen van aeldynghers, elck in de name ende qualithet alsovooren, naer 't overlyden van huerliedder voorn. vadere niet ghehouden wesen jehghens elckanderen ter causen dies voorseyt es eenich inbrynghen te doene, maer deelen elck even ghelyck ende by egaele portie, broeders broeders ghelyck, in alle alsulcke goedinghen, beede meuble ende immeuble, als 't naer overlydene van den voorn. Jan van Genewen, desen testateur, huerliedder vadere, ende t'zynen sterfhuuse achterlaeten bevonden wesen zal, met conditiën ende expressen bespreke dat tsvoorn. Jan van Genewen weduwe, huerliedder moedere, huete tzelvs

huerlieder vaders ende huer mans sterfhuuse vooren hebben, heffen ende behouden zal alle huere cleederen ende habytten, t'hueren hoofde, halse ende lichaeme alsdanne dienende ende toebehoorende, zonder hemlieden aeldynghers, zyne kynderen, daerof ghehouden te zyne eeneghe recompense te doene. Ende daer zylieden daerof in gheenen advyse en waeren, worden ghehouden ten ghemeenen sterfhuuse van huerlieder vadere elck zyne voorn. viere ponden grooten in te brynghe eer anderstondt zylieden eenich goet, dat hemlieden byder doot ende overlydene van huerlieder vadere verstorven, deelen ofte anveerden zullen mueghen, zonder eeneghe condractie.

Ende omme dieswille dat de voorn. Jan van Genewen wilt ende begheert dat al dies voorseyt es worde vulcommen ende vuldaen blyfve goet, vaste, ghestaede ende wel onderhouden in alle zyne pointen ende artyclen voorscreven, tot verzeckerthede ende confirmatie van dien ghebeden eersamen ende wysen d'heeren Hughes vanden Busschen ende Philips Bruneel, scepenen in Brugge in desen tyden, dat zy datte zyn jegenwoordich testament ende huuterste wille up hem kennen ende beseghele met hueren zeghele.

Tot vulcommene van welcken testamente kiesende voor zyne testamantarissen: meester Jan de Clerck, zynen pastoor ende prochiepaepe binnen Onser Vrouwenkercke ende prochie van dien, ende Willem Crocket ⁵, jonnende ende ghevende elck by desen zynen testamente voor huerlieder moeyte ende eender ghedynckenesse vyf scellynghen grooten in ghelde metsgaders mede testamantarisse de voorn. Adriane Wesemale, zynen jegenwoordeghen wyfve, te desen present zynde, consenteerende mede aggreerende al dies voorseyt es vulcommen te zyne.

Tot executie van welcken zynen voorn. ende desen testamente stellende in den handen van den voorn. testamantarissen alle zyne goedynghen, present ende toecommende, behoudens tzelfde te mueghen meerssene ofte minderne t'zinen goetdynckene etc.

In kennessen.

Ib., t. a. p., *protocol van Eduard de Dene, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1561-1564*; blz. 184-187.

(5) Deze persoon is misschien identiek met « d'heer Guillaeme Croquet, oudt 60 jaeren », vermeld in een document d.d. 15 Juli 1585. Zie: Brugge, stadsarchief, *gerechtelijke dossiers*, nr 3578.

5.

1567 Juni 2. — *Op de getuigenissen van den koopman Roeland Christiaens en den zilversmid Christoffel van Watine verleent de stadsregering van Brugge een certificaat van goed gedrag en zeden aan den drukker Jan van Genuwe, de jonge, zoon van Jan van Genuwe, de oude.*

Ten verzoucke van Jan van Genuwe de jonghe, de zuene van Jan van Genuwe d'oude, drucker ende cartspeelmaker van zynen style, vander oude van 35 jaeren of daerontrent, metgaders van Margriete filia Pauwels Caestickere, zyn huusvrauwe, van der oude van 28 jaeren, compareren in persooone Roelandt Christiaens, coopman, oudt 39 jaeren, ende Christoffels van Watine, zelvsermit, oudt ontrent 80 jaeren of daerontrent, dewelcke verclaersden wel te kennen den voors. Jan van Genuwe de jonghe ende de oude, metgaders de voors. Margriete ende Pauwels Caestyckere, ende wel te weten dat zy alle poorters zyn deser stede, van goeden name, fame ende conversatie, gheenssins suspect met eenighe delicten ofte mesusen, niet meer ter cause van de religie dan anders, maer als catolicq, zonder anderssins verhoort t'hebben, wel wetende voorts dat de voors. Margriete es de ghetraude huusvrauwe van den voorn. Jan van Genuwe de jonghe, allegierende voor cause van scientie de voorn. deposanten dat zy vele met hemlieden frequenteren, ende voorts de voorn. Roelandt dat hy huerlieder naer maechscap es, ende de voorn. Christoffels dat hy huerlieder gebuer es ende bydien etc.

2 Juny [15] 67.

Ib., t. a. p., *Overleg 1567-1568*, nr. 35 (minuut).

6.

1570 Juli 28. — *Christoffel Plantijn, prototypograaf van de Nederlanden, levert een certificaat van voldoende vakkennis af aan den drukker Jan van Genuwe, de jonge.*

Ledict 28 juillet au dict an [1570].

Jan van Genuwe, demourant à Bruges, tailleur et imprimeur de figures, s'estant comparu devant moy, en la présence de Amet Tavernier, imprimeur, et Jan vanden Driesche, désirant estre admis pour exercer ledict stile, m'a premièrement exhibé ses lectres d'attes-

tation de sa bonne fame, renommée et vie catholique, dattées 6 de juillet 1567, soussignées Preels, secrétaire de monsigneur l'évesque de Bruges, Remigius Drutius, et autres du magistrat, dattées le 12 juillet, soussignées de Groote, et une requeste au Roy, apostilée de s'adresser à moy. Et estant examiné, a dict avoir aprins à Rouen, en France, il y a environ 16 années, chez Jan Paulmier, et depuis besongné en divers lieux. Et de fait, est trouvé suffisant et idoine pour exercer ledict estat. Parquoy je luy ay enchargé de s'adresser à la Cour, pour obtenir lettres d'admission, et d'observer les points concernant ledict estat.

[Getekend :] Ameeet Tavernier ⁶.

7.

1574 September 18. — *Huwelijkscontract tussen Jan vanden Kerchove, kuiper, en Sara Christiaens, de dochter van Roeland Christiaens en Paschine van Genuwe.*

Wadimont, Oysel, 18^{en} Septembre 1574. — Jacop vanden Kerchove, als voocht met Christiaen van Woestwynckele ⁷ zyne medevoocht, hedent deser date, present ons scepenen, ghezwooren alleenelicken te deser acte van Jan, de zone van Willem vanden Kerchove, cuupere, die hy hadde by Willemyne Obbelare, zynen wyve, metsgaders Jan te desen present ende voor ooghen zynde ende in 't naervolghende consenterende over hem zelve, ter eender zyde, voort Jan van Genewe ende Wouter Christiaens, als voochden van Sara, de dochter van Roelant Christiaens die hy hadde by Faesschyne filia Jan van Genuwe, zynen eersten wyve, dezelve Sara te desen mede present zynde verzelsipt metten voorn. Roelant, haeren vadere, ter ander zyden, welcke comparanten ende byzonder de twee toecommende conjointen, by consente ende auctorisatie van huerlieder voochden die zy overdanckelick ontfanghende, kenden ende leden, kennen ende lyden by desen, hoe zeker huwelick

(6) Dit stuk is overgenomen uit *Certificats délivrés aux imprimeurs des Pays-Bas par Christophe Plantin et autres documents se rapportant à la charge du prototypographe, publiés par P. H. Rombouts*, blz. 26-27. Antwerpen-Geënt, 1881, uitgave van de *Maatschappij der Antwerpsche Bibliophilen*, nr. 10.

(7) Deze persoon is wellicht identiek met « d'heer Christiaen van Woestwynckle, oudt ontrent 50 jaren, notabel poorter deser stede [van Brugge], hem gheneerende in cathoenen ende houdende cruwenierswynckle », vermeld in een document d.d. 12 Augustus 1589. Zie : Brugge, stadsarchief, *gerechtelijke dossiers*, nr. 5132.

apparent was te gheschieden tusschen den voorn. Jan vanden Kerchove ende Sara Christiaens by zoverre tzelve voortghanck hebben mach naer d'ordonnantiën van onze Moeder die heleghe Kercke, ende dat zy voor eenich finael slot ofte belofte van huwelick elcanderen beloofd hadden ende beloven by desen te onderhouden ende vulcommen de conditiën ende bespreken hiernaer verclaerst, te wetene :

Indien 't zo ghebuerde ende gheviele dat naer de consumatie van den voorn. huwelicke metten solempnytheden daertoe van nooden de voorn. Jan vanden Kerchove storve ende van den levende lyve ter dood quame vóór de voorn. Sara, zyn toecommende wyf, zonder eenich wettelick hoir van huerlieder beeder lichame ghecommen zynde achter te latene in levenden lyve, ghebooren ofte apparent staende ghebooren te wordene, dat in zulc gheval de voorn. Sara uut crachte van desen contracte voorenuut hebben, heffen ende behouden zal alle huere cleederen, habytten, rynghen ende juweelen alsdanne t'hueren hoofde, halze ende lichame behoorende ende dienende, ende tottedien de somme van acht ponden grooten in ghelde van den ghereetsten ghoede dat t'zynen sterfhuuse bevonden zal wesen, blyvende daernaer onvermindert omme te deelene in 't surplus van den anderen ghoedinghen jehghens zynen hoirs ende erfghenamen, elc half ende half, naer den rechten, wetten ende costumen der stede van Brugghe.

Ende daer 't ter contrariën ghebuerde ende gheviele dat naer de consumatie van den voorn. huwelicke metten solempnytheden gherequireirt de voorn. Sara storve ende van den levenden lyve ter doot quame vóór den voorn. Jan vanden Kerchove, hueren toecommenden man, zonder eenich wettelick hoir van huerlieder beeder lichame ghecommen zynde achter te latene, zo voorseyt es, dat in zulc gheval de voorn. Jan vanden Kerchove ooc voorenuut hebben ende behouden zoude by voorme van duwaryde alle zyne cleederen t'zynen lichame dienende, voort zyn halaem dienende ten ambachte van den cuupers met zyn zelveren proufschale, ende tottedien noch de somme van vier ponden grooten in ghelde vanden ghereetsten ghoede ten sterfhuuse bevonden, blyvende daernaer onvermindert omme te deelene in 't surplus van den anderen ghoedinghen jehghens haeren hoirs, elc half ende half, naer costume der stede van Brugghe.

Met expresser conditiën ende bespreke al waer 't datter kinderen ofte kint van huerlieder beeder lichame ghecommen zynde in levende

lyve waeren ofte apparent stonde ghebooren te wordene ter eerster doot, dat dien nietjeghenstaende de lancxtlevende van hem beeden altyts voorenuut hebben, heffen ende behouden zal alle zyne ofte huere cleederen, habysten, rynghen ende juweelen alsdanne t'hueren oft t'zynes halze ende lichame behoorende ende dienende, ende daernaer deelen in alle d'andere ghecedinghen ten sterfhuuse bevonden jeghens de voorn. kint ofte kinderen, elc half ende half, naer den rechten ende costume der stede van Brugge; al zonder fraude.

In kennessen.

Ib., t. a. p., *protocol van Jan Spetael, klerk van de vierschaar van Brugge, over de jaren 1573-1576*, blz. 171-173.

8.

1576 Juni 15. — *De stadsregering van Brugge verleent een certificaat van goed gedrag en zeden aan Colard Herrieul op de getuigenissen van den lakensnijder Ferdinand Robaert, den drukker Jan van Genuwe de jonge en Pieter de Cueninck, pastoor van de Sint-Salvatorskerk aldaar.*

Tot verzoucke van Colaert Herrieul compareren in persooene Ferdinande Robaert, lakensnydere, Jan van Genuwe de jonghe, prentere, beede innewonende poorters deser stede, dewelcke hebben verclaerst by solemnelen eede warachtich te zyne dat zy deposanten zeere wel kenden ende over zes zoo zeven jaeren zeere wel ghekent hadden den voorseiden Colaert Herrieul, zyn costen winnende met zynghen up alle marcten, ende wel te wetene dat dezelve Colaert hem alhier ghedreghen ende ghegouverneirt heift als een man met eeren van goeden levne ende conversatie ende als een goet kynt van onse Moedere de heleghe Roomssche Kercke, soo cock van dies voorseit es blycken mach duer de attestatie van heer Pieter de Cueninck, prochiepape van der zelve portie van Sanct-Salvatorskercke binnen deser stede, hier duere ghetransfixeirt.

Actum present : Cloribus, Mastaert, scepenen, den 15^{en} Juny 1576.

Ib. t. a. p., *Overleg 1575-1576 B*, nr. 64 (minuut).

9.

1580 Sept. 2 - 1581 Sept. 2 — *Post uit de stadsrekening van Brugge, houdende uitgave van 7 pond 6 schelling 8 denier groot aan de drukkers Jacob Janszuene en Jan van Genuwe wegens het drukken van stedelijke verordeningen.*

Jacob Janssuene [ende] Jan van Genuwe, prenters, over dyverssche ordonnantiën by laste gheprent, by zes distincte ordonnantiën :
7 lb. 6 s. 8 gr.

Ib., t. a. p., *stadsrekening van Brugge over het dienstjaar 1580 Sept. 2 - 1581 Sept. 2*, blz. 56, nr. 3, rubriek: « Uutgheven van ghemeene zaken ».

10.

1580 Sept. 2 - 1581 Sept. 2. — *Post uit de rekening van het Brugse Vrije houdende uitgave van 6 pond 12 schelling parisis aan Jan van Genuwe wegens het drukken van een verordening.*

Jan de Genuwe, prenter, de somme van elleven schellynghen grooten ter cause van 't prenten, van zeker ordonnantie ten ghebruucke van den Lande van den Vryen, by ordonnantie : 6 lb. 12 s. (par).

Brugge, rijksarchief, *fonds van het Brugse Vrije, nr. 320 : rekening van 't Vrije over het dienstjaar 1580 Sept. 2 - 1581 Sept. 2*, blz. 100, nr. 6, rubriek: « Betalynghe van diveersche partiën ende extraordinaire costen die den Lande overghecommen zyn binnen den tyd vanden voors. rekenynghe ».

BOEKBESPREKING

J. Dochy. *De Schilderkunst te Brugge*. Brugge, De Haene-Bossuyt (1947); in 8°, 68 blz., met illustraties.

Aan omvangrijke werken over onze Vlaamsche schilders, aan uitgewerkte detailstudies over bepaalde meesters en over hun groote werken mangelt het niet. Meer zeldzaam zijn de samenvattende werkjes die, zooals het hier besproken boek, in een bevattelijke en onderhoudende trant, het groot publiek een kijkje laat nemen op een aspect van ons groot verleden, waarmee geen enkel beschaafd mensch onbekend mag blijven. Sedert Duclos in zijn *Bruges, histoire et souvenirs* (1910), was zoiets voor Brugge niet meer aangedurfd, en de veertig jaar die ons van Duclos scheiden, zijn juist jaren waarin dit hoofdstuk van onze kunstgeschiedenis voor een groot deel werd gewijzigd en herschreven. E. H. Dochy, die om zijn bijdragen over het onderwerp gunstig staat bekend, was de aangewezen man om ons zoo'n degelijke samenvatting te leveren.

De lange jaren die hij in 't onderwijs doorbracht — een gelegenheid voor hem om de kunstgeschiedenis te doceeren en het Sint-Lodewijkscollege te Brugge een artistieke aanleiding te geven, die helaas, voor onze onderwijsgestichten een uitzondering blijft — hadden hem overigens voor die taak op een bijzondere wijze voorbereid. Klare, bevattelijke indeeling, die het verloop van de ontwikkeling gemakkelijk laat volgen; wijzen op de onderlinge afhankelijkheid en het traditioneele, wat de vele hoofdstukken en onderindeelingen tot een levend geheel samenbindt; het situeeren van de kunstbedrijvigheid in het kader van de historische gebeurtenissen; sober esthetisch commentaar; dat alles vinden we hier bijeen. Zoodat we dit boekje den lezer gerust mogen aanbieden met een: Tolle, lege.

Aan ontleding zal ik me niet bezondigen: we hebben de gewone chronologische opeenvolging, met een meer uitvoerige bespreking van de gulden vijftiende eeuw en van die soort second spring, die in de volgende eeuw met Geeraard David wordt ingeluid. Als ik

aan critiek wou doen — een recensent die zich respecteert moet toch altijd iet of wat becritiseeren — dan zou ik zeggen, dat de periode rond 1700 (bl. 57) wat al te stiefmoederlijk wordt behandeld: enkel een nomenclatuur van schilders; terwijl onze Brugsche kerken overvloedig met werken uit dien tijd zijn gestoffeerd. Het is wel geen eerste-rang kunst, maar waar de richting door zoo'n groot getal werken wordt vertegenwoordigd, mag men daar wel iets langer bij stilstaan. En er zijn namen van Brugsche kunstenaars — Vroylinck, Maes, de talrijke Rycx's, Balthazar D'Hooghe, Donatiaan van den Bogaerde, Jaak Cobryse, Nic. Vleys, Suweyns en nog veel andere, die niet eens worden vermeld. Ik weet het, 't zijn geen «sterren», en te veel hooi op zijn vork willen nemen kan de klare voorstelling vertroebelen. Maar we beschikken over typografische handigheidsjes om de klip te omzeilen; en waar we in onze Brugsche kerken-musea die namen onder groote doeken zien prijken, zouden we toch graag in een boek over «de schilderkunst te Brugge» over die kunstenaars een woordje willen vinden.

En, altijd in dezelfde lijn, ook vreemde kunstenaars hebben voor onze Brugsche kerken gewerkt. Ik denk aan Quellyn, van Bockhorst, vanden Hoeke, Liemaekere, Minderhout, Janssens, de Craeyer, Zeghers, en meer andere. Ik zou aan al deze kunstenaars toch een eervolle vermelding geven, zoodat het boek over «de schilderkunst te Brugge» een echt vade-mecum wordt, voor al wie in onze kerken, kloosters en musea een rondgang wil maken. Misschien komt, dat wel in een tweede uitgave; want een boek als het hier besprokene, beleeft nog wel een heruitgave.

M. E.

KRONIEK

IN MEMORIAM

A. Visart de Bocarmé.

Op 7 April 1947 overleed te Brugge de weledelgeboren heer Albert Visart de Bocarmé, ondervoorzitter van ons Genootschap.

Geboren te Brussel op 16 October 1868 genoot hij een verzorgde en ruim-opgevatte opleiding. Na aanvankelijk onderwijs onder de hoede van E. H. Weyranch, een begaafd Duits priester, die zijn land wegens de toen heersende Kulturkampf had moeten verlaten en door den vader van den overledene, graaf Amedée Visart de Bocarmé, den lateren burgemeester van Brugge, was opgenomen, volgde hij de humaniora op het Sint-Lodewijkscollege te Brugge tot op het einde van de vierde klas, waarna hij op het college van Oscott bij Birmingham zijn middelbare studies voltrok.

Indien hij aldus een grondige kennis van het Duits en het Engels had opgedaan en onbetwist verder gevorderd was dan de leerlingen van zijn ouderdom, toch vervulde hij niet de wettelijke voorwaarden om regelmatig op de universiteit te kunnen toegelaten worden. Dat is wellicht de reden waarom hij een examen voor de middenjury aflegde en aldus de graad van candidaat in de wijsbegeerte en letteren behaalde. Pas dan liet hij zich te Leuven in de rechtsfaculteit inschrijven. In 1893 werd hij er tot doctor in de rechten uitgeroepen en vestigde zich te Brugge, zonder zich om de advocatenpraktijk of het leven op het gerechtshof te bekommeren. Hij vond niettemin weldra gelegenheid zijn rechtskennis te pas te brengen, daar hij in 1895 burgemeester benoemd werd te Uitbergen (O.-VI.), waar hij over zomer verbleef. Wie hem gekend heeft, weet hoe gewetensvol hij zijn burgemeestersambt waarnam. Het verwonderde dan ook niet, dat hij bij de vijf en twintigste verjaring van zijn burgemeesterschap op eigen kosten een gemeentehuis te Uitbergen liet bouwen, en het was hem een voldoening, niet van ijdelheid maar van plichtsvervulling, in September 1946 zijn vijftigjarig burgemeesterschap te mogen vieren.

In alles wat hij heeft verricht legde A. Visart de Bocarmé bedachtzaamheid en levensernst aan den dag. Reeds zeer vroeg, nog toen hij als jonge knaap de humaniora volgde, was in hem de smaak voor oudheden, en meer in het bijzonder voor oude munten en penningen ontwaakt. Hij besteedde meer tijd dan voor een jongen van zijn ouderdom paste aan het snuisteren in de winkels van oudheden te Brugge, en het schijnt voor hem een grote gebeurtenis geweest te zijn toen hij voorgesteld werd aan kanunnik de Bethune, een verwoed verzamelaar, die hem tot het aanleggen van een penningkabinet aanwakkerde.

Penningen en oude munten zouden de hartstocht van zijn leven worden. In 1890 werd hij aangenomen als lid van de *Société Royale de Numismatique* waarvan hij in 1927 erevoorzitter werd. Indien hij aanvankelijk in alle oude munten en penningen belang stelde, kwam hij weldra tot de overtuiging dat meesterschap alleen in de beperking gelegen is, en zeer vroeg bepaalde hij zich dan ook tot het verzamelen van oude munten en penningen van de Nederlanden en meer in het bijzonder van Brugge. Het penningkabinet dat hij heeft nagelaten bevat dan ook bijzonder rijke en zeldzame reeksen Brugse penningen.

Hoe hartstochtelijk verzamelaar ook, toch was A. Visart de Bocarmé niet iemand die oude penningen en munten uitsluitend om hun kunstwaarde of hun zeldzaamheid najoeg. Zij waren voor hem bovendien getuigen van een verleden en spoorden hem aan tot de studie van de geschiedenis, zodat in meer dan één bijdrage die hij liet verschijnen, de historicus evenzeer als de penningkundige aan het woord is.

Reeds van den beginne af had hij zich in de historisch-archeologische richting bewogen. Toen hij zich na het verlaten van de universiteit te Brugge vestigde, zocht hij voeling met bouwmeester Delacenserie, bij wien hij zich in de bouw- en tekenkunst liet inwijden, om weldra bij den beroemden L. Gilliodts-van Severen op het Brugse stadsarchief te gaan werken, waar hij tal van nota's verzamelde over het Brugse verleden, vooral echter over Brugse penningen en munten.

Behalve oude munten en penningen had hij een verzameling oude drukken in mooie gelijktijdige banden bijeengebracht. Evenals hij voor zijn penningkabinet hoofdzakelijk Vlaamse stukken opzocht, koos hij vooral Brugse drukken voor zijn bibliotheek uit.

Hij had dan ook een merkwaardige reeks 16^e en 17^e eeuwse Brugse uitgaven weten te verenigen. Ook op dat gebied vergenoegde hij zich niet met het blote verzamelen van mooie of zeldzame exemplaren. Die oude drukken spoorden hem tot historisch onderzoek aan; wellicht zou er van de uitvoerige navorsingen die hij omtrent het Brugse drukkersbedrijf had ondernomen niets aan het lezende publiek bekend geworden zijn, had de firma Desclée de Brouwer, ter gelegenheid van haar vijftigjarig bestaan, niet het uitstekend initiatief genomen hem om een geschiedenis van de Brugse drukkers te verzoeken. Zijn *Recherches sur les imprimeurs brugeois*, die aldus tot stand kwam, heeft hij opgevat als een aanvulling op het *Histoire du livre et de l'imprimerie en Belgique* en kan gerust naast de beste hoofdstukken van dat werk worden geplaatst.

Het zal wel overbodig zijn er op te wijzen dat de overledene lid van tal van geleerde genootschappen en commissies geweest is, maar behalve ons *Genootschap*, hetwelke hij een meer dan platonische genegenheid toedroeg, was hij op de eerste plaats gehecht aan de *Société Royale de Numismatique* en aan de *Koninklijke Academie voor Oudheidkunde*, die nooit vruchteloos op hem beroep deden. Ook in de Brugse geleerde kringen bekleedde hij een aanzienlijke plaats: de commissie voor de stadsbibliotheek heeft hij gedurende vele jaren als voorzitter met even grote bevoegdheid en gezag als kennis en toewijding op de rechte baan geleid.

E. I. Strubbe.

BIBLIOGRAPHIE ALBERT VISART DE BOCARME.

In de hierna volgende bibliographie werden niet opgenomen: de verslagen door A. Visart de Bocarmé opgesteld als lid van het *Provinciaal Comité voor Monumenten en Landschappen van West-Vlaanderen*, hetzij deze verslagen in het *Bulletijn* van het vornoemde *Comité* verschenen zijn of niet, alsmede de boekbesprekingen door A. Visart de Bocarmé gepubliceerd in de *Revue belge de Numismatique* en in de *Handelingen* van ons *Genootschap*. Wij gebruiken daarbij twee verkortingen:

AnEm. = *Annales de la Société d'Emulation de Bruges — Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, gesticht onder de benaming « Société d'Emulation » te Brugge (Brugge).*

RBN. = *Revue belge de numismatique...*, publiée sous les auspices de la Société royale de numismatique (Brussel).

1. *Un méreau aux armes de Gruuthuuse*, in *RBN.*, LIV (1898), blz. 420-431.
2. *Dénéraux de Gand et de Rotterdam et détails biographiques sur l'ajusteur général des Provinces-Unies, Jacob l'Admiral*, in *RBN.*, LVIII (1902), blz. 388-391.
3. *Les jetons de la Prévôté de St. Donatien à Bruges*, in *RBN.*, LIX (1903), blz. 443-464.
4. *Jan de Somere, ajusteur juré à Bruges*, in *RBN.*, LIX (1903), blz. 391-392.
5. *Un coin de Van Berckel, à Bruges*, in *RBN.*, LX (1904), blz. 452.
6. *Un jeton varié de Marc le Buigneteur*, in *RBN.*, LX (1904), blz. 453-454.
7. *La date de l'introduction du balancier à la Monnaie de Bruges*, in *RBN.*, LX (1904), blz. 455.
8. *Jetons et méreaux du Franc de Bruges*, in *RBN.*, LXII (1906), blz. 245-275, 349-370.
9. *Une médaille de la confrérie de N.-D. du Rosaire, à Anvers*, in *Gazette Numismatique*, X (1906).
10. *L'Exposition de la Toison d'or à Bruges. — Compte rendu*, in *RBN.*, LXIV (1908), blz. 124-128.
11. *Quelques nouveaux noms d'ajusteurs brugeois*, in *RBN.*, LXIV (1908), blz. 264-267.
12. *Nécrologie. — Monseigneur de Bethune [Kortrijk 1824 - Brugge 1909]*, in *RBN.*, LXV (1909), blz. 197-200.
13. *Legs fait par le regretté chanoine baron de Bethune au Musée archéologique de Bruges*, in *RBN.*, LXV (1909), blz. 338.
14. *Comment s'ouvrèrent nos archives communales*, in *AnEm.*, LXV (1909), blz. 95-96.
15. *Projet de confection d'un répertoire des jetons des Pays-Bas*, in *Procès-verbaux et mémoires du Congrès international de numismatique*, blz. 95-101 (Brussel, 1910).
16. *Nécrologie. — Théodore Kirsch [† Dusseldorf 1911]*, in *RBN.*, LXVII (1911), blz. 407.

17. *Jetons de la ville de Bruges*, in *RBN.*, LXVII (1911), blz. 375-396; LXVIII (1912), blz. 53-77, 169-185.
18. *Un insigne d'archer de Goes*, in *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor munt- en penningkunde*, XX (1912).
19. *Nécrologie. — Richard van de Vyvere Colens* [† Brugge 4 October 1912], in *RBN.*, LXIX (1913), blz. 76.
20. *Deux médailles frappées pour le Franc de Bruges à l'occasion de la naissance de l'archiduc Léopold en 1716*, in *RBN.*, LXIX (1913), blz. 336-348.
21. *La médaille contemporaine au salon international de Gand*, in *RBN.*, LXIX (1913), blz. 458-485.
22. *A propos du lieu dit « ter Balie » à Bruges*, in *AnEm.*, LXIII (1913), blz. 330-331.
23. *Médailles décernées à titre de récompense par l'Académie de Bruges*, in *RBN.*, LXX (1914), blz. 66-67.
24. *Projet de médaille à l'occasion du mariage de Maximilien-Emanuel de Bavière*, in *RBN.*, LXX (1914), blz. 67-68.
25. *Trouvaille de Slype*, in *RBN.*, LXX (1914), blz. 71-72.
26. *Les jetons de la Chambre des Courtiers et de la Chambre de Commerce de Bruges*, in *RBN.*, LXX (1914), blz. 93-116, 237-261.
27. *La médaille au salon triennal des beaux arts. Bruxelles, 1914*, in *RBN.*, LXX (1914), blz. 415-432.
28. *Inauguration du monument Chaplain* [te Mortagne (Orne)], in *RBN.*, LXX (1914), blz. 451.
29. *Le sceau aux causes de la seigneurie vanden Berghe au Bourg de Bruges*, in *RBN.*, LXXI (1919), blz. 110-116.
30. [In samenwerking met V. Tourneur], *Médaille Vicomte B. de Jonghe*, in *RBN.*, LXXI (1919), blz. 135-136.
31. *Denier carolingien de Huy*, in *RBN.*, LXXI (1919), blz. 338.
32. *Maille flamande indéterminée*, in *RBN.*, LXXI (1919), blz. 338.
33. *Mouton d'or de Brabant ou de Bretagne?*, in *RBN.*, LXXI (1919), blz. 340-341.
34. *Daalder de Reckheim*, in *RBN.*, LXXI (1919), blz. 341.
35. *Teston de Geneviève d'Urfé*, in *RBN.*, LXXI (1919), blz. 341.
36. *Etiquette de changeur*, in *RBN.*, LXXI (1919), blz. 342.
37. *Le sceau de Winricus de Pomerio, abbé de Stavelot*, in *RBN.*, LXXI (1919), bl. 343.

38. *Les trouvailles de deniers carolingiens aux Pays-Bas*, in *RBN.*, LXXI (1919), blz. 347-348.
39. *Société Hollandaise-Belge des Amis de la médaille d'art. — Assemblée générale du 7 décembre 1919*, in *RBN.*, LXXII (1920), blz. 84-85.
Verslag.
40. *Un médaillon au buste de Gérard Rym, 62ème abbé de St. Pierre au Mont-Blandin, à Gand (1633-1636)*, in *RBN.*, LXXII (1920), blz. 161-166.
41. *Gilles Joerse, ajusteur de poids monétaires à Rotterdam*, in *RBN.*, LXXII (1920), blz. 200.
42. *La vie chère autrefois*, in *RBN.*, LXXII (1920), blz. 210-211.
43. *Les Amis de la médaille d'art. — Assemblée générale du 31 octobre 1920*, in *RBN.*, LXXII (1920), blz. 212-213.
Verslag.
44. *Les Amis de la médaille d'art*, in *RBN.*, LXXIII (1921), blz. 95-98.
Verslag van de algemene vergadering van deze vereniging, gehouden op 3 April 1921.
45. *Les jetons de la généralité des Huit Paroisses*, in *RBN.*, LXXIII (1921), blz. 145-164.
46. *Les jetons de la Chambre des Comptes et du Bureau des Finances*, in *RBN.*, LXXIII (1921), blz. 200-205.
47. *Encore Gillis Joerse, ajusteur à Rotterdam*, in *RBN.*, LXXIII (1921), blz. 206-207.
48. *Une œuvre de Joseph Cyfflé*, in *Bulletin de l'Académie Royale d'archéologie de Belgique* (1921), blz. 22-24.
49. *Les Amis de la médaille d'art*, in *RBN.*, LXXIV (1922), blz. 126-130.
Verslag van de algemene vergadering van deze vereniging, gehouden op 26 Maart 1922.
50. *Les coins monétaires du musée d'Arras*, in *RBN.*, LXXIV (1922), blz. 226.
51. *Les Amis de la médaille d'art*, in *RBN.*, LXXIV (1922), blz. 229-230.
Verslag van de algemene vergadering van deze vereniging, gehouden op 29 October 1922.
52. *Les ajusteurs de poids et de mesures à Bruges et leurs dénéraux*, in *RBN.*, LXXV (1923), blz. 49-65.
53. *Un jeton inédit de la Généralité des Huit-Paroisses*, in *RBN.*, LXXV (1923), blz. 91.

54. *Médailles de chiens à Bruges*, in *RBN.*, LXXV (1923), blz. 92-93.
 55. *A propos de poids monétaires*, in *RBN.*, LXXV (1923), blz. 93-94.
 56. *Les Amis de la médaille d'art. Assemblée du 25 mars 1923*, in *RBN.*, LXXV (1923), blz. 106-107.

Verlag.

57. *Florent Dubron, ajusteur à Tournai*, in *RBN.*, LXXV (1923), blz. 231-232.
 58. *Société Les Amis de la médaille d'art*, in *RBN.*, LXXV (1923), blz. 238-239.

Verlag van de algemene vergadering van deze vereniging, gehouden op 28 October 1923.

59. *Jan Staes, ajusteur à Anvers*, in *RBN.*, LXXXVI (1924), blz. 94-95.
 60. *Distinction honorifique*, in *RBN.*, LXXXVI (1924), blz. 213.
 Betreft M. Victor Tourneur.
 61. *Trouvaille de West-Roosebeke*, in *RBN.*, LXXXVII (1925), blz. 237-238.
 62. *Edmond Gillemann [Brugge 1856-1925]*, in *AnEm.*, LXXVIII (1925), blz. 128-129.
 63. *Recherches sur les sceaux du Franc de Bruges*, in *RBN.*, LXXXVIII (1926), blz. 57-90.
 64. *Deux médailles de pèlerinage: N. D. aux Larmes, à Calfort; N. D. de Ter Lucht, à Saint-André-lez-Bruges*, in *RBN.*, LXXXVIII (1926), blz. 171-180.
 65. *Fernand Donnet [Antwerpen 1856-1927]*, in *RBN.*, LXXXIX (1927), blz. 188-189.

Doodsbericht en bibliographie.

66. *Recherches sur les imprimeurs brugeois*. Brugge, 1928, in 4°, 78 blz.
 67. *Les sceaux et les médailles des Augustins de Bruges*, in *RBN.*, LXXX (1928), blz. 73-87.
 68. *De l'origine de quelques types monétaires belges*, Antwerpen, 1929, in 8°, 18 blz.
 69. *Jean Staes, ajusteur à Anvers; Antoine van Diest, ajusteur à Amsterdam; Thomas Gouson, ajusteur à Anvers*, in *RBN.*, LXXXI (1929), blz. 196-198.
 70. *Kenmerk van de Flou's wetenschap*, in *Dr. K. de Flou 1853-1928. Gedenkboek* (Gent, 1930), blz. 74-76.

71. *Brève notice sur l'origine et le développement de l'art typographique à Bruges. Offerte par MM. Desclée de Brouwer et Cie, éditeurs en cette ville et à Paris, aux membres du congrès international des éditeurs, à l'occasion de leur visite et rédigée à leur intention. Le vingt juin M.CM.XXXIII. In 12°, 24 blz.*
72. *Les différents monétaires belges*, in *Revue belge d'archéologie et d'histoire de l'art*, V (1935), blz. 97-105.
73. *Brisures de bâtardise dans les armoiries*, in *Revue belge d'archéologie et d'histoire de l'art*, VIII (1938), blz. 309-336.
74. *Notes sur quelques ajusteurs des Pays-Bas*, in *RBN.*, XCI (1939), blz. 93-99.
75. *In memoriam. — L'Abbé Alphonse De Poorter* [Brugge 1871-1939], in *AnEm.*, LXXXII (1939), blz. 142-143.
76. *Avant-Propos*, in *Notices généalogiques et historiques sur quelques familles brugeoises par Robert Coppieters 't Wallant*. Brugge, z. j. [1942].

A. Schouteet.

Dr. Joannes de Hullu.

Het is aan dr. J. de Hullu niet vergund geweest de bevrijding van zijn Vaderland te beleven. Hij stierf op 76-jarigen ouderdom te Cadzand op 20 November 1940.

Na het voleindigen van zijn studiën aan de Universiteit te Leiden, werd dr. de Hullu aangesteld als archivaris van de gemeente Deventer. Later ging hij over naar het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage, waar hij als archivaris aan het hoofd stond van het archief van de Oostindische Compagnie. Hij gaf talrijke korte bijdragen uit over de geschiedenis van de Compagnie, alsook een omvangrijke inventaris van het archief van het Admiraliteitscollege.

De overledene stamde uit een oude hugenotenfamilie, die na de revocatie van het Edikt van Nantes in 1685, om geloofsredenen van uit de omgeving van Rijsel naar Zeeuws-Vlaanderen moest uitwijken. Daardoor komt het dat dr. de Hullu zoveel bijdragen schreef over de geschiedenis van hervormde gemeenten in Zeeuws-

Vlaanderen. De Huguenot Society te Londen benoemde hem tot erelid.

Na zijn pensionnering vestigde hij zich op zijn geboortedorp Cadzand en hield zich bezig met geschiedkundige en volkskundige opzoekingen over zijn streek. Vermelden we onder zijn werken uit deze periode: «De Belgische aanvallen op Westelijk Zeeuwsch-Vlaanderen in 1830 en 1831»; zijn vijf delen over «De Hofsteden en hun bewoners in vroeger en later tijd», waarvan er twee een tweede druk mochten beleven; alsook zijn vijf deeltjes «Uit het leven van den Cadzandschen landbouwer in vroeger dagen».

Dr. J. de Hullu was een verdienstelijk historicus. Zijn overlijden is een zwaar verlies voor de historiografie van Westelijk Zeeuws-Vlaanderen.

J o s. D e S m e t.

Frantz Funck-Brentano.

Op 13 Juni laatstleden overleed te Montfermeil Frantz Funck-Brentano. Hij werd op 13 Juni 1862 op het kasteel van Munch in het groothertogdom Luxemburg geboren als zoon van den bekenden economist Théodore Funck-Brentano. In 1885 verliet hij de *Ecole des chartes* en werd naderhand directeur en conservator van de *Bibliothèque de l'Arsenal* te Parijs.

Als historicus publiceerde hij vele werken, waarin hij het vroegere leven in Frankrijk op een kleurenrijke wijze voor den geest tovert. Voor ons is Funck-Brentano echter vooral bekend om zijn boek: *Les origines de la guerre de cent ans. Philippe le Bel en Flandre* (Parijs, 1897), dat alhoewel niet onpartijdig toch van zeer groot belang is voor de geschiedschrijving van ons graafschap.

A. S.

ALGEMEENE INHOUD.

I. BIJDRAGEN.

	Blz.
R. Degryse, Oude en nieuwe havens van het IJzerbekken in de middeleeuwen	5-40.
Dom E. Dekkers, Sint Arnoud en Robrecht de Fries te Rijsel	52-70.
J. De Smet, De repressie te Brugge na de slag bij West- rozebeke (1 Dec. 1382 - 31 Aug. 1384)	71-118.
Dom N. Huyghebaert, Le sacramentaire de l'abbé Manassès de Bergues-Saint-Winoc	41-51.
M. Luwel, Joannes Petrus Van Male als historicus ...	119-144.

II. OORKONDEN EN MEDEDEELINGEN.

A. Schouteet, Documenten betreffende de Brugsche drukkers uit de 16 ^e eeuw. II. Erasmus vander Eecke.	
III. Jan van Genuwe	145-188.

III. BOEKBESPREKING.

J. Dochy, De schilderkunst te Brugge (<i>M. English</i>) ...	189-190.
--	----------

IV. KRONIEK.

In memoriam.

J. de Hullu	198-199.
F. Funck-Brentano	199.
A. Visart de Bocarmé	191-198.
